

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága

(1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknél, e-mailen (hirlap@posta.hu),

faxon (303-3440)

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Mérgezett kánon

Lassan megszokja az ember, hogy ha óvatlanul Élet és Irodalmat vesz a kezébe, rázuhan a totális depresszió. A második kétharmad teljesen taccsra tette az „irodalmi és politikai hetilap” redakcióját és szinte teljes szerzőtáborát – úgy tűnik, nem tudják túltenni magukat azon, hogy a nép már megint „rosszul döntött”. A népet tehát le kellene váltani. A démosz megleckézetésének azonban nincs ismert, a választásokat

felülbíró demokratikus metódusa – marad a tekintélyelv, a kiválasztottság-tudat, az élcsapatelmélet.

Csak hogy épp a sokat hivatkozott tekintélyek (köztük irodalmárok és filozófusok) javasolták a vesztes félnek a fiaskóhoz vezető stratégiát. Mit ér tehát ez a tekintélyesség? Az önfelmentő válasz nem késik: e tekintélyek „a saját szakmájukban” tekintélyesek. Politikai dilettantizmusukat tehát egy kanonizálási helyzet magyarázza. Tekintélyük nem szorul bizonyításra, hiszen ők szokták a tanácsokat adni. Aki pedig a körkörös örület megkérdőjelezi, azt a tekintélyelv nevében kukoricára térdepeltetik.

Persze úgy kell annak, aki még És-t vesz a kezébe. Az okosabbja már dezertál e hasábról – látja, hogy nincs mese. A talpasok azonban még harcolnak, utolsó mentsvárként a művészeti kánont farigcsálják, mint a politikai tekintély vélt forrását. P. Szűcs Julianna a *Mérgezett művészet* című gyűlöletbeszédében nekiront „a Végleges Világrend, az Örök Fundamentalizmus és a Megállított Idő” vizionált kánonjának. Összehord hetet-havat, de konfúz nézeteit a szerkesztők nem érezték vállalhatatlannak.

P. Szűcs Schrammel Imrét, Melocco Miklóst és Makovecz Imrét vádolja meg valamiféle birodalmi orbánizmussal, továbbá velük együtt Kő Pált, Péreli Zsuzsát és másokat is – nem zavartatva magát a kronológiától, hogy Orbán Viktor a későbbi fejlemény. Bár elismeri a neves művészekről, hogy valamennyi kiváló alkotó, mégis, a műveikben fellelt, szerinte „káros ideológiát” fontosabbnak véli az esztétikai minőségnél. Nyilván muszáj egy ilyen jó káder művészettörténésznek művészetiakadémiázni és fasisztázni – de szögezzük le: az említettek kiskörme többet ér, mint mondjuk P. Szűcs egész életműve, melynek fő terméke (társ szerzőségben Vitányi Ivánnal) Gyurcsány Ferenc politikai felépítése volt.

A mérgezett művészetet emlegető, mérgezett kánon-csináló, miközben táplálni akarja a haragot a szívekben, elszólja magát bizonyos „euro-atlanti” javaslatról is. Aminek a nevében lehet Makoveczet és a társait mucaizni, mussolinizni. Áruklodó ez a szóhasználat, hiszen ha – egyelőre – nincs is valamiféle Brüsszel–Washington tengely mentén kifeszülő, otthonos zsdánovizmus, egyes körökben kétségkívül igény volna rá.

Csontos János

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, *Horváth Antal*,
Kalász Márton, *Kő Pál*, *Nemes Attila*,
Salamon Konrád, *Szakály Sándor*, *Vasy Géza*

Főszerkesztő: Oláh János
E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Bíró Gergely
(olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné
(gazdasági ügyintéző)

Csontos János
(Nyitott Műhely)

Gilányi Magdolna (szerkesztő)
E-mail: gilanyi.magdolna@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-8147

Réger Ádám (Könyvszemle, szerkesztő)
E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szalai Judit (szerkesztő)
E-mail: szalaijudit@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó
(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)
E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)
E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Borító: **Oláh Mátyás László**

A címlapon: **Illyés Mária**
(**Oláh Gergely Máté** felvétele)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Csontos János: *Mérgezett kánon* 1

SZEMHATÁR

Vasadi Péter: <i>Zene, vég nélkül</i>	3
Filip Tamás: <i>A bójákon túl; Mikor jön végre; Egyedül nézem</i>	4
Bányai Tamás: <i>Hamlet a túlparton</i>	5
Papp-Für János: <i>árnyékapa; megmaradtak; szemben a játszótérrel</i>	9
Szabó Palócz Attila: <i>A mérethez a gondolatnak is fel kell nőnie</i>	10
Darányi Sándor: <i>Ha; Rózsa; Versei a költőhöz; Az utazás</i>	11
Cseke Péter: <i>Fiatal alkotók erdélyi műhelyei 1965 és 1975 között. Lapok, viták, antológiák</i>	12
Mann Lajos: <i>Kotlós-komédia</i>	13
	24

NYITOTT MŰHELY

Lázár Fruzsina: <i>Átmenni a tű fokán. Beszélgetés Illyés Máriával</i>	29
Cs. Nagy Ibolya: <i>Ítélet előtt. Illyés Gyula posztumusz regénye</i>	35
Tüskés Anna: „ <i>Lázította az ifjúságot a maga módján...</i> ” <i>Beszélgetés Illyés Gyuláról Sumonyi Zoltánnal</i>	39
Sumonyi Zoltán: „ <i>Halk csipogást hallottam, apró, elfojtott zokogást</i> ”	43

EURÓPAI FIGYELŐ

Kovács Orsolya Zsuzsanna: <i>Közös történelmünk hívószava a szabadság. Beszélgetés Roman Kowalski lengyel nagykövettel</i>	44
Jerzy Snopek: <i>Az írói etika és az irodalom helyzete ma (Gedeon Márta és Szenyán Erzsébet fordítása)</i>	48
Kovács István: „ <i>Ifjúságom éveit a hazának adtam</i> ”. <i>Waclaw Felczak életéről</i> ...	52
Jerzy Snopek: <i>Kuczera-Chachulka és Brakoniecki verseihez (Zsille Gábor fordítása)</i>	58
Kazimierz Brakoniecki: <i>Álomlátó (Zsille Gábor fordítása)</i>	60
Bernadetta Kuczera-Chachulka: <i>megszólítás; Nélküle (Kovács István fordításai)</i>	62

KÖNYVSZEMLE

Csepcsányi Éva: <i>Árvaság a csillagos ég alatt. Papp-Für János és Tornai József köteteiről</i>	63
Jahoda Sándor: „ <i>Állva elszáradó fenyvesek</i> ” (<i>Darányi Sándor: Végleg most; Narvál és Mákvirág</i>)	65
Sárossy Bence: <i>Anna Świrszczyńska: Barikádot építettem</i>	67

SZERZŐINK 68

Számunkat Schrammel Imre munkáival illusztráltuk.

VASADI PÉTER
Zene, vég nélkül

*Teljesség van. Várjon
 Dénes a zongora mellett.
 Baráti Kristóf hegedül.
 Perényi Miklós gondolkázik.
 Játékukban a tökély
 bujkál, mint Nap az
 erdő fái mögött.*

*Nem érti az ember,
 miért van más is,
 mint a zene. Nincs
 más, ha más is,
 mert minden, ami nem
 rossz, zeneien van.
 Isten agya – zene,
 írta le Einstein.*

*A zsenit nem kell,
 nem lehet, talán
 nem is szabad tudni.
 Angyal-labirintus.
 Üres füllel hallgatható
 jól: kinyilatkoztat.
 Akkor telítődj velem,
 légy a zenéjévé, légy
 azzá, ami ő, egyetlen;
 ugyanaz, mint mi.
 Nem te cselekszel,
 te csak elviseled
 a monumentalitást.
 Fölfogjuk, föl, de
 kisiklik... Nem baj.
 A talajavesztett meg-
 találja a Földet.
 Ha régi, ha Új.*

*Jézus sem az
 igazakhoz jött, sem
 a beavatottakhoz; a
 nincstelenséghez,
 kiknek még nincsük
 sincs, hisz nincs-
 telenek.*

*... Befejezték. Kitör
 a taps. Kiabálás. A meg-
 gazdagítottak – kint s bent –
 ujjonganak. Elszabadult
 láncáról a nemes vad.
 Eddig éhen várakozott.
 ... Mennyire értem őket.
 Bár az a vad lennék.
 Teljesség van.
 Bach a neve.*

Marszyasz (2013) részlet

A bójákon túl

*Ne nyúzz meg engem, éjszaka.
Tedd el a késeket, szívdarálódát
hagyd megpihenni végre, ne
forgasd bennem tovább. A péppé vált
hús is megérdemel egy új esélyt.*

*Nem félek, hullámaid megtartanak,
a bójákon túl ne ússz, mondogatom
magamnak, de visz a kíváncsiság,
szeretném látni, milyenek a cápák.*

*A cápák fehéren köröznek, és nem
bántanak, nem hús vagyok nekik,
hanem seb, megszánnak, elúsznak
mellőlem. A parton csak nekem
világít az Éjféltorony.*

Mikor jön végre

*Elakadtam. Örök Kocsárd vesz körül,
és bennem is ugyanaz. A kód civil,
a rádió tilos, szól a Dante polka.
Üres vurstliban kiömlött sör szaga.
Gödrökből tócsákat csinál az eső.
De vajon mit takarnak a gödrök?
Nem vagyok egyedül, a tarkótiszt
mögöttem szuszog. Eldobtam, nagy-
csütörtököt mondott a pisztolyom.
Jöjjetek, szívem szárnysegédei,
hozzatok róla hírt, mikor jön
végre, köpenyem hova terítsem,
hogy lába pontosan arra lépjen,
amikor leszáll a soha meg nem
érkező vonatról.*

Egyedül nézem

*Az idő-ártér most olyan
üres, csak egy álmos
szúnyograj kóvályog
benne, keresgéli a vért,
de sehol egy ember.*

*Máskor meg kiömlő vizeket
szeretne lecsillapítani,
de a vizek nyugtalanul
átúsznak rajta, nyomukban
vékony iszapfilm marad,
amit majd az árvíz után
üres nézőterek előtt fognak
a művészmozikban játszani.*

*Jegyet váltok, egyedül
nézem a szürke csobogást,
némák közötti párbeszédet,
eszembe jut a torkolat és a
forrás, hálók, halak, halászok,
elsüllyedt hajók rakománya,
át nem adott üzenetek,
fuldoklások, utolsó lélegzetek.*

*Sötét van, rosszat sejték,
kezem magától megindul,
tapogatózva keresgéli, de nem
találja az evezőket.*

BÁNYAI TAMÁS
Hamlet a túlparton

Hatan ülték körbe a hajó éttermének kerek asztalát, közvetlenül a hatalmas, elfüggönyözött ablak mellett. Három házaspár, akik korábban nem ismerték egymást. A hosztesz ültette őket egy asztalhoz.

John Mace, mielőtt leült volna, körbejáratta tekintetét a tágas éttermen. Csalódottan állapította meg, hogy minden más asztal foglalt, s a hosztesz, ha akarná, sem ültethetné őket máshova. Alsó ajka lebiggyedt, aztán vállat vont, igyekezett közömbösnek mutatkozni.

Az asztalnál egy eltávolított szék helyén toló kocsi-ban hatvan év körüli férfi ült, ami nem volt ínyére. Nem mintha lenézte volna a mozgássérülteket, ám tartott attól, ha melléül, az a férfi egész este szerencsétlenségének körülményeivel fogja traktálni. Nem szeretett sajnálkozni, márpedig illenék, ha valami tragikusát hall az ember.

Olyat, ami nem is érdeklí igazán.

Előzékenyen feleségének kínálta fel a toló kocsi melletti széket, ő maga a másik, kerekarcú, kopasz férfi mellett foglalt helyet.

– John Mace vagyok – mondta udvariasnak vélt főbólintás kíséretében. – A feleségem, Linda.

A másik két házaspár is bemutatkozott. A nők nevit elengedte a füle mellett, csak a két férfit jegyezte meg. Kevin és Jürgen. Kevin volt a tolószékes.

– Megnézte már az étlapot? – kérdezte Jürgentől.

A kopasz férfi kissé bambán mosolyogva bólogatott, majd a feleségére nézett, aki tört angolsággal válaszolt helyette.

– Az uram nem ért angolul, én is csak pár szót – mondta sajnálkozva. – Mainziak vagyunk.

Nesze neked!, gondolta John Mace. Most már szívesen helyet cserélt volna a feleségével.

Ezúttal a tolószékeshez intézte szavait.

– Remélem, maga amerikai.

– Ahogy vesszük – felelte Kevin hamiskásan mosolyogva. – Kanadai, Torontóból.

– Hál’istennek! – sóhajtott. – Legalább tud angolul, nem úgy, mint a québeciek, akik csak azt a fránya franciát beszélnek.

– Nem szereti a franciákat?

– Szó se róla! – tiltakozott nyomban. – Nincs nekem bajom senkivel. Nincsenek előítéleteim, csak

unalmas az este, ha olyan asztalnál ül az ember, amelyiknél nem értik egymás beszédét.

Kevin a német házaspár felé biccentett.

– A barátaink miatt sem kell unatkoznia. Dorothy, a feleségem egész jól beszél németül. Franciául is – tette még hozzá –, mert ő viszont Québecből származik, és francia az anyanyelve.

Nézzenek oda! Leckéztetni akar? Még hogy francia az anyanyelve! Felőlem kínai is lehet, csak beszéljen angolul, ha már itt ül velünk egy asztalnál.

– Tényleg tud németül? – szólalt meg Linda is. – Hát ez nagyszerű! Igazán nagyszerű! Megkérdezhetem, hol tanult?

– Hamburgban éltem néhány évig – felelte Dorothy.

– Nahát! – lelkesedett Linda. – És legalább jól érezte magát?

– Pompásan. A németek nagyon kedves emberek.

– Ennek igazán örülök, mert néhány napot Németországban fogunk eltölteni. Egyszer már voltunk Európában, egészen pontosan Párizsban. Szép város, és én nagyon élveztem, pedig a férjem szerint a franciák barátságatlanok.

A két nő beszélgetni kezdett az asztal fölött.

John Mace bosszankodott. Jürgenhez hiába szólt volna, Kevinnel pedig csak úgy tud szót váltani, ha az asszonyok abbahagyják a tereferét. Kapóra jött neki, hogy az italos pincér megállt az asztaluknál.

A kanadai meg a német házaspár most egymás között tanakodtak.

– Mit szólnának valami finom vörösborhoz? – kérdezte John Mace. – Természetesen a vendégeim.

Dorothy és Kevin összenéztek. Jürgen felesége mondott valamit németül a férjének, aki John felé fordult örömteli vigyorral pufók arcán.

– Köszönöm – mondta angolul.

Na! Mégsem olyan kuka, gondolta John Mace elégedetten. Kérdő pillantást vetett Kevinre.

– Hát... köszönjük. Igazán kedves öntől.

John Mace az itallapra bökött, s már száján volt a megrendelés, amikor meggondolta magát.

Ott egye a fene a franciákat, akkor is, ha jó boraik vannak.

– Két palackot ebből a chilei borból – közölte a pincérral. Az asztaltársaság felé fordult. – A chilei vörösborok a legjobbak. Általában két ládával szoktam rendelni. Jobban ízlik a kaliforniai boroknak.

A pincér visszatért a két üveg borral. Körülményesen kihúzta a dugót az egyik palackból, és egy kortyinit töltött John Mace öblös poharába.

Az amerikai megízlelte a bort, és elégedetten csetintett. A pincér töltött a többiek poharába is. Koccintottak.

Jürgen mondott valamit Kevin feleségének, aki rögtön fordította.

– Azt mondja, látni magán, hogy szereti a jó bort. Arra kíváncsi, mennyi időt töltenek Németországban, ugyanis szívesen látná magukat Mainzban. Mainzhoz közel van a rajnai borvidék, ahol szintén világhírű borokat ihatnának.

– Hát ez igazán szép tőle – mondta John Mace –, de nem hiszem, hogy jutna rá időnk. Viszont megmondhatja neki, hogy mi is szívesen látjuk őket Texasban.

Kevin elnevette magát.

– Csak nem borkostolóra invitálja a barátunkat? Texasi borról ugyanis még sohasem hallottam.

Nézd már az okostónit! Úgy beszél, mint egy borszakértő, miközben fogalma sincs, mi minden van Texasban. Ez a Göring-pofájú német sokkal udvariasabb. Persze kíváncsi volnék, mit szólna, ha tényleg betoppannánk hozzájuk. Ugyancsak megnyúlna a kerek ábrázata.

Kevin észrevette az amerikai neheztelő arckifejezését, nem is maradt el a bocsánatkéréssel.

– Nem akartam megbántani – mondta –, de úgy hallottam, hogy maguk, texasiak mindent felfújnak. Ha van valahol egy szőlőskertjük, azt rögtön borvidéknek képzelik.

– Ez csak azért van, mert nálunk a szőlőskert is nagyobb, mint máshol egy egész borvidék. Ne felejtse, hogy Texas jóval nagyobb Németországnál is, Amerikának az az állama, amelyikben mindent megtalál. Prérit, sivatagot, hegyeket, gyapotföldeket, olajat, miért ne lehetne borvidék is? Igaz, nem tudok róla. Azt viszont megígérem, utánanézek, amikor visszamegyünk. És ha találok texasi bort, küldök magának egy ládával.

– Felesleges lenne ezzel vesződni. Nem vagyok borissza.

Dorothy a német asszonnyal beszélgetett. John Mace el nem tudta képzelni, mi lehet az a közös téma, ami így leköti őket. Akármiről fecsegték is, idegesítette. Otthon is ingerült lett, ha spanyol beszédet hallott. Mindig bosszantotta, ha nem értette a körülötte társalgókat.

A pincér meghozta az előételt, amiből John Mace kettőt rendelt magának. Nagyon szerette a rákkoktált.

Körbejáratta tekintetét az asztaltársaságon. Dorothyt úgy negyven év körülnek saccolva is szépnek

találta. Szőke, kékszemű és karcsú nő. Se rúzs, se szemfesték, arcának fehér bőre még mindig feszes, tehát ráncatlan, szeme körül sem látott szarkalábakat. Könnyű, hálóingszerű, virágmintás ruhát viselt. Ha azt mondaná, hogy svéd, aki csak most szállt fel a hajóra Helsingborgban, senki sem kételkedne benne.

Legalább húsz évvel fiatalabb a béna férjénél, gondolta. A pasasnak biztos van egy rakás pénze, egyébként nem ment volna hozzá. Egy ilyen nő még ebben a korban is be tudna fűzni egy épkézláb férfit magának. Kétségtelenül nagy úr a pénz, mindamellett nem lehet könnyű dolga. Többet érdemelne.

Lopva saját feleségére pillantott.

Sose volt igazán szép, ám negyven évvel ezelőtt mégis levette őt a lábáról. Nem tudta eldönteni, vajon akkor tényleg szerelmes volt belé, vagy csak... Azért az ritkaság, hogy valaki szűz lánnyal kötheti össze a sorsát. Persze most már a pénz nem okozna gondot, s talán ma már mást választana. Biztosan kapna, akár szebbet is, mint a béna felesége. És nem csak a pénzért. Úgy vélte magáról, korához képest jó karban van, leszámítva egy kis súlyfelesleget, de attól még keményem meg tudja markolni a bika szarvát, ha kell. Erre büszke volt.

Linda még fiatal korában sem keltett feltűnést, a férfiak nem fordultak meg utána az utcán, noha azt nem lehet mondani, hogy nem ad magára. Akkor is igényesen öltözködött, amikor még nem dúskáltak a földi javakban. Ma meg... Mindent megengedhet magának, még ezt az aranyáron mért halványzöld blúzt is, azzal a rövid selyemszoknyával, ami inkább tenispályára való. Megvételébe annak ellenére beleegyezett, hogy nem volt elragadtatva tőle. Egy nő, aki elmúlt hatvanéves, még egy ilyen hajóra se öltözzön úgy, mint a fiatal lányok. Ámbár tegye, ha egyszer megteheti. Ő már régen letett arról, hogy az ilyesmibe beleszóljon.

A szótlantul mosolygó indonéz pincér szinte észrevétlenül tette eléjük a második fogást.

Kétujjnyi vastag filet mignon volt a tányéron, gombás szósszal és sültburgonyával körítve. Szeretett mindenféle steaket, de ez, éppen csak átsütve, belül még véresen, a kedvence volt. Megízelve az első falatot, elégedetten bólintott. Fejének elismerő mozdulata nem kerülte el Kevin figyelmét.

– Úgy látom, ez elnyerte a tetszését – jegyezte meg a kanadai, arcán annak az embernek a küssé kárörvendő mosolyával, aki tudja a másiktól, hogy

várakozása ellenére kellemesen csalódott. – Texasban sem ehetne finomabbat.

– Azt azért nem állítanám – vágott vissza John Mace.

Tudják is ezek, mi a jó! Ez a fritz meg a fritzné is mit eszik. Az egyik halat, a másik csirkemellet, azt is párolt zöldséggel. Holott egyikük sem úgy néz ki, mint aki szigorúan diétázik.

Jürgen, akárcsak a felesége, testes volt, mindkettő tömzsi alkat, de nem elhízott. A kevés zsírpárnát a jólét és a kényelmes élet rakta rájuk. Az asszony tűnt idősebbnek, szürkésfehér hajának, homloka redőinek köszönhetően. Keskeny, vértelen ajkaiból, fekete és szúrós tekintetéből ítélve határozott személyiség, aki mellett a férjének nem sok szava lehet.

John Mace így vélte, miután feltűnt neki, hogy Jürgen még étkezés közben is sűrű pillantásokat vet asszonyára, mint aki attól tart, éppen most fogja megszólalni valamiért.

Étkezés közben csak az asszonyok váltottak néhány szót, a három férfi némán fogyasztotta el vacsoráját. John Mace, miután az utolsó falatot is lenyelte, töltött a borospoharakba.

– Hogy tetszett maguknak Helsingborg? – vette fel újra a társalgás fonalát.

Az első választ Dorothytól kapta.

– Mi nem szálltunk le a hajóról. A személyzet tagadhatatlanul szolgálatkész, de Kevint a tolokocsijával körülményes lett volna átemelni a mentőcsónakba.

– Mentőcsónak? – álmélkodott Linda.

– Magának fel sem tűnt, hogy a hajó mentőcsónakjait használták az utasok partra szállításához?

– Ó, igen? Még szerencse, hogy nem az óceán közepén volt szükség ezekre a lélekvesztőkre – mondta Linda, beleborzongva még a gondolatba is. – A partig meg a visszafelé úton is majdnem tengeribeteg lettem. Pedig itt nincsenek olyan nagy hullámok. Nem is értem, miért nem a mólónál kötöttünk ki.

– Talán mert zátonyra futottunk volna a kikötő sekélyebb vizében – vetette közbe Kevin. – Azért remélem, megérte kockáztatni a tengeribetegséget.

– Mire céloz? – kérdezte John Mace enyhe gyanakvással a hangjában. A vacsora alatt, amikor a nők beszélgettek egymással, fél füllel hallotta Linda szavait. Felesége arról számolt be, hogy milyen boldog, amiért megtalálta új ruházatát a város egyik butikjában. Feltételezte, hogy a kanadai gúnyolódik. Azt képzei, más már nem is érdekli őket, mint olcsón bevásárolni. A bolond. Ha sejtene, hogy mibe került.

– Nem céloztam semmire. Csak arra voltam kíváncsi, tetszett-e maguknak Helsingborg. Tudja, számtalan város van a világon, amelyiktől sokat vár az ember, aztán amikor oda kerül, nagyot csalódik.

John Mace hümmögött.

– Oké – mondta. – Szép kisváros, de engem igazából nem a szépsége érdekelt.

– Hanem?

John Mace nevetett. Látnivaló volt, hogy élvezzi az élménybeszámolót.

– Van nekem egy régi barátom, a szomszéd farm tulajdonosa, aki valami oknál fogva lelkes Shakespeare-rajongó. A világért se mulasztaná el egy Shakespeare-darab előadását Houstonban. Még New Yorkba is felrepülnek időnként a feleségével, tudja, a Broadwayre. De ez még hagyján.

Mindennek a tetejébe szép summával támogat egy amatőr társulatot, mintha nem tudna mit kezdeni a pénzével. Egyszóval, nem teljesen komplett a pasas. Nahát, ha már itt jártunk, készítettem neki néhány felvételt erről a Carmen vagy Karnan vagy mineve erődről, amelyikben az a Hamlet élt valamikor. Kinagyíttatom majd a felvételeket, hogy felaggathassa a szobája falára a többi közé. Biztosan örül majd neki, amellet, hogy a sárga irigység is emészteni fogja, amiért én eljutottam ide, és a saját szememmel láttam Hamlet várát.

Marsziasz (2013)

Kevinből kitört a nevetés. Dorothy fordított, s a halottakra a német feleség a fejét csóválta, Jürgen pedig vidáman heherészett.

John Mace elégedett volt. Maga elé képzelte texasi barátjának meglepett arcát. Úgy gondolta, szebb ajándékot nem is vihetne neki az európai túráról. Hiszen ezeknek is, itt az asztalnál, mennyire tetszik az ötlet.

– Én a maga helyében nem büszkélkednék a felvételeivel. Ha a barátja valóban olyan lelkes Shakespeare-rajongó, ahogy maga mondja, akkor nyilván azt is tudja, hogy Hamlet vára Helsingörben található, a túlparton.

– A túlparton? – kérdezte John Mace rosszat sejtve.

– Igen, ott – vágta rá Kevin még mindig nevetve.

– Csak át kell kelni az Öresund-szoroson a komppal. Ha jól tudom, óránként jár. Idejük lett volna rá.

John Mace döbbenet nézett a feleségére. Ő volt az, aki a hajón található idegenforgalmi prospektusokat átböngészte. Ez nem kerülhetett el a figyelmét.

Dorothy tolmácsolta a párbeszédet. Jürgen kuncogott és a fejét ingatta, mintha így akarná jelezni, bizony, bizony, ezt kellett volna tenni.

Még jó, hogy nem vágja a fejemhez, miért nem őt kérdeztük, mielőtt leszálltunk a hajóról, gondolta dühösen John Mace. Úgy bólogat, mint aki mindent tud. Ez a nyomorék meg röhög rajtam, mintha azért ülnék itt, hogy őt szórakoztassam.

A pincér közvetlenül mellette állt meg, és udvariasan kérdezte:

– Kávét, uram?

– Hagyjon a francba a kávéjával! – mordult rá dühösen.

– Ahogy akarja, uram – felelte a pincér közömbösen. Aztán a többiek felé fordult. Mialatt a pincér a rendelést vette fel, John Mace felállt az asztaltól. Megragadta felesége karját.

– Gyere – mondta. – Nem szeretném lekésni az esti műsort.

Lindának már a száján volt, hogy az csak egy óra múlva kezdődik, de látva férjének elszánt arckifejezését, jobbnak vélte hallgatni.

Kurtán-furcsán elköszöntek az asztaltársaságtól, és kisiettek az étteremből.

– Az istenit a hülye fejednek – förmedt a feleségére John Mace, amint kiléptek az étterem ajtaján. Durva hangjára az étterembe igyekvők közül többen is felkapták a fejüket. Nem törődött velük, mint ahogy Linda sértettsége is hidegen hagyta. – Hogyan olvasod azokat a rohadt brosúrákat? A francnak vagy itt velem, ha ennyit se bízhatok rád. Hogy egy nyomorék kiröhögjön. Engem!

Az asszony vállat vont. Legszívesebben odavágta volna, hogy nincs igazad, mert én megemlítettem, de oda se figyeltél, és különben is lehurrogtál volna: ne okoskodjak mindig.

Ismerte férjét, és tudta jól, csak olaj a tűzre, ha vitatkozni kezd. Inkább hallgatott, és bűnbánóan leszegette fejét. Hamlet miatt nem fog veszekedni. Még meg is fojtaná, mint Oféliát a dán királyfi.

Vagy az egy másik darab volt, más szereplőkkel?

Dombormű (1986)

PAPP-FÜR JÁNOS

árnyékapa

hallgatom a belőled ittmaradt csöndet,
 arcod éleit próbálom magamon felkutatni,
 kitapintani a lekopott érintéseket,
 leginkább a hasonlóság fáj,
 a különbséget már valahogy elviselem.
 az emlékek térhálóján végigjárom
 az összes játszóteret, ahol soha nem voltam,
 átugrálok minden árkot és virágágyást.
 észveszejtve rohanok minden labda után,
 te rám szólsz a veszélyes kereszteződésnél,
 hónom alá nyúlsz, és átviszel nyakadban az úton.
 minden illatodat magamba szívom,
 eszem ágában sincs kapaszkodni,
 megbízok minden mozdulatban.
 esténként magamhoz ölelem
 a legelső plüssállatkát, amit még tőled kaptam.
 úgy szorítom, hogy beleizzad a tenyerem,
 de a jóéjtpuszikra már nem emlékszem.
 pedig azt hiszem, ezért nem féltem a sötétben,
 lehetett akármilyen mély is az éjszaka.
 olyan volt, akár egy égve felejtett lámpa
 a résre nyitott ajtó mögött egy visszhangzó folyosón.
 ezen az ajtón léptél be reggelente a szobába,
 és ugyanezt az ajtót zártad be magad mögött,
 elfojtva tőlem azt a halvány, maradék fényt,
 ami most megvilágíthatná árnyékos arcodat,
 ahol található nék egyezéseket,
 megkereshetném azt a hasonlóságot,
 ami kapaszkodás nélkül ülne a nyakamba,
 és azt, amitől nem sajognának
 azok az átkozott különbségek.

megmaradtak

apró lábnyomok a homokban.
 látod, neked építem ezt a várat, apa.
 ha víz nem éri, egyre erősebbek lesznek a falak.
 te is kilátsz az ablakán, ha leguggolsz mellém.
 nézd, ez lesz az én szobám,
 és üres a mellettem lévő ágy.
 más úgysem fekiüdne ide.
 anya valamiért kerüli ezt a várat,
 de én az összes falnál imádkoztam,
 szólj neki, hogy már minden rendben.

*költözzünk be mindhárman,
hisz még teljesen üres,
mindent úgy rendezünk be, ahogy szeretnénk.
formázok ágyat, széket, szekrényeket,
mindent oda teszünk, ahol nektek a legkényelmesebb.
bármire képes vagyok, rengeteg itt a homok.
apa. egyedül a te alakodat nem ismerem.
minden formát kipróbáltam,
de valahogy soha nem te vagy az.
önmagamat is csak a tükröből voltam képes lemásolni.
félelek, túl kevés bennünk a közös,
hogy rólad is olyan lenyomatot készíthessek,
amit nem mos el a következő eső.
csak a te lábnyomod hiányzik
az idevezető vékony kis útról.
így egyik szobába sem tudsz beköltözni.
anyával minden sarokban sírtunk már.*

szemben a játszótérrel

*nem merek a szemedbe nézni,
mert mi lesz, ha nem látom benne magam,
vagy nem olyannak, amilyennek elképzelek
egy kisfiút az apja szemében.
mi lesz, ha olyan leszek, amilyen nem akarok,
amilyen soha nem akartam,
s ha te nem leszel ott a hinta mögött,
amikor tovább kellene lendülnöm
az eddig fogva tartó határainnál.
ha el sem jössz a játszótérre,
ha inkább becsukod a szemed,
és nem szeretnél velem lenni ott legbelül.
abba, azt hiszem, belehalnék,
mielőtt felmáshoznék arra a mászókára,
ahonnan végre olyan magas lehetek, mint te,
és láthatom a szemedben tükröződő
legutolsó esélyt, hogy megismerhetlek.
hogy akkor először felismerhetlek.
apám.*

A mérethez a gondolatnak is fel kell nőnie

Az idén nyolcvanegy éves Schrammel Imre ötvenkét esztendeig volt a Magyar Iparművészeti Főiskola tanára, néhány évig az intézmény rektora is, szakmai irányítása mellett nőttek fel a ma ismert – és elismert – alkotói nemzedékek. A többek között nagyszerű reliefjeiről is ismert Kossuth-díjas keramikus és szobrász beszélgetésünkben úgy fogalmazott, hogy még mindig több ötlete van, mint ideje. Mint nagyon frappánsan és elmélyülten megfogalmazta: szeretné még lezárni mindazokat a dolgokat, amiket a pályafutása során fölvezolt magának. Vagyis egy életmű tudatos lezárásán tevékenykedik.

– *Hogyan viszonyult pályafutása során keramikusként a nagyobb képzőművészeti formákhoz?*

– A nagyobb és a kisebb formák között természetesen van különbség, mert a méret determinál, ahogy mondani szoktuk, de ha egy szobrász igazán fölkészült, akkor meg kell tudnia csinálni a kicsit és a nagyot is. Ez persze hajlam kérdése is, hogy valaki a nagy méretekben érzi igazán jól magát, míg másvalaki meg a kicsiben. Borsos Miklós, az ismert szobrász, éremművész és grafikus például a portréméretig volt igazán jó, ha fölé kellett mennie, akkor már elbizonytalanodott, mások pedig hatalmas méretekben gondolkodnak, tehát igenis van ilyen különbség. Én viszont úgy tartom, hogy a mérethez a gondolatnak is fel kell nőnie.

– *Miben nyilvánul ez meg a gyakorlatban?*

– Például abban, hogy ha egy kvadrát méretű gondolatot növelek fel tíz méterre, attól még a gondolat kicsi marad, üres lesz az alkotás. Elég sok nagyméretű munkám van, ami viszont a mi esetünkben, keramikusoknál, kis méretekben kísérletezhető ki. Ekkor derül ki ugyanis, hogyan lehet majd később nagy méretben megvalósítani.

– *A nagyméretű munkái azonban mind egyedi alkotások?*

– Egy ideje már olyan technika irányába vittem el a dolgaimat,

hogy én magam sem tudok belőlük kettőt csinálni. Tehát hiába is szeretném, eleve nem lehet megismételni. Pont azért, mert épületkerámiában kezdtem el gondolkodni. Ugyanis nem tettem a magamévá azt a felfogást, ami korábban uralkodó volt, hogy egy-egy épületkerámia-reliefet, amit valahova felszerelnek, ugyanúgy kell megcsinálni, ahogyan egy festő is megfest egy képet. Úgy képzeltem el, hogy ezeknek a daraboknak ugyanolyan szerves módon kell kapcsolódniuk egymáshoz, hogy a kapcsolódási vonalaik is a nagy egész munka részei legyenek. Habár ezt sikerült is megvalósítanom, azonban mire egyenesbe jöttem volna vele, annyira megöregedtem, hogy már nem vállalom el ilyen nagy munkákat.

– *Ma már egyáltalán nem vállal ilyeneket?*

– Nem vállalnám el, mert az olyan fizikai és szellemi megterhelést jelent, amit én már ebben a korban nem tudok felvállalni. Nem tehetem meg, hogy egy ilyen nagy méretnek nekiesek, aztán pedig magamat féltve óvatoskodok, mert akkor megette a fene az egészet.

– *Őn hogyan éli meg ezeket a nagyméretű munkáit?*

– A pusztán díszítő jellegű munkáknál az egész épület részeként próbálok megoldani egy-egy részletet, tehát ugyanazt, amit az építész elgondolt, kicsiben viszem kö-

zelebb a szemlélőhöz, és akkor azt mondom, hogy ez egy dekoratív elem, aminek nincs is egyéb funkciója. Viszont ha az a feladat, hogy nekem ezen a felületen valamit el kellene mondanom, ami esetleg az épület jellegéből vagy lényegéből következik – véletlenül éppen úgy adódott, hogy nagyon sok színházzal kerültem ily módon kapcsolatba –, akkor ezt igyekszem megragadni, ábrázolni, szemléltetni. Akkor azt kell mérlegelnem, hogy ezek a dolgok formai eszközökkel, és mondjuk az én anyagaimmal hogyan adhatók elő úgy, hogy a nézők közül esetleg jó néhányan meg is értsék. Nem állítom, hogy mindenki megérti, mert a nagy szobrot sem tudja értelmezni mindenki, aki körülötte bámészkodik, de tételezzük fel, hogy mindig vannak köztük olyanok is, akik tudják, hogy ott miről van szó. Azt vallom, hogy az épületkerámia akkor jó, ha úgy része az épületnek, hogy ha én azt onnan lebontom, akkor összedől a ház. Ha ez olyan helyen van, és olyan a jellege, akkor ez lehet egy elbeszélő dolog, mesélek valamiről, ami a ház szempontjából fontos, és epikus természetű, mert a reliefet úgy nézem végig, mint egy írásművet. De lehet drámai természetű is, amikor úgy szervezem az egészet egy centrum köré, mint egy robbanást. Vagy lehet lírai jellegű is, mint egy vers, amikor belső érzelmeket tárok fel, de ez általában a kisebb méretű munkákra jellemző. Így osztályozom én.

– *Min dolgozik, mi köti le mostanában a figyelmét, az alkotókedvét?*

– Szeretném lezárni azokat a dolgokat, amelyeket az életem folyamán fölvezoltam magamnak. Folyamatosan és állandóan dolgozom, ötletem rengeteg van, sokkal több, mint amennyi kéne. Időm és erőm nincs már mindehhez.

Szabó Palócz Attila

DARÁNYI SÁNDOR

Ha

Hang ércfalon miként hatoljon át?
 Lélek-kazetta védi titkaim
 magamtól is; a sugárzó anyag
 bomlik tovább, pusztítja szüntelen
 a mindennapok pusztá szövetét.
 De élnem a jövőből, hogy a mában
 láthassam az összefüggéseket,
 hogyan kell, mondd? Mint múltat lát az ember,
 s a tájon széttekintve homlokát
 ráncolja, mondván: „Itt vétettem el –
 ha balra fordulok a keresztúton,
 minden más volna.” És a csakugyan
 biztonságával áll bitó alá.

Versei a költőhöz

Ön emberi viszonyokat fotóz:
 a belső ellenállás képeit –
 a zuhanást, mikor még virtuóz
 a végig éppen most és éppen itt.

Bukfencet vet az árny, de talpra hull.
 Átrobog rajta, mint egy gyorsvonal,
 a szándék (felsikolt váratlanul,
 a tett helyére vissza is tolat) –

mi ácsorgunk olcsó fényképein,
 szerény vagy pompás költeményei;
 a csillárok meg a koleszterin
 szikrázó jajjal és fénnel teli.

Rózsa

A tárgyá válni képtelen tudat
 vágyával küszködik, s azt mondja: rózsza.
 Magának távlatul holdat mutat.
 Úgy érzi, egyiküknek sem adósa,

de láthatod, rajtuk mit koptatott
 a lélekmarta táj, otromba firka!
 Mint ha itatós köp ki oldatot,
 s a borzas hegy a szakadékból nyílna,

még mindig túl sok tükörben homályos,
 mi volt a láng, és mivé lesz a gyertya...
 Alattad némán elterül a város,
 mint bábút, álmát magához szorítja.

Az utazás

Vannak lyukak a bőrömön.
 Kibújhatok magamból.
 Megalkotott a káröröm,
 egyszer bár összerombol.

A test nyugalma a halál.
 A léleké az élet.
 Valami még tovább abál,
 amíg már nem remélek,

s túl annyi ösztön-, érzelem-
 és szellem-barrikádon,
 magam új létre élvezem:
 leszek megint csak álom.

CSEKE PÉTER

Fiatalkotók erdélyi műhelyei 1965 és 1975 között

Lapok, viták, antológiák

A két világháború közötti korszak eszmetörténetéből is tudhatjuk, hogy az egymást követő nemzedékek önértéktudatát és célképzeteit a legszignifikánsabban az írói antológiák manifesztálják. Nem véletlen, hogy máig számon tartjuk a kisebbségi létviszonyok közepette európai távlatot kereső Tizenegyek 1923-as fellépését, illetve a második erdélyi írónemzedéket bemutató 1931-es antológiát, az *Új arcvonalat*, amelyet az tesz emlékeztetéssé, hogy az „erdélyiség fordulóján” (Tolnai Gábor) helyet adott László Dezső emblematikus tanulmányának, *A kisebbségi élet ajándékainak*, amelyik 1989 után is érvényes életprogramot kínált.

Amikor Lászlóffy Aladár válogatásában és előszavával 1967-ben megjelent a fiatal költők antológiája, a *Vitorla-ének*, a huszonnyolc költő és versíró közül tizenketten jelölték meg szellemi bölcsőhelyükként az Ifjúmunkást. Az 1974-es *Varázslataink* harminc alkotója közül tizennégyen hivatkoztak rá – kizárólag, vagy pedig más lapokkal (főként az Echinoszal) együtt. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint lényegében a *Vitorla-énektől* számítható a második Forrás-nemzedék fellépése, a *Varázslatainktól* pedig a harmadiké. A kettő között olyan politikai-történeti mozzanatok feszültek, mint a) az 1968-as prágai tavasz európai nyitása, b) a Magyar Írószövetség által meghirdetett „kettős kötődés” romániai visszautasítása, c) az „emberarcú szocializmus” csehszlovákiai eltiprása, illetve d) Nicolae Ceaușescu 1971-es és 1974-es „kulturális forradalmának” tudatszűkítése. Jellemző, hogy a hatvanas évek végén írt *Varázslataink* című Markó-vers, amely az újabb nemzedékindító antológia címét adta, nem szerepel a válogatásban. Kivette a cenzúra. De mivel a borító már ki volt nyomva, a könyv címe megmaradt.

Ezek az időmetszetek is azt jelzik, hogy szellemi műhelyek nélkül nincs értékteremtés, illetve esztétikai értékválasztás. Így van ez még akkor is, ha az irodalmi folyamatok alakulására adott esetben erőteljesen kihat a geopolitikai vagy belpolitikai érdekszféra igényérvényesítése.

Az előadás a Tokaji Írórtábor tavalyi, *Eltiltva és elfelejtve* című konferenciáján hangzott el.

Az irodalom- és sajtótörténeti tények ismeretében ma már teljesen egyértelmű: mindazok az értékek, amelyek a kommunista diktatúra évtizedei alatt kisebbségi kultúránkban önálló életre keltek, nem a hatalommal való „párbeszédnek” köszönhetően jöttek létre, hanem annak ellenére; súlyos egyéni és közösségi kompromisszumok árán. Amiért – nem egy esetben – halálukig viselniük kellett a „szégyenkeresztet”.

Húsz évvel ezelőtt éles pengeváltás zajlott le Egyed Péter és Kányádi Sándor között Székelyudvarhelyen a Majla Sándor szerkesztette *Fagyöngy* című antológia bemutatóján.¹ Egyed Péter azt a folyamatot írta le, amely oda vezetett, hogy a kommunista diktatúra idején a romániai magyar irodalomból „kivándorló irodalom” lett. (A szintagma később Láng Gusztáv egyik esszéjének címeiként vált ismertté.²) Kányádi mondandójának lényege így hangzott: a diktatúra túlélésének nem a kivándorlás vagy az önpusztítás volt az alternatívája. „Hol vannak azok a zseniális nagy művek – kérdezte –, amiket az elmúlt rendszer miatt nem tudtak publikálni az írók? Nincsenek, mert valahogy az tette azokat a korábbi műveket halhatatlanná – akkor legalábbis jelesnek hittük azokat –, hogy metaforákba kellett csomagolni mindent, amit ma az utcákon is ki lehet kiabálni. Tehát a diktatúra valamilyen költői igényességre szoktatott.”³

„Péntek esti srácok” –

Kolozsvárt, Bukarestben és Sepsiszentgyörgyön

1. „Péntektől péntekig éltünk – jegyezte fel kolozsvári diákjeveinkről Király László 1970-ben –, péntek volt a vasárnap, az ünnep [...]. A pénteki hadakozásoknak megvolt az a nagy érdemük, hogy írásra, gondolkodásra ösztönöztek. A kör olyan volt, mint egy felvevő-központ: kényszerített a »teremtésre«. [...] Minden vágyunk – természetesen – az volt: költőnek lenni, sőt újszerű, modern költőnek lenni. Imádtuk az akkor meginduló Forrás-sorozat első kötetét, az ötvenes évek szinte kötelezően hagyományos formáitól

1 *Fagyöngy 1994 – Kortárs romániai magyar költők*. Szerk. Majla Sándor. Ablak Kiadó, Székelyudvarhely, 1994. A bemutatóról lásd a Romániai Magyar Szó tudósítását (1994. november 29.)

2 Láng Gusztáv: *Kivándorló irodalom*. Kísérletek. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1998.

3 A disputát Cseke Gábor riportermagnója rögzítette. Lásd in: Cs. G.: *Jelentések magamról. Emlékezések ellenfényben*. Polis Kiadó, Kolozsvár, 2009. 34–47.

elforduló Lászlóffy Aladárt, Szilágyi Domokost, Hervay Gizellát, később Jevtusenko őszinteségét, Voznyeszenszkij ragyogó formai tökélyét, Juhász Ferencet. És imádtuk mindenkifőlött – mesterünként – a költőfejedelmet, a költő-istent, a tündöklően-fájdalmas József Attilát. És írtunk és vitatkoztunk reggeltől estig.²⁴

„Jó iskola volt. Marhaságokat nem lehetett mondani – fejtette ki 2012-ben Körössi P. József kérdéseire válaszolva Markó Béla, akit 1971-ben választottak másodéves egyetemi hallgatónak a Gaál Gábor Kör elnökévé. – Volt politikai töltete is: utalásosan ugyan, de sok minden elhangozhatott a rendszerrel szemben. [...] Nekem akkor ez volt a központ. Nemcsak bölcsek jártak, hanem matematikusok, fizikusok, de teológusok is.”²⁵

A hatvanas évek első felében a Gaál Gábor Kör mintegy 100–120 tagot számlált. (Markó Béla 150-re is emlékszik.) A kör törzsgárdája 1965-től részben az Ifjómunkáshoz került, három-négy év múlva pedig a megújításkor létrehozott pártlapokhoz (Megyei Tükör, Hargita). Lázár László, a bukaresti ifjúsági hetilap irodalmi-művészeti szerkesztője 1963-tól gyakran megfordult a körben, mappájába gyűjtve a közlésre kiszemelt verseket, műfordításokat, elbeszéléseket. A lap ugyan a KISZ KB irányítása alá tartozott, de 1967-1968 táján már ez a függelék meglehetősen lazának bizonyult.⁶ Részben ennek köszönhető, hogy a hatvanas évek derekán minden más lapunkat jócskán megelőzve elsőként talált magára ez a szerkesztőség, amelynek 1963 és 1967 között rendre tagjává vált Aradi József, Cseke Gábor, Domokos Eszter, Elekes Ferenc, Gálfalvi György, Hervay Gizella, Kocsis István, Matekovics János, Müller Ferenc..., akik a szerkesztői munkával, az irodalmi és újságírói műfajokkal nem „gyorstalpaló” tanfolyamokon (netán moszkvai vagy bukaresti „íróiskolákban”) ismerkedtek meg, hanem egyetemi és irodalmi közegben. Erdemüknek tudatható be, hogy Dali Sándor főszerkesztő „politikai háttérbiztosítása” idején megteremthették működésük perspektíváját, ama bizonyos „Ifjómunkás-szellem”-et. Ami mindenekelőtt a konok

szókimondásban, az objektív valóságfeltárásban, az újságírói és irodalmi műfajok korszerűsítésében öltött testet.

A folyamat lényegére nagyon jól rávilágít Gálfalvi György kötetben is megjelent *Arcképek* című – Igaz Szó- és Utunk-beli – sorozata.⁷ A *Marad a láz?* tizenegy portré-interjúja a sorsvállalás erkölcsi tartásáról, a morális erőforrások felkutatásáról, az értékörzés és értékteremtés célképzetéről tanúskodik. Miként Balázs Ferenc és Jancsó Béla 1923-as vállalkozása. (Nem vagyok a számmisztika megszállottja, de meglehet, hogy Gálfalvi vállalkozása az 1923-as indulásra utal, lévén, hogy tizenhat éves korától szenvedélyesen érdeklődött Balázs Ferenc életműve iránt.) Miután a Gaál Gábor Kör a hatvanas évek derekán szétfeszítette önnön kereteit, egyetemet végzett tagjai újabb megnyilatkozási lehetőségeket kerestek és találtak maguknak. Ilyen volt az 1967 áprilisától – ugyancsak Lázár László szerkesztésében – megjelenő havi melléklet, az Irodalom–Művészet, vagyis az IM, amely a fiatal képzőművészeknek is nyilvánosságot biztosított. Ugyancsak lényeges: az Ifjómunkás vezéregyéniségei által generált szellem azt követően is utat tört magának, hogy markáns képviselői 1968-tól törvényszerűen más fórumoknál láthattak addigi törekvéseik kiteljesítéséhez (Gálfalvi az Igaz Szónál, Aradi a Korunknál, Kocsis István az Utunknál). Nem véletlen tehát, hogy a hetvenes évek elején fellépő fiatal kritikusok első csoportos jelentkezésének már az Igaz Szó adott helyet, a fiatal szociológusok bemutatkozását pedig a Korunk segítette; és az sem, hogy a *Vitorla-ének* költői után az irodalmi életben *eseményt* jelentő esszéíró nemzedék lényegében az Ifjómunkás megkerülésével jutott el a nyilvánosságához. Akkoriban időnként már fiatalokat indított az Utunk, az Igaz Szó, a Korunk; volt Pegazus-rovata a Művelődésnek, Alfa-rovata a Brassói Lapoknak.

Érdeemes végiggondolni, hogy milyen tisztázódási folyamatok indultak be ilyenformán: az IM megjelenése és a *Vitorla-ének* megjelenése után már lehetett széles körű vita magáról az antológiáról és arról a költői magatartásformáról, amely a vitorlaénekeselek legjobbainak sajátja; előtérbe kerültek a Forrás-könyvek, tisztázódtak a sorozat szerkesztésének szempontjai; volt riportvita, modernség- és korszerűség-vita; később pedig az európaiság és provincializmus kérdései is előtérbe kerültek... A riportvita tanulságai viszont

4 Király László: *Péntek esti srácok*. Utunk Évkönyv 1970. Kolozsvár, 1970. 93–96.

5 Körössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Kossuth Kiadó, 2012. 126–127.

6 Azoknak az éveknek a politikai történéseit, az Ifjómunkás szerkesztőségének belső életét, a kor hangulatát idézi a *Jelentések magáról* című könyv.

7 Gálfalvi György: *Marad a láz?* Kriterion, 1977.

néhány év múltán a Korunk és az Igaz Szó hasábjain gyűrűznek tovább, s a második Forrás-nemzedék ugyancsak az Igaz Szóban tisztázza álláspontját, néz szembe önmagával, vállalásaival, eszköztárával.

Időközben felzárkózott a következő nemzedék is, amelynek együttes bemutatkozására 1974-ben a *Varázslataink* nyújtott lehetőséget. És az a furcsa dolog történt, hogy miközben az IM a fiatalok közlési terének bővítéséért, a fiatalok művészi teljesítményének elismertetéséért hadakozott, azt vallotta: lehetővé kell tenni, hogy olyanoknak és akképpen mutatkozzanak meg, amilyenek valójában is, egyszer csak azt tapasztalta, hogy nyitott kapukat döngött, mert az irodalmi közvélemény elfogadta azt a látásmódot, szentesítette azt az értékrendet, amit a hasábjairól „kinőtt” első nemzedék magával hozott; másodszer meg szembe kellett néznie azzal a tényvel, hogy az újabb nemzedék valójában nem is olyan, amilyenek hasábjain megmutatkozott; eszmélésének tanulságait sokkal nagyobb átütőerővel fogalmazta meg egyebütt. Igaz, ekkor már az irodalomközpontúság-vita után vagyunk, átalakulóban az erdélyi magyar művelődés szerkezete. A legfiatalabb nemzedéknek tehát a szellemi élet szélesebb pászsmáján kellett elhelyezkednie. Noha a vers, a novella továbbra is megmaradt indító műfajnak, elsősorban nem ezeknek a szellemi teherbíráshoz fűződnek a jelentősebb teljesítmények. A *Vitorla-ének* megjelenésekor valahogy a költészet primátusa volt a szembetűnőbb. A *Varázslataink* és a *Hangrobbanás* című antológiák vitája kapcsán pedig arra derült fény, hogy ennek a nemzedéknek nem a költészet a fő erőssége; nagyobb rálátásuk nyílt a szellemi élet egészére, s így nemcsak a totalitás-igény munkál bennük, de már kezdettől az ésszerű munkamegosztást érvényesítették: a legfiatalabb nemzedéknek kritikus-, esztéta-, sőt filozófusgárdája is megmutatkozott – s talán éppen ez volt a fő erőssége.

Az Ifjúmunkás réteglap volt, ámde legjobb periódusában huszonnyolc-harmincezer példányban jelent meg. Ilyesmi ma már elképzelhetetlen, mi több: a romániai magyar sajtó rendszeréből jó negyedszázada hiányzik ez a lap típus. Amikor az IM a művészi ön-

kifejezés célravezető útjait keresők kezdeti sikereit vagy pillanatnyi kudarcait számba vette, nemcsak a fiatal alkotók kiforrását segítette elő és gyorsította fel, de lényegében előkészítette, egész olvasótáborát fogékonyra tette azoknak a művészi értékeknek a befogadására, amelyek később az irodalmi és művészeti élet arculatát markánsan alakították. Akár tudatosan, akár ráérzésből, lényegében a Tizenegyek antológiájával jelentkező kezdeményezést avatta továbbépítésre méltó erdélyi hagyománnyá az IM, nyomában pedig a *Vitorla-ének*, amikor igénybe vette a kolozsvári

Keresztelő Szent János (1984)

és bukaresti képzőművész-növendékek közreműködését. A Tizenegyek írásait annak idején tizenegy képzőművész grafikája is emlékeztetessé tette. A *Vitorla-ének*ét Árkossy István, Kopacz Mária, Bencsik János, Papadupolos Adonis, Venczel János, Vass Tamás grafikái. Valamennyien érvényes életművet teremtettek.

Magam is a Gaál Gábor Kör tagjaként kezdtem 1963 őszén, Lászlóffy Aladár biztatására vitorla-énekesként folytattam, első kötetesként a Forrás második nemzedékével indultam. De nem versekkel, hanem – bármennyire is meglepő volt ez akkoriban – az irodalom és művészet forrásvidékeit becserkésző szociográfiai riportokkal. Azt szoktam mondani: írtam annyi verset, hogy megtudjam: nem vagyok vérbeli költő. De azóta sem feledhetem az illyési axiómát: nem lehet becsületes ember az, aki abbahagyja a versírást. A költészet tehát az igazmondás, a lényeglátás, a becsület, az emberi tartás szinonimája. Szabadság- és teljességigényünk állandó ébren tartója.

Akik birtokában voltak a vérbeli költői/írói tehetségnek, azoknak a tollából – ekképp emlékezik hetvenévesen Király László – „pimaszul áradt” a szabadság. Történt mindez ugyancsak „pimaszul figyelők” (besúgók, szekusok) jelenlétében. „Csak akkor vettünk erről tudomást, amikor már késő volt – szerencsére. Ha az elején megijedtünk volna, se irodalmi kört nem szervezünk, sem az évek óta betiltott színjátszó kört nem élesztjük fel.”⁸

8 Varga László: *Sarki éj Pazsgában*. Krónika, 2013. június 20.

Alighogy kiszabadultak az '56-os elítéltek (Paskándi Géza, Páll Lajos, Dávid Gyula és társaik), 1964 őszén a szeku máris lecsapott a Gaál Gábor Körre. Akinél egy-két Dsida-kötetet megtaláltak, az eleve nacionalistának számított. És hogy még mi mindennek, arról a nemzedékszervezőnek tekintett Gálfalvi Györgyről készített belüleges jelentések hatezer lapja alapján is képet alkothatunk.⁹ Annak idején is tudtunk, persze, Gálfalvi, Farkas Árpád, Király László, Molnos Lajos, Apáthy Géza és mások meghurcoltatásáról, csak hogy ez aztán évtizedekig tabutéma volt. Az már bizonyára mélylélektani okokkal magyarázható, hogy a – vontatottan előkerülő – szekusdossziék megismerése után is akadozik a velünk történt dolgok kibeszélése. Negyvenkilenc évnek kellett eltelnie, amíg Gálfalvi György le tudta írni ezt a lakonikus mondatot: „1964. november kilencedikén nagyon megverték”. Máig tartó *szégyenérzettel* fojtotta magába a történeteket, amiért egy irodalmi kérdésben kifejtett őszinte véleményéért annak idején *emberi méltóságában* így megalázhatták.

A súlyos bántalmazás indoka? A „csak azért is” ifjonti „odamondás”, a dacos főtartás, a minden alapot nélkülöző vádaskodások indulatos visszautasítása. Olyanoké, mint az általunk proletkultosnak tartott idősebb nemzedék középiskolában tanított „teljesítményének” lebecsülése, a külföldi irodalom kultusza, következésképpen az „idegen érdekek szolgálata”. Az előzmény: egy Szilágyi István-novella kapcsán Gálfalvinak vitája támadt Nagy Istvánnal. Az illegalista múltra visszatekintő munkásíró – akinek maradandó értékű regényeit Püski Sándor adta ki a negyvenes évek elején – azt állította, hogy Szilágyi nem ismeri a munkások életét. Mire Gálfalvi azzal érvelt, hogy a fiatal novellista nemrég még vasúti fűtő volt, Nagy István pedig utoljára a harmincas években dolgozott munkások között Galacon. Nagy István megsértődött – olvasható Gálfalvi György készülő emlékiratában, a *Kacagásainkban* –, elpanaszolta, hogy a Gaál Gábor Körben a fiatalok tiszteletlenek. „Valakinél gellert kapott a megjegyzése, utána néztek, ki volt tiszteletlen...” Hogy miért számított tiszteletlennek Gálfalvi? Azért, mert nem rejtette véka alá: Nagy Istvánt ugyan korlátolt embernek tartja, de egyszersmind olyan írónak, akinek vannak emlékezetes írásai is.¹⁰

9 Gálfalvi György: *Csobbanó szavaink*. Részlet a *Kacagásaink* című emlékiratból. *Látó*, 2013. 7. 67–95. Lásd még: uő.: *A gazember, aki voltam*. Bárka, 2013. 2. 81–91.

10 Uő.: *Csobbanó szavaink*. I. h.

Hogy 1989 után Gálfalvi György miért hallgatott mostanáig az 1964-ben történekről? Miért kellett továbbra is együtt élnie a folyamatosan tudatgörcsöt előidéző emlékekkel? Azért, mert nála nem vált be a kibeszélés terápiája. „Az én sebeim évtizedek után is pontosan úgy sajognak – olvasható megrendítő önvallomásában –, mint amikor kaptam őket. Maradnak tehát a rémálmodok, amelyek végigkísértek az életemen (...). Ezekben a rémálmodokban rendszerint szekusokkal viaskodom, úgy akarnak valakik megfojtani, hogy ne kiálthassak, ezért szörnyű torokhangon üvöltözök, féléber állapotban magam is hallom saját üvöltésemet. (...) Akit egyszer megverték, az tudat alatt örökre megvert ember marad...”¹¹

2. Gálfalvi megveretésének idején Gheorghe Gheorghiu-Dej uralmának utolsó hónapjait éltük. Ceaușescu hatalmi térnyerésének kezdetén látszólag „finomodtak” a módszerek, lazult a cenzúra szorítása, a megfigyelések azonban folytatódtak az Ifjúnemzedékénél éppúgy, mint a frissen indult megyei lapoknál, majd a rádió- és tévészerkesztőségekben, a könyvkiadók műhelyeiben. Magam is csak utólag tudtam meg, hogy Baróti Pál, Lászlóffy Aladár, Szabó Gyula, Bodor Pál, Fodor Sándor időnkénti vagy tartósabb jelenléte a Gaál Gábor Kör vitáin nemcsak az „írónvelést” szolgálta – „villámhárítói” szerepet is magukra vállaltak. Erre a „játékonykodásra” változatlanul nagy szükség mutatkozott a későbbiekben is. A meggyesítés előtti években Dalit Sándor főszerkesztő védte Bukarestben a bátor hangvételű csapat tagjait, 1968 elejétől pedig Sepsiszentgyörgyön ovtá a „fiúkat”. Tömöry Péter nemrég korjellemző epizódot idézett fel. A „hőskorban” – fejtette ki egy interjúkérdésre válaszolva – Király Károly megyefőnök arra figyelmeztette Dalit: emberei (Farkas Árpád, Csiki László, Magyar Lajos, Czegő Zoltán, Tömöry, Vári Attila...) kivétel nélkül mind ott vannak az állambiztonságiak látóterében.¹²

Bodor Pál – akinek rokoni kapcsolatai révén 1966-tól alkalma volt betekinteni a bukaresti politika boszorkánykonyháiba is – 2000-es visszatekintésében megírta, hogy hatalma megszilárdítása érdekében Ceaușescu „egyszerre tett engedményeket a sérelmeiket és követeléseiket hangoztató kisebbsé-

11 Uo.

12 Simó Márton: „Itt van a nyelvi és szellemi bölcsőm Udvarhelyen”. *Székelyhon.ro*. 2013. július 26. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/aitt-van-a-nyelvi-es-szellemi-bolcsom-udvarhelyena>

gieknek és a nacionalista többségieknek”.¹³ Az engedmények (nyugati utak, korábban hallgatásra ítélt írók megszólalása, betiltott művek jócskán megcsonkított újrakiadása) azonban mulandóak voltak. Hosszabb életűeknek az intézmény-teremtések (Kriterion Könyvkiadó, *A hét*, a magyar nyelvű rádió- és tévéműsorok) bizonyultak.

Csakhogy: ami 1968 szeptemberében még reménykeltő lehetett, annak életre keltését ugyanazon év decemberében már meg is lehetett akadályozni. Miként azt az Echinox előtörténete bizonyítja. Ennek tanulságairól az 1970-ben meghurcolt Ágoston Vilmos így beszélt az 1990-es Debreceni Irodalmi Napokon: Ceaușescu „külpolitikai taktikából időlegesen paktumot kötött a romániai magyarsággal, még precízebben, azért hozta létre a kisebbségi intézményeket, hogy szembeállíthassa a magyarországi közös irodalmi és irodalmon kívüli törekvésekkel. Előbb különválasztotta, aztán belügyivé minősítette, hogy saját magunk asszisztálásával azt csinálhasson velünk, amit akar.”¹⁴

Hasonlóképpen járt el Tito is, ha ugyan nem rava-szabbul. Nem sokkal halála előtt – Elek Tibor kérdéseire válaszolva – Gion Nándor 2002-ben így tekintett vissza a velük történetekre: „Az akkori jugoszláv politika nagyon jól látta a mi helyzetünket, és igyekezett kézben tartani, irányítani bennünket. Azt mondta, jól van, fiúk, csináljátok, írjatok, ti különb magyarok vagytok, mint a magyarországi magyarok.” Minek következtében minden anyagi támogatást megkaptak, hogy világpolgároknak, „kozmpolita zseniknek” érezhessék magukat. Nem kellett esküdniük a szocialista realizmusra, nyugodtan foglalkozhattak a modern irányzatokkal. Egy frissen megjelent Gion-kötet (*Véres patkányirtás idomított görényekkel*) utószavában Gerold László nem látja bizonyítottnak azt a kérdést, hogy a jugoszláv hatalmi gépezet Magyarország ellen akarta volna hangolni a vajdasági magyar fiatalokat. A Symposium és az Új Symposium történetének beható feltárása nyomán minden bizonnyal árnyalt képet kapunk erről is.¹⁵

Huszonnyolcak, tizenegyek

1. Szilágyi Domokos nemes egyszerűséggel ezt a címet adta a *Vitorla-énekről* írott kritikájának: *Huszonnyolc*.¹⁶ Merthogy ennyi szerzője volt az 1967-es antológiának. A gesztus Szentimrei Jenőt juttatja eszünkbe, aki 1923-ban ekképpen tette emlékezetessé a kisebbségi helyzetben eszmélkedő tizenegy pályakezdő alkotó fellépését: *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzai-val*. Azóta is tizenegyekként emlegetjük őket. Hogy mi dagasztotta a huszonnyolcak – Balatont, Fekete-tengert, Atlanti- és Csendes-óceánt addig nem látott költők és versírók – vitorláit? Az Király László címadó költeményéből megtudható. A szabadságigény ébrentartása: „*ujjammal fonott szépszemű háló / vitorla vitorla tengerre szálló / elszálló háromszög két égre bomló / estére térülő holló*”.

A *Vitorla-ének* természetesen párhuzamba vonható a hatvanas évek második felében fellépő nemzedéki csoportosulásokkal, a Hetek és a Kilencek önszerződésének tanulságaival is.

Az Igaz Szó-beli Fórum-cikkből az olvasható ki, hogy Szilágyi Domokos felemásnak, egyenetlennek és megkésettnek tartotta az antológiát. Mindezzel tisztában volt a válogatás „vakmerőségét” magára vállaló Lászlóffy Aladár is, aki a *Bevezető*-ben eképp ajánlotta az olvasók figyelmébe a kötetet: „Kezdestről van szó, a legtisztább és legjelentősebb pillanatról azoknak, akik valóban alkotók lesznek, és tisztas ifjúkori fegyvertényéről azoknak, akik a továbbiakban kihullnak a sorból.”¹⁷ Szilágyi Domokos nem tagadja, hogy versolvasóként nagyon kegyetlen tud lenni, nem riad vissza a szörszálhasogatástól sem. Minél alaposabban „gyámbássza” a jó verset – fejtette ki –, az egyre jobban feltárja szépségeit, új gondolatokat, társításokat sugall. „A rossz vers pedig minden újraolvasásra csak rosszabb.” Ezek után így mérlegel: „Vannak itt tizennyolc évesek és harminckett évesek, akarnokok és tehetségek, együgyűek és bölcsek – végső soron: dilettánsok és költők egyaránt.” Hogy a huszonnyolcak közül kiben látta meg a vitathatatlan költői tehetséget? Mintegy hat szerzőnek előlegezett tiszteletet, de neveket nem említett. Hogy bizonnyára elsősorban Király Lászlóra, Farkas Árpádra,

13 Bodor Pál: *A zsarnok „liberalizál”*. Miért „engedett” 1968-ban Ceaușescu a romániai magyar igényeknek? Magyar Média, 2000. 1. 50–56.

14 Ágoston Vilmos: *A levágott kéz felelőssége*. In: Pomogáts Béla (szerk): *Haza, a magasban*. A „kettős kötődés” vita 1968–1969. Mentor Kiadó, 2011. 234–245.

15 Vö: Sándor Zoltán: *Gion Nándor: Véres patkányirtás idomított görényekkel*. Kortárs, 2013. 7. 174–176.

16 Szilágyi Domokos: *Huszonnyolc*. „Vitorla-ének”. *Fiatalköltők antológiája*. Igaz Szó, 1967. 9. 427–431.

17 *Vitorla-ének*. *Fiatalköltők antológiája*. A verseket válogatta és a bevezetőt írta Lászlóffy Aladár. Ifjúsági Könyvkiadó, 1967. 8–9.

Palocsay Zsigmondra gondolhatott, az annak alapján állítható, hogy mindhármuk első kötetéről „megbecsülő hangon”, empatikusan értekezett.¹⁸ Palocsayval pedig később a társalkotói együttműködést is vállalta. (Gondoljunk csak az 1971-es *Fagyöngy* című emblemikus kötet „négykezeseire”).

A párhuzam kedvéért érdemes itt utalni arra, hogy a Tizenegyeket elsőként bíráló Kuncz Aladár egyedül Finta Zoltán jelentkezéséről állapítja meg, hogy „nemcsak verseket ír, hanem költői egyéniség is. A többi inkább csak utat keres, vagy éppen helytelen útra tévedt.” A többi – Dobai István, Jakab Géza, br. Kemény János, Maksay Albert és Mihály László – később sem költőként bizonyított. Finta Zoltánt pedig ma már csak a lexikonok tartják számon, nem az irodalomtörténeti kézikönyvek. Kilencven év távlatában ugyancsak kitűnik: mennyire fontos az, hogy az irodalom holnapi arculatát fürkésző szerkesztők és kritikusok idejekorán az írásművészet törvényeinek betartására figyelmeztessék az indulókat. Kuncz ezt az igényt Tamásival szemben is érvényesítette, s hogy milyen eredményességgel, azt az is bizonyítja, hogy a Tizenegyek tizenegyedik évfordulóján kiderült: már csak egyedül Tamási Áron számított kimondottan szépírónak.¹⁹

Felmerülhet a kérdés: Szilágyi Domokos vajon ismerte-e az 1923-as antológiát? Lászlóffy bizonyára. A műves grafikai lapok beszerkesztése alighanem erre utal. Szilágyi Domokos figyelmét nem is kerüli el a *Vitorla-ének* „ékessége”. Szóvá is teszi a kiadó szűkmarkúságát: „Nem lehetett volna több fiatal képzőművészt bemutatni?” A *Tizenegyekben*, mint tudjuk, ugyanannyi pályakezdő képzőművész mutatkozott be, mint ahány költő, próza- és tanulmányíró.

18 Bertha Zoltán: *A kritikairó Szilágyi Domokos*. Forrás, 2012. 5. 101–108.

19 Kuncz Aladár: *Tizenegyben*. Ellenzék, 1923. augusztus 5.

2. A kötetbe foglalt 106 vers alapján Kántor Lajos sem rejti véka alá, hogy a kevesebb név és a több vers alapján megbízhatóbb képet lehetett volna kialakítani a fiatalok lírai törekvéseiről. Ennek ellenére a *Vitorla-ének* „feltétlen sikerét” indokoltnak tartja: „Kányádiék és Lászlóffyék után talán a harmadik nagy költői kirajzásnak vagyunk tanúi.” Az Utunkban megjelent elemzés szerzője nemcsak arra keresi a választ, hogy e „lírai csoportkép” alapján lehet-e arra követ-

Kultúr halmaz (1985)

keztetni, hogy „milyen irodalmunk állapota, közérzete 1967-ben”. Ő az egyéni arcéleket is igyekszik felvillantani, hiszen nyilvánvaló, hogy nem mindenki költői egyéniség is, aki Lászlóffy Aladár tehetőség gondozásának köszönhetően az antológiában helyet kapott. Ilyen szívet melengető és máig érvényes megállapításokat olvashatunk: „Király László már önálló s nem akármilyen, minden évben termő kötettel lépett be a romániai magyar lírába...”; „Farkas Árpád érzelmegazdagsága vitathatatlan esztétikai szinten jelentkezik...”; „Kenéz Ferenc »képkivágásai« sok kel-

lemes meglepetést sejtetnek...” Örömmel jelzi, hogy az antológia „egyik igazi új felfedezettje a friss hangú Balla Zsófia formaérzéke”.

Végkövetkeztetése: a) „a megtéveszthetetlen őszinteség-igény része irodalmunk közérzetének”, b) az őszinteség-igény a fiatal alkotók felelősségtudatával társul, c) ám nem árt, ha idejekorán számolnak azzal, hogy kétely nélkül a hit sem visz előbbre.²⁰

Az akkor még filozófia szakos egyetemi hallgató, a később fellépő elméletíró nemzedék tagja, Molnár Gusztáv a bizakodás vagy a szorongás tudatállapotát boncolgatja a *Vitorla-ének* kapcsán. Annak idején jobban oda kellett volna figyelni ezekre – az Ifjúmunkásban megjelent – gondolatokra: „Túláságosan a fellegekben járunk, túláságosan magasan, s úgy

20 Kántor Lajos: *Irigység és tanulság*. Utunk, 1967. 29.

látszik, megszoktuk a hegyi klímát, mert a lélegzés már nem is esik nehezünkre. Tanuljunk már meg egyszer kételkedni, s a kérdéseket ne csak azért tegyük fel, hogy felelhessünk rájuk. Találjuk meg a módját, hogy az egyetemes ne legyen üres, tehetetlen, ellentétes erők szegüljenek benne, s vessék széjjel a mázat, ha nem elég erős.”²¹

Nem Király László volt az egyetlen, aki Forrás-kötetével megelőzte a *Vitorla-éneket*. A következő egy-két évben pedig Balla Zsófia, Csiki László, Éltető József, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Magyarai Lajos, Miklós László lépett önálló kötetrel a nyilvánosság elé, tehát olyanok is, akik Gaál Gábor-körök voltak ugyan, de nem vitorlaénekesek. Hogy miként zajlott az akkori Forrás-kötetek szerkesztése? Ezt valójában Bodor Pál tudná megmondani, aki a Gaál Gábor Kör tőrzstagjainak pályáját az Irodalmi Könyvkiadó főszerkesztőjeként is egyengette Bukarestben.

3. A román Oktatási Minisztérium és a Diák-szövetség 1968. szeptember 20-i együttes határozata alapján a felsőoktatási intézmények diákjai időszaki sajtókiadványokat indíthattak. A Kádár-rendszerben „renitensnek” tekintett Mozdó Világ 1987. februári számában Martos Gábor megírta az Echinot magyar oldalainak addigi történetét.²² A harmadik Forrás-nemzedékről szerkesztett 1994-es kolozsvári kiadványában is részletesen kifaggatta Ágoston Vilmost az előtörténetéről.²³ Az egyetem rektora, a hírhedt Ștefan Pascu „udvari” történész ellenezte a – Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos és Bíró Béla által tervezett – Új hajtás című önálló magyar lap beindítását, noha engedélyük volt rá, és elrendelte, hogy a bölcsészkaron működő diák-önképzőkör nevével (Echinot) indítsanak háromnyelvű folyóiratot. Aminek sem a kör vezetői (Ion Pop, Marian Papahagi), sem a német diákok (Peter Motzan, Werner Söllner) nem örvendtek. Hogy mennyire diktatórikus eszközökkel indították az Echinotot, az abból is kiderült, hogy a rektorátus által kinevezett főszerkesztő, Eugen Uricaru, mielőtt Ágoston Vilmosékra csukta volna az ajtót, kijelentette: „vagy

aláírástok, hogy mind tagjai lesztek az Echinotnak, vagy addig nem mentek ki innen”²⁴

A lapcím napéjegyenlőséget jelent, vagyis azt az átmeneti időzónát, amikor a nappal és az éjszaka hossza egyforma. A havi huszonnégy oldal terjedelemből mindössze három volt a magyar, és egy a német diákoké. Az oldalszám-elosztásban nyilván nem az esélyegyenlőség, hanem az akkori nemzetiségi számarány volt az irányadó. Ágoston Vilmos, Csorján Ferenc, Molnár Gusztáv, Tamás Gáspár Miklós ez ellen tiltakozva újraalakította a Korunk Körét, amit aztán a belügy nagyon hamar megszüntetett. Ágoston Vilmost pedig a Korunk Körben elhangzott előadása s egyik novellája miatt 1970-ben – miközben fontos nemzetiségi intézmények alakultak – letartóztatták. A vizsgálat szabadlábban történt – idézte fel a Martos Gábornak adott interjújában Ágoston. „Már akkor megtanulhattam a szabadság fogalmát – fűzte hozzá –, mert minden éjjel kiengedtek egy órára... Világosan elhatárolódott tehát, hogy vannak helyzetek, amikor nem nyílik mód, nem érdemes kompromisszumra lépni, mert akkor abból nem lesz egészséges szellemi élet.”²⁵

1968-as kompromisszumok és szégyenérzetek

1. A „kettős kötődés” visszautasítása. Aki hallotta vagy olvasta Kádár János 1958 februárjában Marosvásárhelyen elmondott szégyenletes „romániai” beszédét, az a prágai tavasz idején örömmel vehette tudomásul a Magyar Írószövetség székházában 1968. május 10-én lezajlott – és később az irodalmi lapokban folytatott – ún. „kettős kötődés”-vitát. Nem szükséges részletesebben kitérnünk a vita lefolyására és utóhatására, hiszen Pomogáts Béla nemrég kötetben is közzétette ennek dokumentumait, megfogalmazta tanulságait.²⁶ Arra is kitért, hogy a szomszédos országok pártvezetői „valamiféle magyar »nemzetegyesítés« rejtett programját vagy propagandáját” vélték felfedezni ebben az irodalom- és nemzetpolitikai jelentőségű vállalkozásban.

21 Molnár Gusztáv: *Tiszta lelkiismerettel* (Gondolatok a *Vitorla-énekről* – megjelenése napján). Ifjúmunkás, 1967. július

22 Martos Gábor: *Éjegyenlőség*. „Kitaposott irodalmi ösvények szélén egy diáklap”, az Echinot. Mozdó Világ, 1987. 2. 59–70.

23 Martos Gábor (szerk.): *Marsallbot a hátizsákban*. A Forrás harmadik nemzedéke. Az interjúkat készítette, a tanulmányt írta, a műveket válogatta és a függelékét összeállította Martos Gábor. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kolozsvár, 1994. 358. p.

24 Uő: uo.

25 Uő: uo.

26 Pomogáts Béla (szerk.): *Haza, a magasban. A „kettős kötődés”-vita 1968–1969*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011.

A 2011-ben megjelent Mentor-kötetből kiderül, hogy Bukarest reagált a legvehemensebben a „kettős kötődés” budapesti meghirdetésére. Ceaușescu utasítására – perverz módon – a romániai magyar irodalmi élet jeles képviselőit kényszerítették a kényes feladat ellátására.

„Huszár Sándor, aki máskülönben természetesen híve volt a magyar irodalom nemzeti egységét szorgalmazó gondolkodásnak – írja a kiadvány élén megjelent áttekintésében Pomogáts –, az Utunk 1968. évi 31-es számában *A felelősség oszthatatlan* címmel a következőket szögezte le: »Mi, romániai magyar írók számos alkalommal kifejezésre juttattuk meggyőződésünket pártgyűléseken és Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségében, amely szervnek mi is tagjai vagyunk. Álláspontunk tehát szilárd és világos: a romániai nemzetiségi irodalom kérdésében, miképpen a romániai közélet bármilyen más kérdésében is, a felelősség oszthatatlan, és arra csak is a Román Kommunista Párt és az ország népe tarthat igényt.« (...) Hasonló elveket fogalmazott meg az az állásfoglalás is, amelyet a marosvásárhelyi Igaz Szó két szerkesztőjének: Hajdu Győzőnek és Gálfalvi Zsoltnak a szövegezésében a folyóirat 1968. 7. számában közreadott *Felelősség azonos eszmények szolgálatában* című állásfoglalása képviselt. Ez a nyilatkozat, miközben arra utalt, hogy az erdélyi és a magyarországi irodalmat közös hagyományok kötik össze, bizonyos mértékben teret adott a magyar irodalmi kultúrát átfogó közösség gondolatának.”²⁷

Sorsom emlékezete című könyvében az Utunk-beli „visszautasítás” szerzője két korábbi változatát is közreadta 1968. augusztus 3-án megjelent cikkének, majd így folytatta: „A cikknek aztán még vannak változatai. Egyik meg is jelent. Abban vannak tőlem is mondatok.”²⁸ Nincs tudomásunk arról, hogy Huszár Sándor 1990 után visszatért volna a témához. Így be kell érünk azzal, amit említett könyvében

Szürke gém (1984)

tevénytől leszögez: Balogh Edgár, Domokos Géza és mások mellett ő is vállalta a magyarországi kritikus „buzgalom” lehütését. Tehát jóhiszeműen? Politikai analfabetizmusból? Vagy „az érvényesülés, magamutogatás vágyától ösztökélten”? Az utóbbi kérdést Tompa István tette fel a *Hogyan történhetett?* című visszaemlékezésében,²⁹ de Huszár rám neheztelt meg, amikor Szegeden megtudta, hogy egyik tanulmányomban Tompa szövegéből épp ezt idéztem.

Szerencsére Domokos Géza is megszólalt ebben az ügyben. Álláspontját először 1990. november 16-án, a Debrecenben megtartott *Romániai magyar irodalom 1970–1990* című tanácskozáson, majd a Látó 1991. márciusi számában fejtette ki, melyet némi kiegészítéssel beépített visszaemlékezéseinek, az *Esélynek* az első kötetébe is. Az Előrében megjelent két cikknek ugyanis ő volt a szerzője. „Tudtam már akkor, 1968 nyarán – fejtette ki –, hogy a nyomásra, politikai és erkölcsi elveim ellenére megírott cikkem nem válik dicsőségemre. Méliusz József, Székely János, Bodor Pál, Beke György a tanúm: tudatosan vettem vállamra a szégyen keresztjét. Meg voltam győződve,

hogy akkor olyan helyzetben éltünk, oly sokféle voltak nyitottak a hatalom útjai [...], hogy ezt az ódiomot, ezt a rettenetet vállalnom kell. A morgó, vicsorgó vadat meg kell nyugtatni.”

Tehát *nyomásra* vállalta a művelődéspolitikus Domokos a cikk megírását – és *szégyenérzettel*. Ezt egyébként magam is tanúsíthatom. Azon a forró nyári délutánon (1968. július 24.) ugyanis, amikor második írásának kefelevonatát fészengve várta – az elsövel, a július 7-ivel nem volt meglegedve a felsőbb pártvezetés –, történetesen a bukaresti szerkesztőségben tartózkodtam. Azóta is bennem él Domokos Géza akkori izgatottsága és annak tudata, hogy a szóban forgó cikk előzetesen milyen „metaforfózion” ment át. Nem kolozsvári korifeusok avatkoztak a szövegbe, hanem maga az akkori legfőbb

27 *Uő: I. m. 22–23.*
28 *Vö. Cseke Péter: „Irodalomirányítás”: 1947–1989. Korunk, 1996. 7. 12–20.*

29 Tompa István: *Hogyan történhetett?* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1997. Lásd még: Dávid Gyula: *A második Forrás-nemzedék és rokonai.* Utunk 1979. 24.

pártideológus. Az általa „véglegesített” kéziratot kellett visszafordítania magyarra.

2. A „prágai tavasz” eltiprásának szégyenérzete. Az 1968-as nyitás emlékezetes „európai pillanatát” Nagy Gáspár még úgy érezhette, hogy az idő az ő költői indulásának tavaszmitológiáját igazolja. Ám már ugyanazon év nyarán az ősz kerül érdeklődésének középpontjába. A szemléletváltást azonban korántsem az évszakok „menetrend szerinti” változása idézi elő, hanem a történelmi idő újabb kisiklásának kiheverhetetlen traumája. A verseket, műfordításokat és költői prózát egyaránt tartalmazó közép-európai naplóban, a kilencvenes évek derekán napvilágot látott *Zónaidő*ben így vall minderről: „1968-ban, Szent István király napjának éjszakáján, tankoszlop dübörög elő a ködből, lezárják az utakat, elterelik a forgalmat. Eljegyeznek a történelemmel: előre és hátra az időben. Az emlékezés jogát és felelősségét tanítják ott nekem. És azt: hol is élünk. *Én nem vonulok be, de elfoglal Közép-Európa, lefoglal a szégyen.*”³⁰

Ugyanabban az időben, amikor Nagy Gáspárt *lefoglalja a szégyen*, augusztus 21-én délután Bukarestből utazom Kolozsvárra, onnan másnap Nagybányára, hogy a szilikózis bányász-pusztító hatásáról írjak riportot a központi magyar napilapnak. (Domoikos Gézáéknak, Beke Györgyéknek, Lászlóffy Aladáréknak köszönhetően akkoriban élte rövid időre szabott fénykorát az Előre, mely különösen a „második kulturális forradalom” meghirdetése után erőteljesen visszavetett – az idők könyörtelen változásának kétségbevonhatatlan jeleként – *magyar nyelven megjelenő román lappá*.) Nagy felbolydulás fogadott, amint „kiszállásra felkészülten” a szerkesztőségbe értem: a Varsói Szerződés egyesített csapatstestei hajnalban lerohanták a volt Csehszlovákiát, egyedül Románia *nem vonult be*. Mi lesz most? Mi is Csehszlovákia sorsára jutunk? A pártközponttól vártuk a sorshordozó döntést, ám onnan jó ideig semmiféle jelzés nem érkezett. Csupán annyit lehetett tudni bizonyosan, hogy órák óta ülésezik a legfelsőbb vezetőség, és – újságolták a később érkező kollégák – gyűl a tömeg a Központi Bizottság székháza előtt. Valahol a Prahova völgyében robogott már az Északi pályaudvarról déli egykor kifutó vonatunk, amikor egy táskarádióból utolért bennünket Ceaușescu jellege-

tesen rekedtes hangja a Központi Bizottság erkélyéről. Azt harsogta: ha netán MI is Csehszlovákia sorsára jutnánk, *mindenki fegyvert ragad, és egy emberként megvédjük a hazát*. Nagybányán azzal fogadtak, hogy a határnál felsorakoztak a szovjet tankok, sőt – a jól értesültek szerint – már át is lépték a határt. A 22-i lapok „cenzúrázva” adták közre a pártfőtktár beszédét, s amikor estére visszatért a fővárosból a *megyei első*, azt a belső utasítást hozta: ha bekövetkezik, amitől tartani lehetett, *senki fegyverhez nem nyúlhat!*

A *szégyen* engem sem került el azokban a forró napokban – emlékezetem szerint nemzedéktársaim sem voltak ezzel másképpen –: ha Ceaușescu távol tudta tartani Romániát a beavatkozástól, *MI miért vonultunk be?! Annyi megcsalás után ma már tragikomikusnak tűnik akkori önérzetességünk, „büszkeségünk”*. Hogy kisebbségi magyarokként többségi nemzettársaink helyett is szégyenkeztünk. Amidőn pedig a „kemény diktatúra” már csúcsra járva működött, azt nem tudtuk megbocsátani magunknak: hogyan bízhattunk abban a Ceaușescuban, aki augusztus 22-én egészen mást mondott, mint 21-én?!

„Echinox-alakzatok”

Martos Gábor Echinox-tanulmányából, illetve az általa szerkesztett kötetből egyértelműen kiderül, hogy az a bizonyos három magyar oldal sokkal jelentősebb szerepet töltött be az erdélyi magyar irodalmi és művelődési életben, mint amennyire az adott terjedelem alapján arra következtetni lehetne. Martos 1987-ben egyetértőleg idéz egy 1977-es tanulmányomból – *Az érzékenység és értelem új formái az Echinox műhelyében* címmel jelent meg az Utunkban –, amelyben a magyar oldalak szerkesztésében a hetvenes évek derekán észlelt szemléleti és minőségi fordulatot próbáltam jelezni.

Az Egyed Péter és Szócs Géza nevéhez fűződő változásokat csak akkor tudjuk érdemben megítélni, ha számolunk a hetvenes évek derekára kialakult – újabb – romániai helyzet kihívásaival. Ezeket pedig az ún. „második kulturális forradalom” meghirdetése generálta. Úgy tűnik, hogy kezdetben a hatalom épp a szándékaival ellentétes hatást érte el, legalábbis a fiatalok körében. Az *egyneműsítés* agresszivitása, az *egyengondolkodás* kikényszerítése fokozatosan felerősítette a fiatal írók, filozófusok, politológusok

30 Nagy Gáspár: *Zónaidő. Közép-európai napló*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1995.

önvédelmi reflexét, „működésbe hozta” a *másként gondolkodás* értékörző és értékteremtő alternatíváját. Miután az Echinox bekerült a bukaresti szellemörök látókörébe, egyre inkább botránykövé váltak Ion Pop, Marian Papahagi, Emil Hurezeanu, Ion Cristoiu, Ion Vartic, Ovidiu Pecican, Aurel Codoban, Ștefan Borbély, Corin Braga és mások írásai.

Az Utunk hasábjain 1977-ben még leírhattam: Ana Blandiana azért becsüli az Echinox szerzőit, mert nem eszményíteni, hanem *eszményivé* szeretnék alakítani a világot. A nyolcvanas évek derekán ez a mondat Bukarestben már *nihil obstatot* kapott. Pezderka Sándor minisztériumi főtanácsos (gyakorlatilag: magyar főcenzor) három évig elfektette az Albatrosz Kiadóhoz benyújtott kötetem kéziratát, hogy aztán minden indoklás nélkül „kitanácsolja” az Echinoxról szóló tanulmányomat (is). Az 1982 óta Herder-díjas Ana Blandiana idézése miatt? Az *Ellenpontok* okán elüldözött Szócs Géza Echinox-beli érdemeinek kiemeléséért?

A dolgok természetéből következik, hogy magam az Egyed Péter és Szócs Géza nevével fémjelzett 1974–1975-ös Echinox-számokban fedeztem fel az elméleti érdeklődés létfontosságát. Vagyis annak a folyamatnak jótékony „hozádékát”, miszerint a tiszta elmélet egy korszerű művelődési modell érvényre juttatása érdekében kulturális tetté változtatható. E célból keresték Egyed Péterék a nemzedékükre háruló közösségi feladatokat. Nem volt nehéz kimutatnom, hogy az új értéktudatért vívott küzdelmükben az elméleti tájékozódás szépirodalmi és művelődési gyakorlatot szolgált.

Mintha fordított előjelű folyamat játszódott volna le akkoriban, mint amit az addigi nemzedéki jelentkezések tapasztalataiból ismertünk: nem a primér valóság impulzusainak hatására fedezték fel a létproblémákat, hanem a lételmélet ismeretében törekedtek valóságunk megértésére és alapvető tendenciáinak érzékeltetésére. Ami nyilván helyzeti adottságukból fakadó magatartás volt, és annyiban előny, amennyiben totalitásigényüket a valósággal való szembesítés során értékformáló tényezővé tudták avatni. Egyértelművé vált, hogy másfajta érzékenységgel közelítettek a világ dolgaihoz, s miközben a valóság fogalmát minden korábbi értelmezésnél tágabb egű realitásként érzékelték, törekvéseiknek helyzetük és lehetőségeik felismerése szabott irányt.

Adonyi Nagy Mária, Balla Zsófia, Cselényi László, Csiki László, Markó Béla, Vári Attila és mások költői

jelenléte az Echinox akkori évfolyamaiban az esszéíró nemzedék törekvéseinek felerősítését, életszerűbbé tételét is jelentette. Annak a bizonyosága volt, hogy az értelem miként küzdött ezeken a hasábokon egy új látás- és gondolkodásmódért – mindenfajta értelmetlenség ellen. Nem véletlen az sem, hogy a szerkesztők éppen akkoriban indították útjára a Dekameron rovatot. Egyed Péter egymás után kétszer is foglalkozott a groteszk elméleti problémáival, miközben vállalkozásuk értelmére így hívta fel a figyelmet: „Véleményünk szerint ez a népi művészet egyik ősi formájához, a pikareszkhez való visszatérés egyik útja. És ki tagadná, hogy a 20. század művészetének egyik nagy megújulási hulláma, amelyet Bartók, Brâncuși, Tamási nevével jelezhetünk, éppen a népi formákhoz, s ezen belül – pl. Tamási – a pikareszkhez kapcsolódik?”³¹

Visszatekintésében Markó Béla is a fiatal esszéíró nemzedék szárnybontását elősegítő műhelyként látja az akkori Echinox-évfolyamokat. „Utólag megítélve azt kell mondanom – fejtette ki Kőrössi P. József mikrofonja előtt –, ők képviselték a modernizációt. Próbáltak elméleti alapvetést keresni egy másfajta művészetnek, másfajta irodalomnak. [...] Hozzájuk képest mi, akik közül többen, ha nem is mind, Székelyföldről kerültünk oda, mindenképpen tradicionálisabb irodalomeszményt követtünk. Ez is lehetett ellenzéki. A hagyomány, a történelmi identitás, akár még a szókincsben is, vagy esetleg példabeszédként használva, ugyanúgy irritálta a hatalmat. Direkt politikai ellenzékiségre vajmi kevés lehetőség volt, ezért kultúrába burkolt ellenzékiségről lehet beszélni, aminek az irodalom volt az eszköze.”³²

Az 1967-es „konzervatív költői forradalom”, és ami utána következett

Az 1967-es antológia utóéletében ma is eleven, mert megjelenése idején fontos irodalomtörténeti pillanatot rögzített. Az első Forrás-nemzedék indokolt avantgárd lázadása után a líra valamiféle „konzervatív forradalmát”.

Hogy mit jelentett ez? Magyarázattal nemrég Markó Béla szolgált: „Az azelőtti generáció – Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár – erős

31 Idézi Martos Gábor in *i. m.*

32 Kőrössi P. József: *I. m.* 120.

nyitást képviselt, avantgárd nyitást. Viszonylag urbánus szókincsű, hömpölygő, némi-képpen expresszionista költészet még a Szilágyi Domokosé is. Legjellemzőbb ez Lászlóffy Aladárnál volt, hosszúversek hosszú sorokkal, vissza a történelembe, előre a kozmoszba. *Hangok a tereken* (Lászlóffy Aladár), *Álom a repülőtéren* (Szilágyi Domokos) – maguk a címek mutatják, milyen ez a költészet. Ehhez képest radikális fordulatot vagy talán visszafordulást jelentett a *Vitorla-ének*, de ebben az idősebbek hangvétele még benne van.

Ugyanolyan szívesen olvastam Lászlóffy Aladárékat és Farkas Árpádékat, két egymást követő generáció egymástól nagyon eltérő habitusú hangadóit. Hogy milyen jellegű volt az a nemzedékindulás, hogy milyen típusú volt ez a kis költői forradalom, azt az is mutatja, hogy az urbánusabb költők a peremre szorultak, például Csiki László. Nem az ő nevével jellemezték a nemzedéket, pedig nagyon fontos költő és író volt. Kenéz Ferenc is csak afféle társutasnak számított. [...] Ki tagadná, utólag, hogy éppoly érvényes volt Csiki László vagy Kenéz Ferenc? Többen teljesen elakadtak, például Élteszi József, akinek pedig volt egy érdekes verseskönyve, az *Ismeretlen beszéd*. Eltért a nemzedéki stílustól, ez is közrejátszott abban, hogy kimaradt.³³

A *Vitorla-ének*éhez képest a *Varázslataink* költészete nem jelentett markáns nemzedéki indulást, radikális hangváltást – ez derül ki az utólagos megítélésekből. Az első Forrás-nemzedékkel indult Jancsik Pál antológia-szerkesztőként eleve az arcélüket villantó költőegyéniségekre koncentrált. Főként azokra, akik kivételes tehetségükkel „művelték a csodát”. Akik közül jó néhányan – önhibájuk okán vagy a diktatúra tehetségmentéséből következően – torzóban maradt életművet hagytak ránk.

Pomogáts Béla irodalomtörténete több mint fél-száz lapon veszi számba a Forrás második költő-nemzedékét. A *Vitorla-ének* szerzői közül szintézis

A kiállítás részlete

olvasható Király László, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Molnos Lajos, Cseke Gábor, Balla Zsófia költészetéről. Rövid feljegyzések Elekes Ferenc, Máté Imre, Miklós László, Paizs Tibor pályájáról.³⁴ A Huszonnyolcokból hatan nem jutottak el az önálló kötetig (Apáthy Géza, Balázs András, Krizsán Zoltán, Soós László, Szabó Barna, D. Szabó Lajos.) Műfajt váltott Aradi József, Bordy Margit, Cseke Péter, Komzsis István, Tatár György. Elhunyt Apáthy Géza, Balázs András, Máté Imre, Miklós László, Vásárhelyi Géza.

Jó megérzése volt Szilágyi Domokosnak: az idő igazolta Kántor Lajos judíciumát is. Nemkülönbön Láng Gusztávét, aki a Gaál Gábor Körből és a *Vitorla-ének*ből kinőtt második Forrás-nemzedék körüli viták kapcsán 1978-ban – jóval Szócs Géza költői jelentkezése után – megnyugtathatta a kedélyeket: az egyetemességigény nem vezet a hagyománytagadás öncsonkításához. „A második Forrás-nemzedék immár e meghódított egyetemesség emelkedettségével vehette szemügyre a »helyi színeket«; így lett az ő táj- és folklórkultuszuk nem tagadása, hanem szer- ves kiegészítője líránk modernségének.”³⁵

33 Körössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*

34 Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1968–1989)*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

35 Láng Gusztáv: *Nemzedékek kézfogása*. Utunk Évkönyv, 1978. 146–148.

MANN LAJOS
Kotlóskomédia

– Ejha, tekintetes asszony! Honnét szerezte ezt a szép fekete kotlót?

Kint ültünk anyámmal a tornác előtti kiskertben, és élveztük a kora őszi napsütést. Volt még néhány napom itthon, mielőtt elkezdődött volna az egyetem.

– Mióta vagyok én neked tekintetes asszony, te szemtelen kölyök? – adta a sértődöttet anyám, és felém legyintett, suta kis mozdulattal.

– Jól van, no, nem bosszantásul mondtam! Inkább a kérdésekre méltóztassék válaszolni!

– Boriskától kaptam, a Csernusról.

– Akkor nem csoda, hogy ilyen daliás. Ott, a szikes legelőn egész nap falhatta kabócákat.

– Szabad élete volt a bitangnak!

A szóban forgó szárnyas, kapirgáló csirkéitől körülvéve, kint állt az udvaron, a kiskert kapuja előtt, és félrehajtott fejjel, rátarti kíváncsisággal vizsgálgatott bennünket a ritkás drótkerítésen keresztül. Szép ívű nyakának tollain kékesen villogott a napfény.

– De hát az a tanya van vagy három kilométernyire innét, hogy nézte ki ilyen messziről magának?

– Sehogyan. Boriska ajánlotta föl és hozta be. De ha előre tudom, hogy mennyi bajom lesz vele, hát el se fogadom.

– Miért, miket művelt?

– Vágta a csirkéket.

– Megbolondult?

– Nem egészen. Csak azokat vágta, amelyeket a piaccon vettem alá.

– Arra meg miért volt szükség?

– Mert vacak munkát végzett. Képzeld el, hogy összeviszta tizenegy csirkét költött ez a nagy dög!

– Nahát! Épp egy focicsapatra valót!

– Focicsapatra! Úgy látszik, elfelejtetted már azt a rengeteg gólt, amit a környékről hazahordtatok.

Maradjunk inkább a kotlónál!

Anyám kárörvendően kuncogott, majd lábával közelebb húzta székéhez a sámlit, hogy kényelmesen nekikészülődjön a mesének.

– Ha nincs ez a minden lében kanál Teri nénéd – biccentett hátra a kövesút túloldalán lévő szomszéd ház felé –, talán nem fajult volna így el a dolog. De ő már hetekkel előbb rágni kezdte a fülem, hogy van neki egy kotyogós tyúkjá, azzal költessem ki a tojás-

saimat, ne kelljen ingyen etetnie, amíg nem tojik. Bele is mentem volna, de nem tetszett a tyúk. Olyan szeszínű, semmilyen kis tyúk volt, úgy láttam, hogy az még húsz tojást se tudna eltakarni. S kopasz nyakú volt a tetejébe, amit sehogy sem állhatok. Akkor a Hangyában összetalálkoztam Boriskával, és elújságoltam neki, hogy szeretnék csirkéket költetni, de nincsen megfelelő kotlóm. Van öneki, mondja, egy percig se törjem tovább a fejem. Majd meglátom, milyen szép nagy tyúkjá van. Érte se kell mennem, majd ő behozza. Úgyis van dolga másnap a faluban. És be is hozta ezt a díszvirágot abban a nagy kétfede-
 lű kaskában, amelyet ott láthatsz, a kamra polcán.

Mikor kiengedtük a kaskából, jó darabig eszevesztetten csapkodott a szárnyaival, és forgott maga körül, mint a kerge birka. Kereste, hogy merre van a puszta. De én vizet töltöttem a csirkevályúba, és hízogó hangon nyugtatgattam: „Gyere ide szépen, pipikém! Gyere, no! Gyere ide szépen!” Erre lassan lecsillapodott, és jót ivott a vízből. Aztán már azt is eltúrte, hogy berakjuk a kasba Boriskával, óvatosan bevigyük a szobába, és tojásostul együtt betoljuk az ágy alá. Erősen kotyogott már.

Nem mondom, hogy túlságosan nyugodt éjszakáim voltak, amíg ott ült alattam, és forgatgatta a tojásokat. De hát, ugye, az is hozzátartozik a kotló mesterségéhez, hogy egyenletes meleget adjon a tojás minden oldalának. Hagytam hát, hogy hadd zörögjön, hadd moco-rogjon. Igen ám, de egy idő múlva kezdtem üres tojáshéjakat találni a kas mellett a földön. Záptojásszaga viszont egyiknek se volt. Lassan rájöttem, hogy tojással oltja a szomját, a nyavalyás. Pedig oda volt készítve neki, a kas mellé a víz. Mit tudtam csinálni? Odaraktam egy konzervdobozban a vizet a csőrihez, jól beágyazva a szalmába. Reggelként pedig sietve kiemeltem a kasból, és meg-ettem, meg-itattam. Azalatt a tojásokra meleg ruhát raktam, hogy ki ne hüljenek.

A költés után egy pár napig némán türtem őt a tizenegy csirkéjével, de a következő heti piacra azért csak bementem Füredre, hogy napos csibéket vegyek alá. Mégsem tehettem ki magamat a falu nyelvének, főképp Teri néniének, azzal a tizenegy csirkével. Vettem hozzájuk még tizenkettőt. Igyekeztem szép nagy csibéket válogatni, de az övéi egy héttel, ugye, idősebbek voltak. Bizonyára ennek is része volt abban, hogy elkezdte vágni az újakat. Mindjárt az elsőnek nekirontott, és akkorát vágott a hátára szegénynek, hogy fölhemperedett. „Mit csinálsz, te

édesszájú! No, de mekkora meglepetés ért engem a boltban, amikor kiderült, hogy nincs rum! Erzsike, a főnökasszony nem volt ott, amit csöppet se bántam, Piroska, az új lány viszont csak széttárta a kezét. – Sajnos, nem tud adni, mondta, az előző napi ünnepségen utolsó cseppig megitták. De ne nyugtalankodjak, vigasztalt, holnap hoznak Füredről. Erzsike már megrendelte.

(No hisz! Ki vagyok vele segítve!) Én nem várhatok addig – mondtam –, nekem azonnal kell. Lehet, hogy már ma megérkezel.

„Mit tudsz ajánlani helyette?” – kérdeztem.

„Talán valami likőrt.”

„Likőrt?” (A tyúk beled mindenit!)

„Azokat ugyan kár süteménybe rakni, de hát ártni nem fognak neki, az biztos.”

„Aztán miféle likőrt tudsz adni?”

„Van finom diólikőr, cseresznyelikőr, tojáslikőr.”

Hát, ezzel az utolsóval telibe talált! Alig bírtam visszafojtani a nevetést. Majdnem mellé is fogtam:

„Tojáslikőr? Nem túlságosan gyenge az? Akarom mondani, nem túlságosan erős?”

„Mért volna túl erős? Tessék megkóstolni!”

Azzal töltött egy kiskanálnyit, és felém nyújtotta. Finom volt. Meg se kérdeztem az árát, pedig tudtam, hogy a likőr jóval többbe kerül, mint a rum, vettem belőle három decit.

Itthon, mielőtt magamra csuktam az ajtót, mindjárt húztam is belőle egy kortyot. Aztán még egy kortyocskát. Kezdtett jó kedvem kerekedni. De meg is ijedtem rögtön: „Szent ég! Más se hiányzik, mint hogy én csicscsentsek be a tyúk helyett! Talán nem is lesz már elég, amit meghagytam. Majd még a maradék rumot is bele kell erőltetnem, hogy berúgjon!”

Hát, a tojáslikőrt, hallod, egy csöppet se kellett erőltetnem! Pillanatok alatt kikortyolgatta a poharából. (Úgy adtam neki tisztán. Nem akartam kenyeret áztatni bele, nehogy szétszórja, és a csirkék is berúgjanak.) Kikortyolgatta az utolsó cseppig. Még tán ki is nyalta volna az alját, ha tudja.

„Ismerős az íze, ugye, te bitang? Mit bámulsz így rám? Nincs több.

Mit képzelsz te, mennyit költsek még rád? Magam is megittam volna, fordulj fel!”

Így beszélgettem hozzá, amíg vártam, hogy lesz-e valami hatás. Észre se vettem, hogy Teri nénéd közben bejött a ház sarkánál lévő kiskapun. Az az ő megszokott kapuja, mint tudod. Igaz, hogy most be

volt reteszelve, de hát gyerekjáték volt neki benyúlni, és félrehúzni a reteszt. Egyszer csak ott állt, a hátam mögött.

„Jó napot!”

„Jó napot!”

„Mi van ezzel a tyúkkal?”

„Mi volna? – mondtam barátságatlanul. – Nevelem.”

„Látom, hogy próbál a lelkére beszélni. Veri a csirkét?”

„Veri.”

„Meg kell fürdetni hideg vízben.”

„Már megfürdettem.”

„Mikor?”

„Tegnap.”

„Meg is sergette utána?”

„Minek sergettem volna?”

„Hogy megszédüljön.”

„Úgy!”

Ezt nem bírtam soha Teri nénédben, hogy mindig mindent jobban tudott másnál. Főleg mióta demokrácia van. Korábban mégsem volt ekkora szája.

– Dehogyanis nem volt! De azért jó embereink voltak ők akkor is, meg azok most is. Emlékszem, menyenyire szerettünk Lajos bácsinál lebzselni a tehénistállóban. Verebket ütött nekünk az ágasról a cifra nyelű karikás ostorával. Meg felültetett a bika hátára. Az is olyan szelíd volt, mint ő.

– De Teri vad. Boriskára első pillanattól kezdve féltékeny. Tudja, hogy délvidékről menekült magyar, mégis jugónak titulálja mindenütt.

– Mert látja, hogy Boriska szép és kedves. Ő pedig már rég túl van a delelőjén. Rég nem incselkedik apámmal és birkózik vele a sezlonon.

– Nem fér az a bőrbe most se. Az egész falut bejárja hírekért, hogy legyen miről pletykálgatnia.

– S hogy a tekintetes asszonyt is ellássa hírekkel, ne kelljen értük fáradoznia.

– Bújj a fenekébe! Megérdemelnéd, hogy egy szót se meséljek tovább.

– Isten őrizze!... Ott tartottunk, hogy a tekintetes asszony megkapta a kioktatást, mialatt a kotlót figyelte.

– Nem hiába figyeltem: kezdett berúgni. Teri nénéd persze nem sejtett semmit, annyira lekötötte az a nagy esze. Gondoltam, megleckéztetem egy kicsit én is. Mondom hát neki:

„Sergetés nélkül meg sem szédíthető ez a kotló?”

„Dehogyanem! – mondja. – Be kell rúgatni.”

„Csakugyan? No, akkor nézze meg egy kicsit jobban!”

Láttam, hogy meghökken.

„Mit adott neki?”

„Nem mindegy?”

„Nem hát! Pálinkát kell beletölteni.”

„Tessék! Azt kapott, amit kell.”

Láthatod, milyen ügyesen elhallgattam a tojáslikört. Elég, ha én tudom, hogy mitől imbolyog a kotló. Nem igaz? Mert az már elkezdett billegni jobbra-balra, meg előre-hátra is. Mikor oldalra billent, a föld felé vágott a csőrével, mintha a csirkéket akarná büntetni, de azok ugye nem voltak ott, így csak a földet találta el. Attól viszont vissza is nyerte az egyensúlyát egy pillanatra. Hátradőléskor, persze, fenékre billent, de rögtön fel is pattant, és mérgesen vernyogott, hogy majd ő megmutatja!

Mi nevetve néztük. Velem nevetett Teri is.

A kotló pedig egyre részegebb lett: elkezdett sebesen körbe keringeni, míg csak fel nem gurult s ég felé nem kalimpált a lábaival, hogy talpra tudjon állni. Végre, nagy nehezen sikerült is neki, de képzeld el, akkor váratlanul megszólalt a hangszóró az állami gazdaság tetején, és küldte neki a talp alá valót:

– „Szódd a selymet, elvtárs!”

– Nem.

– „Völgyvidéken és hegygerincen át”

– Az sem.

– „Munka hadának a lépte dobog”

– Nem mozgalmi dalt tettek fel. Szolnokra ment, pártértekezletre az igazgató.

– Hanem mit? Csak nem azt a fotókópiásat?

– De bizony, azt! Az Ancsa kedvenc nótáját. (Ancsa agronómus lány volt, és a főkönyvelővel volt összeházasodva, aki a hangszórót kezelte.) „Bár volna rólad néhány másolat, / Amelyről láthatnálak néhanap! / De mivel nincs, mondd meg hát, / hol szerezzek fotókópiát?”

S „piát... piát... piát... piát...” – folytatta nevetve anyám. – A lemez ugyanis annyira ki van kopva már, hogy az utolsó szót addig ismétlgeti, amíg csak el nem hallgattatják. Az emberek ilyenkor káromkodva rázzák öklüket a hangszóró felé az utcán... A kotlót egyenesen örületbe kergette ez a véget nem érő szöveg. Rikoltva menekült az udvar túlsó végébe, és bújt el kedvenc tuskója mögé.

Mikor végre észre tértek odabent, és kikapcsolták a hangszórót, Teri, aki a hasát fogta már a nevetéstől, mélyet sóhajtott, és megindult haza. Majd értesítem őt az eredményről, köszönt el kegyesen, bár a maga részéről biztosra veszi, hogy ennek a veszett tyúknak

meg se kottyán ennyi lecke.

– És igaza volt?

– Igaza. Mikor a kotló előbújt, és szilárd léptekkel elindult a csirkék ketrece felé, lesz, ami lesz, kiengettem őket. Résen voltam azonban, hogy idejében közbe tudjak avatkozni. Erre azonnal szükség is lett: másnapos fejének minden mérgével esett nekik. Meg se várta, amíg mind kijön, megpróbált benyomulni a ketrecbe, hogy ott bent intézze el őket. Ez volt a szerencsém: rögtön elkaptam faránál fogva, és vittem a kamrába, a fedeles kosárhoz. Közben persze hatalmas lármát csapott, és már nyargalt is elő Teri:

„Na, mit mondtam? Adja csak ide!” – Azzal se szó, se beszéd, kiragadta a kezemből, és elindult vele haza.

„Hová viszi? Mit akar vele? Meg ne próbáljon kárt tenni benne!”

„Nem teszek én benne semmi kárt, csak bevarrom a szemét.”

„Szó se lehet róla!”

„Tudnám, mitől ilyen lágyszívű a tekintetes asszony! Mióta a világ világ, mindig így bántak el az ilyen kotlókkal.”

„Ezzel nem fog! Megtiltom!”

„No, jó. A békesség kedvéért majd sisakot varrok rá.”

„Azt pillanatok alatt lelöki.”

„Csak bízza rám!”

„De varrás nem lesz!”

„Nem lesz.”

Elment, és egy óra sem telt belé, már hozta is a kotlót. Valami sötét nemezféléből csinált neki sisakot. Úgy nézett ki benne, mint a régi páncélos vi-tézek, de ezen nem volt elől olyan nyílás, mint az övéken, és a kotló vakon botorkált jobbra-balra. Meg is próbálta letépni magáról a lábaival, de az nem engedett, mert hozzá volt csirizelve a tollához. Fájhatott is neki, ahogy erőltette, mert hamarosan abbahagyta a próbálkozást.

„Nem látok én ezen a sisakon semmiféle nyílást – mondtam Terinek. – Hogy fog tudni így enni?”

„Hogy fog! Hogy fog! Nem hallotta még, hogy vak tyúk is talál szemet?”

„Ennél jobb viccet találjon ki!”

„Ne idegeskedjen a tekintetes asszony! Van ezen nyílás, csak picike.

Hogy csak annyit lásson, amennyire okvetlen szükség van.”

Hogy talált volna-e végül szemet a kotló, nem tudom, de csirkét azt talált, addig-addig forgatta a fejét. Oda is vágott neki kegyetlenül. Azonnal elkaptam,

s már vittem is a kétfedelű kaskájába, amelyet a kezem ügyébe készítettem. („No, veled végeztem! Leszerepeltél!”) Aztán visszamentem Terihez, aki ott állt az árván maradt csirkéknél, és a sebesültet tutujgatta.

„Jól bevált a csodasisakja, hallja!”

„Meg a tekintetes asszony kotlója is! – vágott vissza. – Adj ide azt a héját, hadd szedjem le róla a csirizt!”

És jól megkínozd búcsúzól – gondoltam magamban.

„Hagyja, majd én leszedelem. Hozza át inkább a maga tyúkját!... Legyen szíves! – tettem hozzá kényszeredetten.”

Teri kétszer se kérte magát, ment és hozta. Letette a földre, és a kotló máris hívogatni kezdte a csirkéket. Azok boldogan futottak hozzá. Csak aztán tartott Teri egy kis oktatást nekem:

„Én nem a húzáért tartom a tyúkot, hogy aztán nagyot ehessek belőle. Nekem a tojás a fontos. És az én tyúkjaim tojnak, mint a karikacsapás. Kivált a kopasznyakúak. Amellett szelídek is. Született csirkenevelők. No, isten áldja! Sok szerencsét hozzá!”

Azzal diadalmasan távozott. Én pedig restelkedve néztem azt a buzgó kis kotlót. A csirkék már alágyültek, és ő odaadón takargatta őket, ha kilátszott is egy-egy láb alóla itt-ott. Ilyenkor igyekezett beljebb segíteni a kívülre kerültet. Mikor még így is túl sokat mocorogtak, bevezette őket a színbe, a szalma közé, ahol kényelmesen elfészkelte magát rajtuk. Igazi jó anya volt.

Itt anyám sóhajtván megállt, és hallgatott.

– Mért cselez megint a tekintetes asszony? – tiltakoztam. – Úgy tesz, mintha befejezte volna a mesét,

holott itt van ez a levitézlett kotló a szemem előtt, s vele a csirkék is, a legnagyobb békességben. Hogyan lehetséges ez?

– Hát, miután nagy nehezen leszedtem róla a sisakot – szólalt meg anyám –, és adtam neki egy keveset enni-inni is, elvégre a tojáslikőrön kívül egész nap semmit nem evett, leraktam őt a pincébe, ahol ked-

vére ordibálhatott. Reggel aztán lementem érte, és beraktam a kosarába, hogy már viszem is haza, amikor eszembe jutott, hogy mit szól majd Boriska, ha üres beggyel kapja vissza a kotlóját, holott ő teli beggyel adta át. Kiszórtam hát egy nagy bögre kukoricát ide, a kiskert földjére, és a csirkeitatót is teltöltöttem. Mohón esett a kukoricának, mintha atól tartana, hogy rögtön elviszik előle. Ám egyszer csak fölkapta a fejét, és nagyot rikkantott: „Mi virít itt?!” Meglátta ugyanis a másik kotlót, amelyik éppen jött elő a csirkékkel a színből. Azonnal ott hagyta a kukoricát, és szállt át a kerítésen, vjjogva, akár a sas. Neki a másik kotlónak! Ütötte, vágta, ahol érte. Szegény

Schrammel Imre mutatja egyik Herenden készült munkáját

esze nélkül menekült. Fölrepült ő is a kerítésre, majd át a kiskert hátulján a kövesút mentire. A fekete kotló oda is követte. Csak akkor hagyta abba az üldözést, amikor a szerencsétlen berepült a maguk udvarára, és jajveszékelve bemenekült a tyúkólba.

Akkor aztán hazaszállt a kotló a tollal borított kerítéseken át, s rohant a csirkékhez. Én reszketve néztem: „Istenem, most agyonveri mindet!” De láss csodát: a kotló lágy hangon kotyogni kezdett, szépen magához hívogatta őket, s mint szerető édesanyjuk, jóságosan betakarta valamennyit. Édeset, mostohát egyaránt.

Átmenni a tű fokán

Beszélgetés Illyés Máriával

„Menyőd – Tolna megye, simontornyai járás – a csodák földje volt.”
 „A világ – hidakkal, folyókkal, forgó városokkal teli – Menyőd felé kezdődött.” Legalábbis a pusztán élők számára. Piroska, a döltakolpusztai kovács lánya gondolkodás nélkül mond igent, amikor a menyői nagyvendéglő tulajdonosának unokája feleségül kéri. És bár, a fiatalasszony kocsmárosnéként is remekül megállja a helyét, az üzlet jól megy, a bevétel csak nem gyarapszik a bormérő asztal fiókjában. Sőt – érthetetlen módon – fogyni kezd a kamrából a zsír, a liszt, a cukor, az udvarról a szén, az ölfa. Aztán egyszer csak lába kel a sárgaréz kávédarálónak, a mángorlófának, majd a szilvaízzel teli köcsögöknek is... Illyés Gyula *Ítélet előtt* című regénye néhány éve került elő az író hagyatékából. A szerző születésének száztizedik évfordulója alkalmából folytatásokban közölte a Holmi. A könyvhétre kötetben adja ki a Magyar Napló. Az író lányát, Illyés Máriát, a hagyaték gondozóját kérdeztük.

– Mióta tud a regény létezéséről?

– Négy évvel ezelőtt vettem elő apám kézírásában maradt művei közül. Tudtam természetesen arról a fekete irattáskáról, amelyet apám vagy anyám valószínűleg Tihanyból hozott Budapestre, és volt is a kezemben ez a hosszú évek óta érintetlenül benne őrzött csomag, de nem volt korábban módom arra, hogy végigolvassam és lássam az értékét, érdekességét.

– Meglepő, hogy több évtizeddel az édesapja halála után még föllelhető kiadatlan regénye.

– Hosszú ideig anyám gondozta apám hagyatékát. Én is, mások is sokat segítünk neki. Így jelenhetett meg – többek között – apám posztumusz verseskötete és nyolc kötet naplójegyzete. Anyám halála után a már kiadott, és általunk listába vett művek kéziratai – és egyéb ezekhez kapcsolódó anyagok – az MTA keretén belül 2003-ban létrehozott Illyés Gyula Archívumba kerültek. Amikor tíz évvel később az akadémia elnöke úgy döntött, hogy megszünteti ezt az archívumot, az akadémia kéziratára vette át az anyagot. Közben folyamato-

san foglalkoztam a családnál maradt kiadatlan kéziratokkal, és időszzerűvé vált, hogy valamennyit sorra átnézzem. Apám nem használt írógépet, mindig kézzel írt, és anyám legépelte ezeknek a munkáinak egy részét is. Ilyen volt az *Ítélet előtt* című, befejezetlenül maradt regénye is, ezt apám olyan iskolai füzetekbe írta, amelyeket a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején lehetett kapni a boltokban. Eredetileg talán az én füzeteim lehettek, mert akad olyan, amelyiken az én gyerekírással olvasható, hogy Illyés Mária, III. osztályos tanuló. A regény eleje két változatban létezik: száz oldal megvan gépiratban is, a nagyobb része azonban csak kézírásban. A kézírásos változat és a gépirat között sok az eltérés. Apám nemcsak a mondatok megfogalmazásán változtatott, hanem a fejezetek struktúráján is. Sőt magát a gépiratot is újrajavította. Elgondolkodtató, hogy a gépiratnak csak a másodpéldánya van meg otthon, tehát az első példány vagy elveszett, vagy talán apám adta oda valakinek, hogy olvassa el. Akárhogy van is, nyil-

vánvaló, hogy ha befejezte volna ezt a regényt, a jelenlegi megfogalmazáshoz képest még igen sokat alakított volna rajta. Ez az egyik oka annak a kételyemnek, hogy szabad volt-e kiadni ezt a befejezetlen művét.

– Általában milyen szempontok szerint dönt a hagyatékban maradt művek sorsáról?

– Ez számomra mindig komoly lelkiismereti kérdés, igen sok tévedés lehetőségét hordozza magában. Hogyan is dönthetnék én Illyés Gyula helyett? Sokat látott korunkban egy-egy mű értékének megítéléséhez alig van megbízható mércénk. De a közlés visszatartása szintén felelősség, illetve mulasztás lehet. Tulajdonképpen minden hasonló esetben az ösztönömet követem. Az ízlésem érvényét azért igyekszem megmérgettni. Mindig meghallgatom a férjem, Kodolányi Gyula és a közeli barátaim véleményét. Ennek a regénynek az esetében nemcsak azért fordultam a régi Szépirodalmi Könyvkiadó egykori szerkesztőjéhez és lektorához, Réz Pálhoz, mert bízom az ő esztétikai ítéletében, hanem mert

Illyés Gyula és felesége Tihanyban, 1950

apámmal ők – minden közöttük lévő véleménykülönbség ellenére – őszintén becsülték egymást. Az ő biztató szavai után adtam át a kéziratot közlésre a Holminak.

– *Mikor írta Illyés az Ítélet előtt című regényét?*

– Feltevésem szerint 1949 és 1956 között. Ebben az időben már visszavonultan élt Tihanyban. Miután eldöntötte, hogy nem kíván részt venni a közéletben, arra gondolt, hogy egy, a gyermekkorához közeli helyszínen fog élni, dolgozni. Először Hanna-majorba ment, aztán Rácegresre, de egyik helyen sem voltak hosszabb tartózkodásra alkalmasak a körülmények. A tihanyi ház anyám nővéréé volt, a nyarakat az egész család ott töltötte. 1949 után, a háborús pusztítást követően alakult úgy a helyzet, hogy apám gyakorlatilag egész évben ott lehetett. A vidéki magányban módja nyílt nagyobb lélegzetű munkába fogni, belekezdett hát egy trilógiába, hogy a harmincas évek derekától az ötvenes évekig, azaz a regény írásának idejéig felrajzolja egy dunántúli nagyköz-

ség képét, emberi és társadalmi jellegzetességeivel együtt. Azt gondolom, hogy – jó szándékú és indulatú művészként – hajlott arra is, hogy eleget tegyen a már-már számon kérő sürgetéseknek: hogy írja meg a *Puszták népe* folytatását.

– *Menyőd nagyközséget hiába keressük a térképen, pedig a regény szerint Menyődöt a Szent István által idetelepített besenyők hozták létre, sőt a vidék már ötezer évvel ezelőtt is lakott terület volt.*

– Illyés Gyula egy Tolna megyei település életét mutatja be. Menyőd nagyközség nem létezik, de természetesen apám az elképzelt helységet olyan vidékre „tette”, amelyet jól ismert. A községet, amelyről Menyődöt mintázta, nem nevezte meg, mint ahogy a *Puszták népében* is Nebánd pusztáról beszél, és nem Felsőrácegresről.

– *Festői szépségű, nagy történelmi múlttal rendelkező település... Csak nem Ozoráról van szó?*

– Aki egyszer is járt Ozorán, az nem tévesztheti el: az a patak, azok a dombok – nyilvánvalóan

Ozora volt a minta, de a nevét nem akarta leírni, nehogy az olvasók azon kezdjenek gondolkodni, vajon melyik szereplőt kiről mintázta Illyés Gyula. Már csak azért se, mert a regény az elejétől a végéig fikció.

– *Ne is keressünk életrajzi motívumokat a történetben?*

– Minden mű kapcsolódik valamilyen módon a szerzője életéhez, egyéniségéhez, ízléséhez, még a plágiumok is, abban az értelemben, hogy a plagizátor honnan merít. Ismerve azonban Illyés Gyula regényeinek erősen önéletrajzi jellegét, azt mondhatom, hogy az *Ítélet előtt* ebből a szempontból kivétel, mert a kezdő motívumot – az idős korában vagyoniát szétosztogató asszony alakját – és egy-két epizódot leszámítva, a történet csupán apám életének helyszíneire kötődik, nem a szereplőiké. Hogy ez a téma mennyire foglalkoztatta, látszik abból, hogy Illyés 1979-ben még egyszer megírta a *Homokzsák* című színdarabban. Ott a vígjáték központi alakja szintén egy asszony, aki egyik napról a másikra elkezd szétosztogatni

Illyés Gyula lányával a Józsefhegyi úti ház előtt, 1953

mindenét. Apám ennek a műnek a kapcsán azt nyilatkozta, hogy a történet egyetlen mondatból bontakozott ki számára. Saját élménye volt, ahogy egy idős asszony, miközben éppen különféle ajándékokat adott szegény embereknek, így szólt hozzájuk: „ugyan vigyék csak, van ezeknek” (mármint az ő saját családjának)... Mindkét történetnek ugyanaz a magva, de egészen más a művészi megformálása.

– *Az Ítélet előtt kor- és társadalomrajza szociográfiába illő, lélekábrázolása pontos és finom, mindkétben izgalmas és szórakoztató olvasmány. Illyésnek mely más művével, műveivel rokonítható ez a regénye?*

– Úgy érzem, az *Ítélet előtt* eltér apám többi prózai művétől. Azok, amelyeket Illyés Gyula regényeinek neveznek – az Osiris kiadó évekként ezelőtt ilyen címmel adta ki a *Puszták népétől* a *Beatrice apródjai* apám fikciós prózáját –, sokkal több önéletrajzi elemet tartalmaznak. Ott nagyobb a szerepe a megtörtént eseményeknek. Hangsúlyosabb a társadalom szociografikus ábrázolása, bizonyos történelmi korszakok, tények bemutatása is. A legutolsó regényének, a *Beatrice apródjainak* megírását a hetvenes években Illyés Gyula például éppen azért érezte fontosnak, mert nyilvánosság elé akart tárni egy sor addig elhallgatott, meghamisított és akkor még másképp kimondhatatlan politikai és társadalmi tényt és igazságot. Előre sejtette, hogy azok kiesvén a köztudatból torzítva fognak szerepelni a történeti munkákban. Apám más prózai írásaihoz képest különbséget jelent az is, hogy azok – bár kiváló, de mégis szövevényes művek – nehéz olvasmányok, csak

érett elme és kifinomult ízlés tudja becsülni. Az *Ítélet előtt* ezzel szemben könnyedén adja át magát az olvasónak. Ami pedig a lélekábrázolást illeti, Illyés Gyula itt valóban árnyalt és élvezetes karakterrajzokat mutat föl. Engem egyébként az lepett meg a legjobban, hogy nemcsak a szereplők jellemrajza pontos és érzékletes, ugyanilyen szemléletesen mutatja be a sokrétegű falusi társadalmat is. Itt döbentem rá, hogy a két háború között milyen sokfajta ember élt egy ilyen nagyközségben: a vidéki értelmiségtől, az uraktól, a gazdag és szegény parasztokon, iparosokon át egészen a napszámos munkából tengődő nincstelenekig. Gondolkodásukban, reakcióikban, műveltségükben mind mások voltak. Illyés nagyszerűen ábrázolja őket. Ugyanakkor megmutatja a község társadalmát kívülről alakító erőket is, egyúttal sejteti, hogy ez az életforma a végéhez közeledik.

– *Menyődön a vagyonos gazdák átkozzák a lusta napszámosokat, az urakat pedig azért, mert nem értik meg a népet. A tanult emberek igyekeznek minél hamarabb elke-*

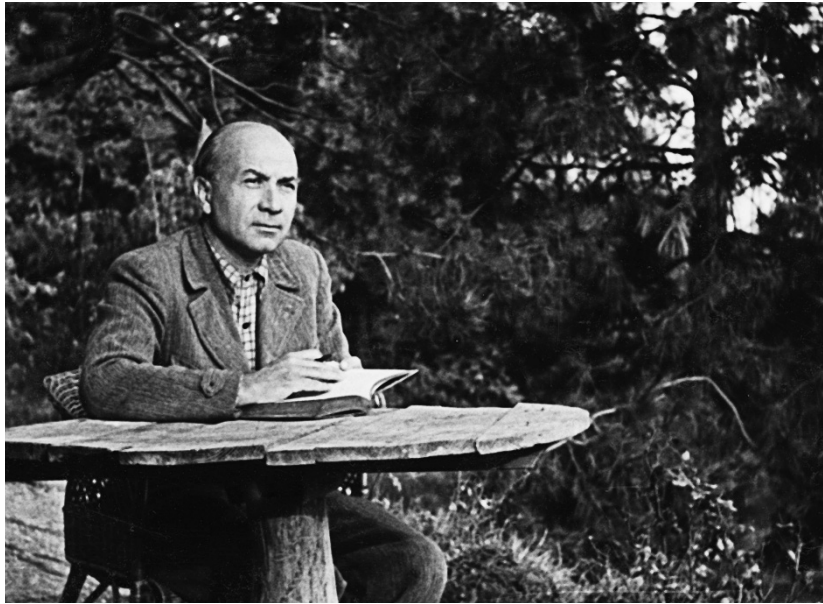
rülni a faluból. A szegények lenézik a dologtalan uraságokat, úgy érzik, tőlük szabad lopni. Illyés Gyula tizennégy éves koráig lakott Tolna megyében, 1916-tól a fővárosban élt. Hogyan láthatta ilyen pontosan a vidéki élet visszásságait, a falusi társadalom hierarchikusságát?

– Apám sohasem veszítette el a kapcsolatát a szülőföldjével. Rendszeresen visszajárt oda, hiszen az egész rokonsága ott élt. Nénjének a férje a második világháború végéig több pusztán is dolgozott gazdasztként, otthonuk egy dunántúli nagyközségben volt. Apám az ő házukban írta a *Petőfit*, a *Puszták népéhez* ott gyűjtött anyagot. Illyés Gyula nemcsak nagyon jó megfigyelő volt, hanem kiváló emberismerő, és kivételes volt az emlékezőtehetsége is.

– *Ebben a történetben alig találni jó embert. A regény egyik központi alakja, Piroska szeretne minden áron meggazdagodni, álma, hogy Kaposváron legyen fogadóné. Igaz, még soha nem járt Kaposváron. A férje tehetetlen, mamlasz. Akinek van valamije, az irigy, számító. A szegények pedig gyűlölnék mindenkit, akinek jobb sors*

Kápolnahegyi lőszlakás, Illyés Gyula felvétele, 1937

Illyés Gyula Tihanyban, 1949

jutott. Bár a történet nincs híján a komikus helyzeteknek – a regény hangja meglehetősen keserű.

– Nem így látom. Nagyon sok rokonszenves és „jó” szereplője van a műnek, legelőször is az, aki körül a történet forog, az öregasszony, Kériné. Hiszen a frissen megözvegyült menyődi kocsmárosné mindenét a szegényeknek ajándékozza. Vagy vegyük például az öreg Tálost. A jobb sorsra érdemes fiatalember azért nyomorodott meg, mert segíteni akart. A nyomoréksága öregkorára elvadtja az emberektől, a hozzá illőktől, de a legszegényebbeknek ő lesz a támaszuk. Csodálatosan szép a kiszolgáltatott és fizikailag bántalmazott Hahóti és felesége egyetlen mozdulattal érzékeltetett szerelme, szeretete, összetartása. A regény főszereplőjének, Piroskának is több az erénye, mint a hibája. Persze hogy ki akar szabadulni a pusztai élet nyomorából, persze hogy jobb életet akar, de ki nem? Hiszen van tartása, esze, ereje, nem fél a munkától sem. A történet során tanúi leszünk, hogy ez a világot nem ismerő gyereklány miként zuhan

bele egy olyan örvénybe, amelynek nem látja a mélyét, mert soha senki nem mondta neki, hogy a lelki világot többre becsülje, mint az anyagit. Így a körülmények folytán összeroppan. Az emberek sehol sem csak jók és rosszak, és azt is tudjuk, hogy a nyomorúságos körülmények nem mindig kedveznek az erények kibontakozásának. Hogy keserű? Ebben a realista megformálás eszközeivel írt műben nincs több keserűség, mint az életben.

– A XX. század első felében az ország egyik legsúlyosabb problémája a földkérdés volt. Az Ítélet előtt című regényében az író a löszfalba vájt putrikban lakó csókásiakat a nagybirtok hajótöröttjeinek nevezi. A félf feudális birtokrendszer sokféle baj forrása volt. „A posványok valaha maláriát gőzöltek. Mi volt az ahhoz a szellemhez képest, amely a síkságról jövet elárasztotta a falut. Valamikor, a kezdetén egységesen álltak szembe az uradalmakkal. Most egyre több akadt a parasztok közt is, akik egy herceg könyörtelenségével – hogy pontosabban szóljunk: uradalmi

személytelenséggel – kapartak maguknak s taszították el a másikat még a maradéktól is. Ha a nagybirtok gyűrű volt a falu körül, újabb gyűrűk támadtak bent a faluban. A hercegség nem adott földet (még bérletre sem) a községnek, sőt még szerezni akart attól. A falu módosodó része épp úgy nem adott át egy sírhelynyit sem a kevésbé módosnak. S az még annyit sem a nála is szegényebbnek. E gyűrűk közökként magasodva úgy futottak karikába, mint a középkori fellegrák falai” – írja.

– Illyés Gyula a regényben föl-tárja a vidéket fojtogató problémákat, félelmetes képet ad a nagybirtok romboló erejéről, amely elsősorban a gazdasági és a politikai demokrácia gátja, valamint megmutatja a társadalmi előítéletek káros hatását. Szól az emberek fejében végbemenő veszélyes változásokról. Például az érettségi „szellem- és nép-züllesztő hatásáról”. „Menyődön csak érettségizett ember számított úriembernek. A közhiedelem az érettségit tartotta az első, külső kapunak a társadalom úgynevezett felsőbb osztályaiba.” Egy módos parasztlány csak érettségizett emberhez mehetett feleségül. „A Monarchiában a munkás és paraszt fiú három évet katonáskodott; aki érettségizett, az egy évet, de azt is kivételes helyzetben. Tiszt, még tartalékos tiszt is, csak az lehetett, akinek meg volt az érettségije. Az szavazati joghoz is másképp jutott.” Bírálja az egykézést is. Piroskának és a férjének, Józsinak sincs gyermekük, mert a házasság első éveiben szégyen szülni, egyébként is csak egyet szokás vállalni, ha már minden megvan hozzá anyagilag is. „Szívós, vidám nép élhetett itt valaha. Kibírta a derest, az éhkop-

pot, a tüdővéaszt. A nagybirtok ölelését ne bírta volna ki? A szorítás a nép belsejében roppantott meg valamit. A családok vagyona azért valahogy a kevésből is gyarapodott, abban a szoros gyűrűben is. Gyarapodásuk volt kipusztulásuk legbiztosabb tünete. A zsupori annál kevesebbet eszik, minél többje van. Az már belülről is beteg. Ennek a népnek itt már annál kevesebb a gyermeke, minél többet nevelhetne föl. Az eredendő gazdasági ok haszonlesővé, számítóvá tette ezt a népet, menthetetlenül lélektelené, erkölcstelenné, jövőtlenné.”

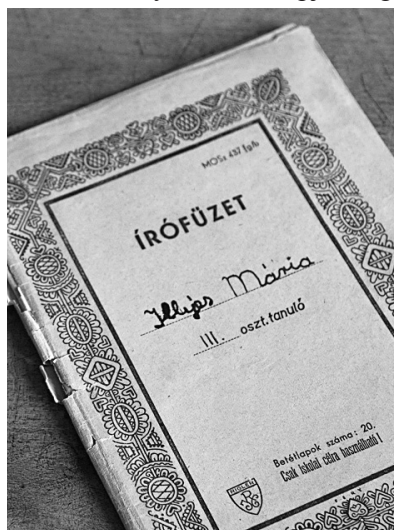
– Ebben az önző, számító világban özvegy Kérinét, a menyődi nagyvendéglő tulajdonosát több mint negyven év bormérés után, paradox módon csak az teszi boldoggá, ha a köpülőtől a papucsán át a dunyháig, mindenét a szegényeknek ajándékozhatja.

– A mű valóságos témája, amely egyébként apámat egész életében foglalkoztatta, szellemi természetű: a krisztusi gondolat érvényesége, megvalósíthatósága a földön. Egyfajta megtérés lehetősége az anyagi világ szorításából a lélek szabadságához. És visszatérve a keserűsége, a mű keserűsége éppen abban áll, hogy ha valaki földadja a szerzési vágyat és adni kezd, nevetségessé, majd veszélyessé válik. Nemcsak a fennálló rendet veszélyezteti, hanem a közösség értékrendjét is, és még azok is pusztítják, akik belőle húznak hasznot, belőle élnek. Sem a világ, a falu közössége, sem az egyház, sem a vallás nem ad magyarázatot arra, miért él az ember másként, mint amilyen erkölcsöket vall. Noha a regény bővelkedik drámai fordulatokban, egy sor komikus helyzet végén igazi tragédia bontakozik ki. És még azt sem tudjuk

meg, hogy meghalt-e a főhősnő, vagy ha sikerült is őt az orvosnak megmenteni, milyen további élet várhat rá.

– *Illyés eredetileg úgy tervezte, hogy a menyődi eseményeket az ötvenes évekig követheti nyomon az olvasó. Ennek ellenére már a második világháború előtt véget ér a történet. Miért nem fejezte be az édesapja a regényt?*

– Egy 1951-es interjújában azt mondta: „...egy nagy regényen dolgozom, illetve dolgoznék, ha másik, sürgősebb munkám miatt félbe nem szakítottam volna. A regény címe ez lesz: *Ítélet előtt*. Kezdődik 1935-ben egy magyar faluban, és folytatódik napjainkig,

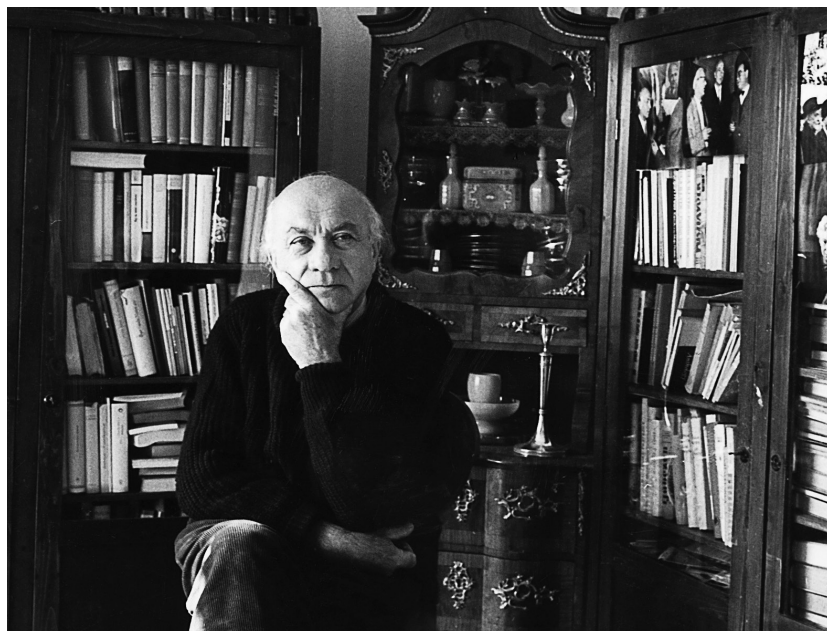
a földosztáson és a falu, a falusi emberek átalakulásán keresztül a legfrissebb máig. A könyvből eddig százötven oldal van készen...” És hozzát teszi még, hogy: „1849. augusztus tizedikén a szabadságharc vége felé drámai találkozás zajlott le Kossuth és Görgey között. (...) Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója mondta ki először, hogy ebből drámát kell írni...” Nyilvánvalóan, apám a *Fáklyaláng* miatt tette félre a regényt, de szorítottam máskor is, többször is megszakította a vele való munkát, mert a gépirat és a kézírás közötti kü-

lönbség és a fejezetek összekapcsolása, a nevek megváltoztatása mind erre vall. Apám az ötvenes években azt érezhette, hogy szín- darabokkal, a *Fáklyaláng*gal vagy a *Dózsával* közvetlenebbül és erőteljesebben tudja közölni az eszméit. A drámák akkori fergeteges közönségsikere igazolta is a vélekedését.

– *Mit gondol, ha Illyés befejezte volna a regényt, miről szolt volna a trilogia utolsó része?*

– Úgy érzem, hogy az 1956-os forradalom után nemcsak azért nem tért már vissza ehhez a művéhez, mert depresszió gyötörte, és mert további drámatervek foglalkoztatták. Hanem a mezőgazdaság kollektivizálása az ötvenes-hatvanas években, a magyar falu társadalmának tönkretétele, jövőjének kilátástalansága és a paraszti réteg eltűnése sokkal fájdalmasabban érintette, minthogy ezt meg tudta volna írni. Van ugyan egy műve, a *Mozgó világ* című, nem a vers, hanem egy két részben közölt, prózában írt történet. Arról szol, hogyan közeledik a háborús front egy faluhoz, ahol éppen temetésre készülődnek. Bemutat egy paraszttemetést: a pap búcsúztatóját, az imákat, leírja a Hiszekegyet az elejétől a végéig – mindezt még azokban a vad antiklerikális időkben. Talán ez az írás kapcsolható lett volna az *Ítélet előtt* című regényhez, de több nem maradt fenn belőle. Aki úgy gondolkodott, mint apám, hogy az ország fejlődéséhez a vidék felemelésén keresztül vezet az út, az csak tragikusan láthatta, ami Magyarországon az ötvenes-hatvanas években folyt.

– *Ítélet előtt – a cím bibliai hangzású. És, hogy a regény szereplői közül kivel mi történne az „ítélet után”, azt csak sejteni lehet. „Hát*

Illyés Gyula a dolgozószobájában, 1972. Molnár Edit felvétele

sokat már nem igen kell leadnia Julis néninek, hogy átférjen a tű fokán!” – mondja Ángyán doktor özvegy Kérinéről. „Ugy viselkedik, ahogy az őskeresztények is talán csak szerettek volna viselkedni...”

– A történet alapján úgy értelmezem a címet, hogy a halálról van szó, a végítéletről, vagy ha úgy tetszik: az Utolsó ítéletről, amikor valamennyiünknek számot kell adnunk arról, hogyan éltünk. A regényben egy személy, az öregasszony rádöbben erre. Ő talán átférne a tű fokán.

– Illyés Gyula a Puszták népében azt írja, hogy pusztainak lenni egy kicsit szégyen volt. A talajtalanlanságot, a földönfutást, a hazátalanlanságot jelentette. Ő is pusztán született, mégsem szégyellte, sőt, a szívéen viselte a vidéki Magyarország sorsát.

– Apám nem volt boldogtalan gyermekkorának helyszínén. Saját személyes élményeitől némileg eltávolodva, Párizsból visszatérve látta meg a puszták életét valóságos nyomorúságukban. Úgy valotta azonban, hogy Magyarország

erejét, népének megtartását és föl-emelését a vidék teremtheti meg, szükséges és elodázhatatlan reformok útján. Nem látta előre, hogy a második világháború és az azt követő évek, évtizedek elpusztítják és fölélik a használható erőket, hagyományokat, valamennyi társadalmi osztály tradícióját szétzilálják. Egész életében nyíltan kimondta, mit tehetne az ország, hogy a rázúduló csapásokat kivédje, hogy a rosszat enyhítse.

– Az Ítélet előtt című regényhez hasonlóan Illyés tavasszal megjelent Ostromnaplója is a közelmúltban került elő az író hagyatékából?

– Az Ostromnaplót még a nyolcvanas években gépelte le anyám. Sokáig mérlegelte, közöljük-e Illyés Gyula nyolckötetes Naplójegyzeteiben. Végül azért döntött úgy, hogy kihagyja, mert ezek a följegyzések jellegükben eltérnek a naplójegyzetek érzékletes, illyési előadásmódjától. Ugyanis ebbe a tényérnyi kis jegyzetfüzetbe apám Budapest 1945-ös bombázásakor, a nyilas terror, a német áttörés,

a szovjet hadsereg bevonulása idején csupán fél- vagy egyszavas följegyzéseket, mondattöredékeket tudott tenni. Későbbi fölhasználásra – gondolom, hogy az ostrom időszakát majd pontosan tudja ábrázolni. Végül nem dolgozta föl ezt az anyagot, de egyik értéke éppen az, hogy itt nem emlékezést, visszatekintést olvasunk, hanem pillanatképeket látunk. A szöveget nehéz volt kiolvasni, anyámnak is csak részben sikerült, de a mai digitális technika nagy segítséget jelentett. A szöveg elolvasása után értelmezni kellett a szavakat, félmondatokat, hogy rekonstruálni lehessen az 1945 januárjától ápriliséig eltelt időszak történéseit. A kötet szerkesztője – Horváth István – vállalkozott erre. Részletes jegyzetekkel segítette a szöveg értelmezését, azonosította a szereplőket, és sok illusztrációval, korabeli fényképekkel, kéziratok és apró nyomtatványok reprodukcióival tette még érdekesebbé.

– Mikor olvashatunk nyomtatásban újabb, az írói hagyatékából előkerült Illyés-műveket?

– Apám igen gazdag életművet hozott létre. A hagyatékban még föllelhető kiadatlan kéziratok nemigen módosítják azt a képet, amelyet Illyés Gyuláról a klasszikusnak számító művek alapján kialakíthat az olvasója. Elsősorban ezeket kellene ismerni és újra kiadni, hiszen sehol sem kaphatók. És hozzá lehetne fogni – szűkebb szakmai érdeklődésre számítva – a művei kritikai kiadásához is. De ha van további érdeklődés és értő figyelem a gondolatok befogadására, nincs akadálya annak, hogy a nagyobb nyilvánosság elé kerüljön még több ismeretlen verse vagy rövidebb prózája.

Lázár Fruzsina

Cs. NAGY IBOLYA

Ítélet előtt

Illyés Gyula posztumusz regénye

Meglepőnek tűnhet fel, ám annál örömtelibb, hogy Illyés Gyula hagyatékából, halála után három évtizeddel is kerülnek elő kiadatlan művek: versek, versfordítások, kisebb-nagyobb prózai alkotások, vallomások, levelek. Ráadásul az utóbbi hónapok e tekintetben különösen eseménydúsak: 2013-ban egy küllemében, könyvészeti szempontból is pompás, fényképekkel illusztrált könyvben az író 1945-ös *Ostromnaplóját* ismerhettük meg, idén, a könyvhétre pedig megjelent a Magyar Napló és az Írott Szó Alapítvány kiadásában egy regény is, az *Ítélet előtt*.

Utóbbiról a kézirat – és a teljes hagyaték – lelkiismeretes, értő, tapintatos gondozója, az író lánya, Illyés Mária úgy vélekedik az utószóban, hogy őt is meglepetésként érte az a harmincfüzetnyi „összefüggő szöveg”, amely még néhány füzetnyi jegyzettel, szövegrészekkel, vázlatokkal, töredékekkel kiegészítve egy háromkötetesre tervezett regény lehetséges kéziratát jelentették. Lehetségest: amennyiben egységesíti a részleteket, összefűzi az egymáshoz kívánczó fejezeteket, a kézírásból gépiratot készít, amit szükségszerűen javítania kell (és szabad): javítja, tehát megtesz *majdnem* mindent, amit az író megtett volna, hogy a *részekből egész* legyen, a kézírathalomból megjelentethető szépírói alkotás. Amit pedig ő nem tehetett meg, azt más sem az írón kívül, s ezt józan belátással közli is Illyés Mária: „Valószínű, hogy azon a szövegen, amely most megjelenik..., apám még sokat javított volna”. Kétségtelen: olykor stiláris zökkenők; grammatikailag igen, de a gondolatmentet tekintve néha befejezetlen mondatok (mintha későbbi kifejtésre félretett tételek volnának); a *narrációból kibeszélő* író elméleti (filozófiai-vallásfilozófiai-szociológiai) okfejtései akasztják meg az epikus menetet, s ha helyenként hiányzik a pontosabb kifejtés, másutt, például az egyébként megkapóan érzékletes, gyönyörűséggel olvasható tájleírások bősége billenti meg kissé a mű szerkezeti arányait.

S mégis: a megszületésében, Illyés Mária véleménye szerint, az 1940-es évek végére, 1948-49 tájára vagy 1949-56 közé datálható, de a második világ-

háború, a kataklizma előtti korszakra mutató regény mindezek s *meghökkenítő konfliktusa* ellenére kemény társadalmi kritikát fogalmazó mű, mesteri kézzel formált portrékkal, helyzetképekkel, súlyos politikai üzenetű társadalomrajzzal. Már-már abszurdan groteszk elemeket éles szatírával ötvöző alkotás, amely leplezetlen plebejus érzékenységgel és rokonszenvvel beszél a nincstelenségben vergődő szegényekről, s fest lesújtóan kritikus képet a bemutatott falu, Menyőd úri társadalmának immorális huncutságairól, esetenként embertelen, gyáva közönyéről.

Az írói szándék olyan világos, hogy ebben a vonatkozásban akár késznek, kereknek, lezártnak is érezzük, érezhetjük a regényt, s csupán feltételezésnek, hogy Illyés Gyula folytatni kívánta volna a regénytörténetet. Igaz, hogy ezt bizonyítandó a szöveggondozó egy kisebb, lapnyi fogalmazványra hivatkozik, amely III-as szám alatt a regénytörténet egy későbbi időszakára, tehát az elbeszélés továbbírására utal, jelesül egy háborús mozzanatra. Amikor is egy tank jelenik meg „ijesztő gölem-mozgásával” a már ismerős falu főterén, s a templom tornya után célba veszi „Kurucz János fűszer és gyarmatáru kereskedésének” *homlokát* is. S a regényszövegben is találunk néhány közvetett utalást arra, hogy a terv szerint talán egy hosszabb életidőt felölelő családtörténet kerekedett volna ki egy újabb, nagy fejezet révén – azaz, szövegszerűen, valójában csak egy konkrét utalást említhetünk. A pusztai kovács fiának, a szíve minden dobbanásával a faluba, Menyödre kívánczó, az unokafeleségnek odaköltözött Piroska nővére után is vágyakozó Sanyival kapcsolatosat. „Hosszú esztendő múltva történt – veti közbe egy helyütt az író –, hogy a kovács fia – türelmetlenül, azonnal – alkonyattájt egy oszlopsor alól egyszerre csak a velencei Szent Márkus terére lépett ki; türelmetlenségében egyedül indulván neki az ismeretlen város felfedezésének; a fényképek után ismert rá”: s erről talán valóban a meg nem írt harmadik regényrész teremtett világában olvashattunk volna bővebben. Hiszen a fiút a regény végén ott hagyjuk, ahová született, s ahová visszatérni kényszerült: ismét a pusztán. S mutathatja a majdan neki szánt életutat megrajzolt jelleme is: az a mindenre vonatkozó kíváncsiság, nyitottság, okos rátermettség, a jellem eredendő tisztessége, amely tulajdonságokkal Illyés felruházta az *Ítélet előtt*ben még csak mellékszereplő hőst; s árulkodó lehet az írói hang meleg tónusa, a fiú minden helyzetben pozitívvá formált magatartása. A rokonszenvkeltés

poétikai eszközei alapján valóban gondolhatott az író kiteljesedő életutat, képzelhetett Sanyi számára a korábról eltérő társadalmi közeget, életteret, önmegvalósítási alkalmakat, akár persze drámai sorshelyzeteket is.

De ugyanekkora eséllyel gondolhatjuk azt is: a regény zárata, a tanult életeszményben, a becsületes munkában, meg a tehetetlen, mellette ki nem álló férjében is csalódott Piroska majdnem végzetesnek bizonyuló öngyilkossági kísérlete; a visszatérés a pusztára, ahonnan indult, az övéi közé; s hogy a menyődi orvos nem csupán betegét látogatni megy utána, de a szíve is oda húzza: lekerekíti, lezárja a regénytörténetet. Nem változik semmi: nem volt lehetséges a pusztáról való kitörés. S nem változik a falu társadalmi berendezkedése, hierarchiai viszonyrendszere sem: a szegények, kint a falu fölötti, a löszbe vájt putrikban uradalmi cselédmunkákra várnak, a „gazdagtól lopni nem bűn” sajátos morálja szerint élnek, az urak pedig *bent*, a főter körül, jogi értelemben is védőbástyák mögött, és a cselédség megalázásának, kordában tartásának tuccatnyi eszköze között válogathatnak.

S értelmet nyer, strukturálisan is helyére kerül a regény legkülönösebb fikciója: a meghökkentő, fő cselekményszervező konfliktus is. Hogy az egész életében gyűjtő-gyarapító, szegénységéből-cselédségből indult, de a falu egyik legmódosabb asszonyává lett, megözevgyült Kériné, az *öregasszony*, átadván unokájának s menyének, Piroskának a nagyvendéglő-kocsma-mészárszék irányítását, egyszeriben herdálni kezdi a vagyont. (Egy későbbi szindarab, az 1979-es *Homokzsák, avagy nevetni könnyebb* újból megvillantja a regény alapszituációját, vígjátékká oldott formában, a téma tehát továbbra is foglalkoztatta az írókat, bár másképp.)

Ad, ajándékoz, fűnek-fának, s mindent. Fél bögre zsírt vagy zsáknyi lisztet, húst és tepertőt, viheti, aki akarja, s azok a falu fölötti, csókási nincstelének gátások nélkül, morális aggályokat meg sem sejtítve, akarják s viszik a fát, a szenet, a régi, *megkímélt vadmacskaprém*es sapkát, a kabátokat, nadrágokat, a kannát, kést, órát, képeket, ezüst feszületet, a kasszából a pénzt, szalonnát, táblányit, kávédarálót, ruhaszáritó kötelet, gyorsforraló lábast, sót, cukrot, lúgköves üveget, mosószipant, fejrevaló kendőt, dunsztosokat, lekvárt, paradicsomot, kötött szvettert, minden ehető, iható, mozdíthatót. S amit használni, megenni nem tudnak, eladják Bartus úrnak (egykori lókupec, minden, életművész), aki tőlük tízszor olcsóbban veszi, mint amennyiért tehetős vásárlóinak, a falubeli

uraknak (feleségeiknek) továbbadja. Piroska döbben és megrémülve nézi, viseli anyósa *megbolondulását*, s amikor már a saját holmijait is másokon és másoknál látja, csendőrséget hív. Megértést máshol, mástól már nem remél. A pap (művelt annyira, hogy fölfelé törő ambíciói reálisak lehessenek, s hogy emiatt ne folyják be túlságosan a falubéliek zavaros ügyeibe) pontosan tudja, nem az öregasszony lelkével van baj. S mert az adás, az ajándékozás, az *önzetlenség krisztusi tanát* az öregasszony magatartása nevetségessé teszi (Ángyán doktor, a falu orvosa egy, a pappal folytatott disputában valójában a papot is), kárörvendő gúnyolódás tárgyává, az orvoshoz utasítja a vallási segítséget, imádságot, kiprédikálást kérő fiatalasszonyt. Az orvos viszont (társadalomszemléletének számos elemét vele, általa közvetíteti Illyés), bár ő is pontosan tudja, hogy valóban nem Krisztus, hanem öregkori agybetegség állhat a fura tett hátterében, nem orvosként reagál, hanem a lélek orvosaként, amolyan társadalomkutató *lélekgyógyászként* (de nem *lélekbúvárként!*). A megajándékozottakra hivatkozik, az ő érdekeikre, s nem ír orvosi véleményt a gondnokság alá vehetőségről, a magáét adja, mondja Kérinéről (holott azért nemcsak azt): talán a szerzés a betegség, és nem az adás, véli. Alakjában fölsejlik Kosztolányi Moviszter doktorának emberközelsége, humánuma, de a figura nem mentes a társadalomalakító szándék kudarcái okozta csalódás lemondó fölényrel, gyakori gúnnal leplezett, keserű színeitől sem.

Az öregasszony mintha nagy életcsaták után visszatérne egykor volt szegénysége, cselédsége állapothoz, békés és nyugodt; a falu, szegények és urak pedig *kiröhögik* a vergődő vendéglősnét: Piroska feljelentő telefonja, a csendőrök megjelenése viszont traumatikus eseménnyé válik. Mert a csipős iróniával bemutatott urak, *alurak*, fűszeres és patikus, főjegyző, aljegyző, malomellenőr és kántortanító, Menyőd *értelmiségének* majd' mindegyikénél ott lapul valami, a főjegyzőnél például három sárgaréz kuglófsütő a falon, a levett *művészi képek* helyén, másnál zsebóra, a papnál oltárterítőnek szánt, hímzett terítő, ami már egyenesen Piroska ládájából való: s a csendőri házkutatás bármit és bárkinél megtalálhat. A történet csak úgy zárulhat, ahogy ebben a társadalmi közegben, viszonyrendszerben zárulnia kell: a csendőr *meggondolja* az úri portákon való házkutatás addig fölötte szükséges voltát, a zavarodott, szégyenkező, ezért dühös urak a csókási nincstelénekre háritanak mindent, kombinálnak, zsarolnak, fenyegetnek, első-

sorban Piroskát: vonja vissza a feljelentést, egyébként nem lesz a faluban többé maradása. Az asszony ellenáll, a putrilakók nem kapják meg az ígért, várt munkát, az uradalmi aratást, ott maradnak télre élelem nélkül, lopnak tehát mindent, uborkát és éretlen gyümölcsöt, marharépat és krumplit a földekről, a máséiról persze. Piroska összeroppan, lúgot iszik: s mert gyors a segítség, életben marad, de visszamenekítik a pusztára, a feljelentés végre ad acta kerül.

A falu értelmisége, az urak összezárnak, még a két világ közötti köztes társadalmi lét alakjával, Bartussal is lekezelnek, végtére is ő tudja a legtöbbet mindenkiről: eötvösien harapós szatíra.

A regény nem életrajzi ihletésű, mondja Illyés Mária, „képzelt” történet, „igazi regény”, s valóban: az egyes szám első személyű szubjektivitás, a *Kora tavasz* (az életanyag szándékos és szükségszerű, de visszabogozható írói „átrendezése”, alakok átnevezése mellett is), vagy a *Mint a darvak* könnyen fölfejtető életrajzi utalásai, leginkább a *Puszták népe* személyessége hiányzik az *Ítélet előtt*ből. S a mű mindkét társadalmi réteget illetően típusértékű alak-ábrázolása ellenére, a maróan szatirikus, ítélethordozó hang, de elsősorban a szerzett vagyon *visszaadásának* ilyenformán abszurd gesztusa csupán fikcionális, teremtett regénymesét mutat.

Ami nem mond ellent ugyanakkor annak, hogy az elbeszélő, aki mindvégig megőrzi külső narrációs nézőpontját (attól csak az említett *kibeszélő mozaikokban* fordul el), a történet környezetrajzában ne váljék azonossá az íróval, s a megrajzolt világ – táj, falukép, eszközök, mesterségek, meg emberi reakciók leírása – ne volna meghatóan ismerős más Illyés Gyula-művekből, a *Puszták népéből* például. A regénytáj, a Tolna megyei, simontornyai járási Menyőd, amit bizvást tekinthetünk Ozora regénybeli megfelelőjének, meg a Döltakol-pusztá, ami nem sokban különbözhet Rácegrespusztától, Mocsány a vasútállomással, az emlegetett Szekszárd és Dombóvár, s mind a hely, valódi vagy kreált névvel, az utak, hegyek, dombok, a Sió, s lejjebb a Kapos, az „édes Völgység” odalent, Bata és Bonyhád táján, a dülök és szurdokok, szőlők és kertek, a puszták, „enyhe lankák és szelíd dombok” azoknak a „tengerként hullámzó latifundiumoknak” a falui, pusztái, dombjai, amelyet Illyés Gyula úgy hív: „szülőföldem folyékony halmazállapotú”. A pusztá s annak cselédsége, iparos emberei, kovácsai például, az író gyermekkorának színterei és emberei, a modellek között, megnevezés nélkül is, felbukkan-

nak a pásztor és iparos felmenők. Sanyi, Döltakolpusztáról éppen olyan *édenkertnek* látja Menyödot, s bámulja utcáit, házait, mint a gyermek Illyés Gyula az először látott falut, Varsádot, s „szünni nem akaró csodálatba és rémületbe” ejtette, hogy szabályosan egymás mellett álló házak vannak, utcák, piacok és „örült forgalom”. Ha az *Ítélet előtt* egyik, pusztán született alakja a dombóvári javítóműhelyt emlegeti, azért teheti, mert a kisgyermek Illyés Dombóváron járván a gimnáziumot, pontosan ismerhette a vasúti járműjavítót is. Ha a regény öregasszonyát olvasni szerető, tájékozott, határozott akaratúnak, mit több, művelt asszonynak írja le, a minta akár az anyai nagymama is lehetett, aki „lángelme volt”, s „cselédlány, kilencéves korától fogva szolgált, mézszárosnál, kocsmárosnál, hivatalnoknál”, akár a regénybeli özvegy Kériné. Ha „közeli halastavakról” olvasunk, talán épp a rétszilasi tavakra gondolhatunk, mert gondolhatott az író is, s az a regénybeli vendéglő-kocsmá is a Simontornyára költözés után kocsmárossággal próbálkozó szülők felé igazíthatja az olvasót.

A regény nem a lélek képzelt tájain, hanem az írói szülőföld valóságos, földrajzi *tereptárgyakkal* szépen leírható szegletében játszódik.

Az eseménytörténet időhatárait tekintve már nem ennyire konkrét az író, épp ellenkezőleg: az „akkoriban”, „akkortájt, amikor ez történt”, az „abban az időben” formulák a korszak egyértelműsítő megjelölése ellen szólnak. Persze a falukép, a társadalomrajz, az úr-szolga viszony, állások, funkciók, állás-vágyak önmagukban, egyetlen dátum nélkül is kijelölik a korszakot. „Mint minden, történelmet ábrázoló műben, két korszak van bezárva: az, amelyről, és az, amelyben íródott” – vallja Illyés (*Kora tavasz*), s ezt a mai esztétikai szakzsargon, kevésbé szépen, *elbeszél*t és *elbeszélői* időnek hívja. Az *elbeszél*t idő pedig a két világháború közötti, a harmincas évek. Néhány jelzőfény-értékű utalás tovább pontosíthat ezen is. Az író *leventemozgalomról*, a kötelezővé tett iskolai leventeoktatásról, egy önálló, jó pénzzel járó oktatói státusról (léha, falubeli értelmiségi ifjak állásreményéről) beszél, s ez akár a harmincas évek végéig, 1939-ig is elhúzhatja az időhatárt (a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikkely tette az iskolai ifjúság részére kötelezővé az iskolai leventeképzést). Ángyán doktor megtartott vagy csak tervezett népoktató előadásai a harmincas évek népfőiskolai mozgalmait idézik föl, a „kultuszminisztérium népmívelő tanfolyamainak” esti előadásait, s a falu következetesen és leplezetlen

iróniával *értelmiséginek* nevezett tagjai a kaszinói (vendéglői) trécselések társalgási feladataként kapják az írótól a harmincas évek közbeszéddé emelt ideológiai, filozófiai, politikai témáinak erősen lebutított, mintegy hozzájuk egyszerűsített változatát. Így eshet szó „Szabó Dezső lázairól”, a *szabad akarat* tanáról, ismerni illő lapok cikkeiről (Magyar Szemle, Színházi Élet, Új Idők).

De legfőképpen árulkodó az a – többnyire Ángyán képviselőre bízott – téma, amely Illyés Gyula társadalmi szemléletének is sarkalatos, a harmincas években számos művel illusztrált tematikája: az egyke-kérdés és általában a korszak falukutató mozgalmi. (Ez a képviselő *poétikailag* azért nem teljesen sikeres, hiszen Ángyán már túl van lelkes, ambíciózus ifjúsága álmain, népoktató-felvilágosító buzgalmán, megkeseredett, kiábrándult ember, még ha szívjósággal telt is: egyke-ellenes vélekedése csak vélekedésként, elbeszélt nézetként tűnik fel, de tettekben, cselekményszinten, megjeleníthető formában nem. Hasonlóképpen Illyés másik, a könyvben jelzett társadalompolitikai nézete, a vidéki, falusi, pusztai, paraszti-cselédi szegénység bonyolult kérdésköre is ideologikumként szerepel, s egyben földidézi *A szegények dicsérete (Nem a szegénységé)*, vagy *A szegények vigasza* című Illyés Gyula-írások – *Mint a darvak* – gondolatmenetét.)

A falukutató mozgalmakhoz – mint időjelzőhöz, de mint fontos szemléleti kérdéshez is – egy nagyon pontos, szociográfiai adatsor is útjelzőt kínál. Ángyán doktor mutatja ezt is: „Ifjú tudósjelöltek, ifjú írók folyóirataiban értesült erről, a magyar földműves szegénység sosem képzelte, mert soha adatba nem foglalt nyomoróról. Kecskeméten szakszerűen feldolgozták száznyolcvan szegény paraszt család életmenetét”: s a regény egy *kibeszélő* szövegrészben ennek a tényeit sorolja. Az olvasó megkerülhetetlenül Erdei Ferencre s a *Futóhomokra* gondol, s teheti, hiszen az 1937-es, a Magyarország felfedezése-sorozat tagjaként megjelent szociográfia is e tájat térképezi föl. De Illyés Máriától tudjuk, hogy Illyés egy 1934-es újságcikket idéz be a szövegbe (s őrizte meg az újságkivágást is): ám ugyanannak a falukutató mozgalomnak a hajtásaként, amely például Kodolányi Jánoshoz, drámai, ormánysági egyke-történeteikhez, vagy Fülep Lajoshoz is elirányíthatja az olvasót. Utóbbihoz még talán egy *fanév* is segít eljutni, a regényben többször emlegetett *szelídgesztenye*, a *nemes gesztenye*, amelyvel Illyés szinte beülteti a tolnai dombságokat, Me-

nyőd környékét, de amelynek igazi hazája mégsem az a táj, hanem a lejjebb elterülő, a baranyai, Mecsek-alji terület, ott is főként Zengővárkony. *Abban az időben* mecseki számúzótként ott lakott, lelkészkedett Fülep Lajos. Sokan látogatták, Kodolányi János például, akit ugyanazok a problémák foglalkoztattak, mint Fülepet, gyermekora színhelyét, Pécsváradot is érintve ment el hozzá, de járt nála többek között Weöres Sándor – s Illyés Gyula is. Illyés egyszer, 1933 nyáralején, midőn a völgyi falu sokszázados szelídgesztenyése felől „bódítóan sűrű”, „sosem szívtott”, mézédés virágillat „pergett elő”, két hétig Zengővárkonyban nyaralt: s a lassú nemzethalállal fenyegető emberfogyásról beszélgettek Füleppel. Itt írta Illyés a *Magyarok* című verse első fogalmazványát, s a *Pusztulás* című, nagy vihart kavarázó esszéje megírásának gondolata is ott fogant. A *Pusztulás. Úti jegyzetek* alcímmel a Nyugat 1933. szeptemberi számában jelent meg (itt most nem részletezhetően némi, később megoldódó vitát váltva ki Illyés és Fülep között, aki nehezményezte, hogy Illyés mintegy *elírta* előle a témát.) Illyés nyakába vette Észak-Baranyát, s amit az útirajzban megír, azt írja s mondatja ki Ángyánnal, a kidőlt gesztenyefatörzsekkel szimbolizált népfogyatkozást, egyfajta pusztulást emlegetve, a regényben is. „Ennek a népnek itt már annál kevesebb a gyermeke, minél többet nevelhetne föl. Az eredendő gazdasági ok haszonlesővé, számítóvá tette ezt a népet, menthetetlenül lélekteleenné, erkölcs-teleenné, jövőtlenné. ... – Foglyok – gondolta az orvos. És betetőzésül maguk zárták be magukat, ezekbe a külön-zárkákba.”

Az *Ítélet előtt* egy önmagát túlélő társadalmi rend kritikája. De az ítélszék elé, amely a regényből kiolvashatóan lehet Krisztusé, de lehet egyszerűen a halál pillanata, vagy épp a jövő nemzedék számon kérő szigorja, a bemutatott társadalom sokféle-fajta tagjának oda kell állnia. Nemcsak a csókási nincstelent megszokásból is véresre verő csendörnek; a Piroskát a mosólúgig üző, kíméletlen, önző menyődi uraknak, az öregasszony elől már a levesét is befaló, de bajában őt már nem segítő csókásiaknak. Azoknak is – értelmezhetjük az írói üzenetet –, akik a szerzés büvöletében bűnt ugyan nem követnek el, gyermekellenességükkel mégis „jövőtlenné” teszik a népet. Nagy kár, sajnálhatjuk, hogy Illyés Gyulának nem volt módja letisztult, végleges formájára csiszolni a regényt – de még így is prózáirói életműve legjobb darabjai közé tartozónak gondoljuk.

„Lázította az ifjúságot a maga módján...”

Beszélgetés Illyés Gyuláról Sumonyi Zoltánnal

– Milyen emlékei vannak a szülővárosáról, Szatmárnémetiről?

– Három éve jártam ott utoljára, hosszú megszakítás után. Eredeti emlékem nem sok van. 1942 februárjában születtem, és 1944. október 15-én éjjel jöttünk el. Apám vasúti mérnök volt, s ezzel a gyors meneküléssel valójában törvényen kívül helyezte magát. Hát nem kell mondanom, hogy miféle törvény vette kezdetét azon a napon. Két vagonba bepakoltunk, Pécsre akartunk menni, mert ott éltek a nagyszüleink. De akkor már nem lehetett kiszámítani, hogy a vonatok merre járnak, úgyhogy mi féléves hánykolódás után kerültünk vissza Pécsre, megjárva Csehországot, Lengyelországot, Németországot. Németországban azt akarták, hogy ott maradjunk. Apám maradt volna, de anyám haza akart jönni Magyarországra. Én talán jobban jártam volna, ha kint maradunk. Lehet, hogy most német-magyar költő és műfordító lennék, és borzasztóan becsülnének itthon.

– Németül írna vagy magyarul?

– Magyarul írnék, de a németre fordított írásaimat tudnám ellenőrizni. Tehát mondták szüleimnek, hogy már Magyarországon vannak az oroszok. Édesanyám erre: „Akkor is haza kell jönni.” Így 1945 húsvétjára értünk Magyarországra, július elején Pécsre, aztán vissza Szatmár megyébe. Csengerben nőttem fel. Szatmárnémetiről spotlámpaszerűen megvilágított emlékeim vannak: nem összefüggő, csak egy-egy pillanat, jelenet. Amikor pár éve visszatértem, akkor igazából Csengerbe

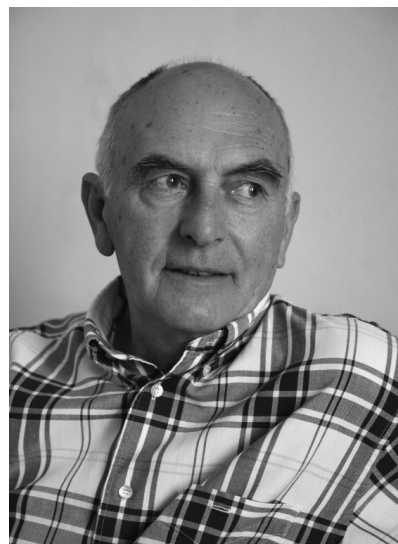
mentünk, ott volt a szállásunk is, de átlátogattunk Szatmárnémetibe. Előtte valamikor az 1970-es években jártam a szülőházamban, ami még áll. Az a jellegzetes, magasföldszintes, vidéki városi ház. 1942-ben az összes berendezés ott maradt. Elsősorban ruhaneműt, ágyneműt, ennivalót vittünk magunkkal, ami a vagonba befért. A bútorok, a berendezési tárgyak mind ott maradtak.

– Mikor jöttek Budapestre?

– Az általános iskola 7. osztályában kerültem Pestre. A Köbölkút utcai Általános Iskolában szerencsére nagyon jó magyartanárunk volt, Nobel Iván. Haláláig közeli barátságban voltunk, özvegyével, lányával ma is tartjuk a kapcsolatot. Onnan kerültem a József Attila Gimnáziumba, ami szintén jó iskola volt, 1960-ban érettségiztem. Most már, hogy erősen ritkul az osztály, félévente találkozunk, így is van mindig egy-két újabb hiány.

– Mikor ismerte meg Illyés Gyulát?

– Illyés műveit már általános iskolában olvastam, minthogy tananyag volt, és hozzám közel is állt. Személyesen először, azt hiszem, talán 1963-ban Balatonfüreden találkoztam vele, mint annyi mindenki a Lipták-házban. Lipták Gábor kiváló irodalomszervező volt, és ahogy Déry mondta, az ő háza egy irodalmi kocsmá. Én 21 éves koromban mint másodéves bölcsész beestem oda, s aztán ott ragadtam 20-30 évre, amíg Liptákék éltek. Nos, ott ismerkedtem meg Illyéssel is személyesen, meg sok mindenkiel, aki ott megfor-

dult, a korszak legfontosabb íróival. Hogy csak az írókat említsem: Déry, Németh László, Örkény, Passuth, Keresztury Dezső. Festők, szobrászok, színészek is sokan megfordultak náluk. Attól kezdve ismertem személyesen Illyést, és később gyakrabban találkoztunk, már nem csak ott.

Az első könyvemet 1967-ben Füreden adtam át Illyésnek, s később is mindig adtam neki a könyveimből.¹ Illyés is dedikálta nekem a könyveit, és leveleket is őrzök tőle. Elvittem Illyésnek egyszer megmutatni Gara Lászlónak a róla írt életrajzát gépiratban, kis belejavításokkal. Illyés teljesen meghatódott, és azt is dedikálta: „Gara László emlékéért meghatódva.” Ez az életrajz 1965-ben megjelent *Az ismeretlen Illyés* címmel Amerikában Csicsery-Rónai István kiadásában.

Voltam vendégségben Illyésék tihanyi házában is, sőt akkor már a gyerekeimet is elvittem. A legkisebb fiú, Gergő, aki most már

¹ Sumonyi Zoltán: *Spártai suhanc*. Budapest, Szépirodalmi, 1967; *Teli rózsával, plakáttal*. Budapest, Szépirodalmi, 1973; Sumonyi Zoltán: *A portré kiegészül*. Budapest, Magvető, 1977; Sumonyi Zoltán: *Panel-halom*. Budapest, Magvető, 1981; Sumonyi Zoltán: *Vas István*. Budapest, Szépirodalmi, 1982.

negyvenéves, akkor olyan kétéves lehetett. Fehér kötött ruhában volt. Az anyja mondta neki: „Nem szabad oda ülni, mert ott piszkos lesz a ruhád.” Erre Gyula bácsi: „Ülj ide! Itt van egy szem fekete eper, ebbe ülj bele.” Lázította az ifjúságot a maga módján. A ravasz nézésében és mondataiban volt valami, hogy az ember nem mindig tudta pontosan, ezt most hogyan kell érteni. Amikor rádiós voltam, több műsort készítettem vele, legemlékezetesebb egy százperces műsor 1982 júliusában.² A francia irodalomról beszélgettünk, mert akkor éppen negyven éve jelent meg *A francia irodalom kincsesháza*. A beszélgetés később megjelent a *Kortársban* és *A költő felel* című antológiában.³

– Több olyan verset is írt, amelyben említi Illyést, vagy utal rá.

– Több versemben is utalok Illyésre, az első a *T.S.E. vizionozza VI. londoni látogatását a 2010-es évek elején*. Ezt 1975-ben ír-

tam.⁴ A *Rákóczi Zsigmond levele apjához, I. Rákóczi Györgyhöz* című verset a hetvennyolc éves Illyésnek ajánlottam.⁵ Ez a vers az *Egy mondat...-ra* rímel. Akkor írtam ezt, amikor néhány dologban nem értettem egyet Csoórral. Van Illyésnek egy *Hiány a kéziratban* című verse, erre utal egy további versem címe, *Még egy hiány a kéziratban*, ami egy elég szubjektív, önéletrajz jellegű szabadvers. Ezt Illyés nyolcvanadik születésnapjára írtam.⁶ *A kései lapozó. Negyvenkét sor egy irodalmi újságra* című verset 1986 októberében. A legutóbbi verset Illyésnek a *Nehéz föld* című első verseskötetében 1928-ban megjelent *Szerelem* című verse hetedik részének utolsó sora ihlette: „*Halk csipogást hallottam, apró elfojtott zokogást*” (*Illyés verssorára*).⁷ A *Nyugat* megindulásának százéves évfordulója kapcsán kezembe vettem a folyóirat számait, és áttekintettem az 1908–1939 közötti időszak benne megjelent líráját. Néhány vers különösen megérintett, s az ezek ihletésére született verseim jelentek meg a *Nyugat. Új versek 2006–2010* című könyvemben. Az említett Illyés-verssort is a *Nyugat* 1928-as évfolyamában olvastam. Azért csak 1939-ig jutottam, és nem mentem el 1941-ig, mert 2008-ban meghalt

Takáts Gyula, ami mélyen érintett, és az ő parafrázisával ér véget az én *Nyugat*-ciklusom.

– *Illyés többször is említi Önt Naplójegyzeteiben, többek között 1968 augusztusában.*⁸ *Hogyan élték meg az eseményeket?*

– 1968. augusztus 19-én – ezt megírtam már egy rádiójátékban⁹ – ott ülünk Liptákéknál. Ott volt az egész társaság – Illyés, Déry, Németh László, Boldizsár Iván, Passuth, Kellér Andor –, és egy furcsa játékot játszottunk: mindenki mondja el élete legszörnyűbb éjszakáját. Ugyanis az volt az az éjszaka, amikor még azt gondoltuk, hogy Kádár János Dubčekkel tárgyal Ágcsernyőn, a prágai tavasz megmenthetőségéről. Ennek kapcsán mindenki mondja el élete legszörnyűbb éjszakáját, s ebből egy nagyon furcsa vicc kerekedett. Mindenki elmondott ezt-azt, annak a korosztálynak volt mit elmesélnie: front, hadifogság, bujkálás, koncentrációs tábor. Illyésre már nem is került sor, mert Déry előbb ült, és ő elmondta, hogy az ő legszörnyűbb éjszakája azelőtt négy évvel volt, amikor már kijött a börtönből, és megvolt már Arácson a Tamás-hegyi ház. Ültek fenn a Tamás-hegyen, végre kiszabadulva a városból, és jön a telefon a Fischer Kiadótól Frankfurtból, hogy ki kell menni az életmű kiadása okán egy televíziós interjúra. Déry nem akart, de

2 *Száz perc Illyés Gyuláéknál*. Rádió- és Televízió-Újság, 27. évf. 1982. júl. 5-11. [1.] Moldvay József felvétele; Sumonyi Papp Zoltán: *Száz perc Illyés Gyuláéknál. (Francia költőkről társalogva.)* Rádió- és Televízió-Újság, 27. évf. 1982. júl. 5-11. 3. Az írás beharangozza a Társalgó című műsorban Illyés Gyulával készült beszélgetést. (Adás: 1982. júl. 6. kedd, Petőfi 8.35; júl. 11. vasárnap Petőfi 20.35) A műsor témája az Illyés Gyula által 1942-ben szerkesztett és bevezetővel ellátott *A francia irodalom kincsesháza* című kötet. Sumonyi Papp Zoltán: *Egy címlapfotó ürügyén*. Rádió és TV-újság, 28. évf. 1983. máj. 2. 3.

3 Illyés Gyula: *Franciák, magyarok. Egy régi könyvre emlékezve. Válaszok Sumonyi Zoltánnak*. *Kortárs*, 27. évf. (1983) 7. sz. 1010–1018; Illyés Gyula: *Franciák, magyarok. Egy régi könyvre emlékezve. Válaszok Sumonyi Zoltánnak*. *Látóhatár*, 1983. szept. 11–24.; *A költő felel. (Beszélgetések Illyés Gyulával.)* Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Földes Anna. Bp. 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 809–820.

4 Sumonyi Papp Zoltán: *A portré kiegészül*. 1977. 79–81.

5 Sumonyi Zoltán: *Rákóczi Zsigmond levele apjához, I. Rákóczi Györgyhöz*. *Ezredvég* (Irodalmi magazin.) Megjelent Illyés Gyula születésének 80. évfordulójára. Budapest, 1982. ELTE Közművelődési Titkárság, 63–64.

6 Sumonyi Zoltán: *Még egy hiány a kéziratban. (A 80 éves Illyés Gyulának.)* Magyar Nemzet, 1982. okt. 31. 7.

7 Sumonyi Papp Zoltán: *Nyugat. (Új versek 2006–2010)* Budapest, 2011, 29. Az eredeti Illyés-verssor így szól: „Halk csipogásra neszeltem, elfojtott zokogásra.”

8 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1961–1972*. S.a.r. Illyés Gyuláné. Budapest, 1989, 270. (1968. augusztus 21.); Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1973–1974*. S.a.r. Illyés Gyuláné, Illyés Mária. Budapest, 1990, 248. (1974. július 27.)

9 *Különös nyárejszaka volt*. Az 1968-as bevonulás 25. évfordulójára készült rádiójáték-sorozat egyik darabja. Rendezte Pócs Sándor. Elhangzott 1993-ban.

mondták neki: „Ha ez fárasztja, megy érte egy helikopter a Luft-hansától, fölviszik Pestre, s onnan meg egy Lufthansa-géppel elviszik Németországba. Déry nagy nehezen ráállt, megérkeznek, és kiderült, hogy nem a kedvenc szobáját kapta a szállodában. Várniuk kellett a hallban, amíg a kedvenc szobájában lakó német üzletembert kitelepítették. Végre elhelyezkedtek a szobában, Böbe már elaludt, csak ő nem tudott aludni, olyan ideges volt ettől az egész naptól. Kiment az erkélyre, hogy elszívjon egy cigarettát, és akkor eszébe jutott, hogy vajon Pesten a bankban most neki 460 ezer forintja van, vagy 640 ezer forint? Ettől egész éjjel nem tudott aludni. Hát neki ez volt élete legszörnyűbb éjszakája. Ezzel ugye lelőtte a további mesélés lehetőségét, mindenki tudta, hogy ezután itt nem lehet mit mondani, Déry csúfondárosan elhülyéskedi az egészet. Direkt csinálta ugye, azért ő is megélt egynéhány dolgot. Visszatértünk Dubčekre és Kádár-ra, és akkor a társaság nagyobbik része azt mondta, hogy nem lehet bevonulni Prágába. Déry azt mondta: „Nézze, Gyula, tizenkét év után ezt nem lehet még egyszer megcsinálni a csehekkkel, amit velünk 56-ban.” Illyés azt válaszolta: „Maga csak ne legyen olyan biztos ebben. Maga ült a börtönökben, tudja, hogy milyenek. Ezek, ha valahova egyszer beteszik a lábukat, onnan nem mennek el. Kész csoda, hogy már 1849-ban nem maradtak itt.”

– *Budapesten is járt Illyéséknél?*

– Igen, többször is. A nagyobbik fiamnak, akit Papp Gábor Zsigmondnak hívnak, filmrendező, van egy négyéves kori fotója, amint Gyula bácsi ülben ül, Déry

Déry Tibor, Papp Gábor Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László (Balatonfüred, 1970)

meg simogatja a haját. Amikor ő már a rádióban volt szerkesztő, ez a kép ott volt az íróasztalán. Soha nem mondta, de ebből én láttam, hogy neki ez fontos hagyomány és örökség.

– *Több műsort is készített Illyéssel, írt a műveiről, és hanglezte is kiadott a közreműködésével...*¹⁰

– Harminchét évig, 1970-től 2007-ig dolgoztam a Magyar Rádióban, és ebből hét évet irodalmi szerkesztőként, tizenöt évet a Rádiószínház vezetőjeként. Amíg ott voltam, évi száz hangjátékot készítettünk. Ez heti két premiert jelentett. Az ország legnagyobb színháza, az ország legjobb színészeivel, mert azt hívtunk be, akit akartunk, és jött is mindenki bol-

dogan. Illyés 80. születésnapjára, 1982. november 2-ára irodalmi műsort készítettem. Azt találtam ki, hogy a költők – Vas Istvántól Tandori Dezsőig – írjanak verset az alkalomra, s azt ők maguk mondják el. Mindenki vállalta, egyedül Kálnoky halogatta.¹¹ Mindenki be is jött a stúdióba, és elmondta az Illyéshez írott versét. Fölhívtam Bessenyei Ferencet: „Konferálnod kellene. Annyit mondasz, hogy Bertók László: *A jóslat kampóján*.” Azonnal vállalta. Tehát csináltunk egy olyan műsort, ahol tizenöt magyar költő jól-rosszul elmondja Illyést köszöntő versét, a háromszoros Kossuth-díjas színész meg csak konferál.

– *Illyés halála után is gyakran szerepelt a költőre emlékező műsorokban...*¹²

– Nekem Illyés volt az első számú példaképem az élők közül,

¹⁰ Sumonyi Zoltán: *Művek maradandósága*. Magyar Nemzet, 1974. febr. 24. 12. Illyés Gyula: *Oroszország* című könyve megjelenésének 40. évfordulója kapcsán ír a műhitelességéről, saját moszkvai útjáról, beszélgetéseiről; Sumonyi Zoltán: *Még egyszer Illyés Gyula „Oroszország”-áról*. Napjaink, 18. évf. (1979) 11. sz. 31.; Szabó Lőrinc verseit mondja. Közreműködik: Illyés Gyula. Szerk. Sumonyi Zoltán. Budapest, 1985. Hungaroton, hanglez. Illyés Gyula beszél a *Semmiért egészen* című verséről; Illyés Gyula: *Borsos Miklós szobra Szabó Lőrincről*.

¹¹ Kálnoky László két levele Sumonyi Zoltánnak. Holmi, 24. évf. (2012) 12. sz. 1489–1491.

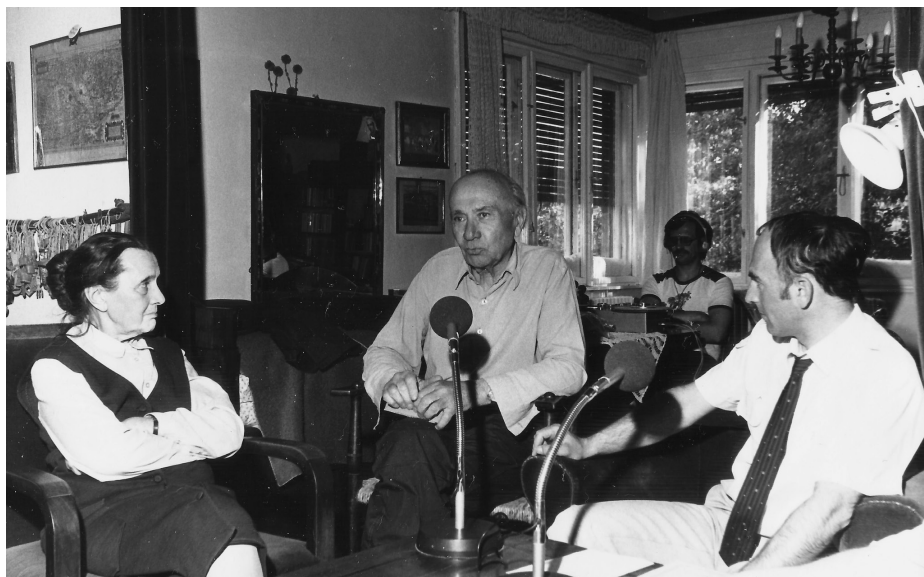
¹² 1985. április 15. Irodalmi műsor a simontornyai Vármúzeumban; Sumonyi Zoltán: *Kézfogások (Krakkó–Dobra–Pozsony)*. (A 90 éve született Illyés Gyula emlékének.) Vigilia, 57. évf. (1992) 11. sz. 834–835.

aztán mellette Vas István, Juhász Ferenc, később Kálnoky, akikkel szorosabb személyes kapcsolat volt, és mondhatni, barátságban voltunk. Mindegyikükkel tegeződtem, sőt az Illyésnél jóval öregebb Tersánszky Józsi Jenő, vagy Déry, Keresztury Dezső is felszólított az első találkozás után, hogy tegeződjünk. Illyés volt az egyetlen, aki erre nem szólított föl, és én őt végig magáztam, ő pedig természetesen tegezett engem.

Érdekes módon ez mégsem érződött valami csendőr pertunak, mert apám lehetett volna – apámnál tizenkét évvel volt idősebb –, de lánya, Ika velem egyidős, együtt jártunk egyetemre is. Gyula bácsit valahogy nem lehetett tegezni. Déry és Illyés, akik legalább huszonéves koruktól ismerték egymást, barátok voltak, mégis magázódtak. Illyés a feleségével, Flóra névvel is magázódott.

1983 novemberének elején készült a *Cselédek Orfeusza* című műsor.¹³ Ebbe többeket meghívtam, hogy Illyésről beszéljenek: Juhász Ferencet, Fodor Andrást, Vészi Endrét és Vas Istvánt is. Ő, aki tizennyolc éves kora óta tisztelte Illyést (*Nehéz föld* a vonaton), egyszer csak azt mondta, hogy valami benne maradt Illyésben, és hogy ő lehetett volna a magyar Petőfi. Ennek a meghökkentő és sokrétegű kijelentésnek én érteni véltem a jelentését és az igazságát, de olyan bonyolult, hogy még soha nem mertem kibontani, megmagyarázni.

13 Adásban: 1983. november 8.

Kozmutza Flóra, Illyés Gyula, Sumonyi Papp Zoltán (Budapest, 1982)

1985 májusában a rádió *Társalgó* című műsorában elhangzott Illyés Gyula *Őszikék* című összeállításának, amelynek én voltam a szerkesztő-műsorvezetője. A műsor verseit Illyés válogatta a világirodalom költőinek öregkori műveiből. Az Illyés által írt összekötő szöveget Avar István mondta el, s a költőre emlékezett Borsos Miklós szobrászművész, akinek Szabó Lőrinc szobráról – hangfelvételről – Illyés Gyula beszélt.¹⁴

Beszámoltam az Illyés Gyula születésének 85. évfordulója alkalmából, Dombóváron rendezett ünnepségsorozatról 1987-ben.¹⁵ Illyés születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából 1992-ben Balla D. Károllyal együtt megszerkesztettem az Illyés Gyula Baráti Társasága és az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub kiadásában megjelent *Ötágú síp* című emlékező

14 B. Fazekas László: *Rádió: Őszikék*. Film, Színház, Muzsika, 1985. máj. 11. 23.

15 Sumonyi Zoltán: „A haza meleg közepében”. (*Illyés Dombóváron*.) Magyar Nemzet, 1987. okt. 27. 6.; Megjelent még itt: *A Koronától a Kht-ig, 1954–1992. (Adalékok az 50 éves dombóvári művelődési ház történetéhez)*. Szerk. Balipap Ferenc. Dombóvár, 2004. 91-92.

könyvet.¹⁶ Az Illyés Centenárium keretében számos műsor volt, például 2002. június 15-én a PEN Clubban,¹⁷ majd ugyanabban az évben a Magyar Napló novemberi és a Tekintet 4-5. száma is megemlékezett Illyésről.¹⁸

– *Mivel foglalkozik mostanában?*

– Befeztettem egy nagyobb történelmi esszét, és most nem sürget a határidő, nincs semmi szerződés. Egy gimnáziumi osztálytársamtól, aki Fonyódon volt fogorvos, tavaly ősszel megkaptam a pincéjében megtalált teljes Magyar Csillag folyóirat-sorozatot. Mostanában elővettem ezt a dobozt, és ahogy annak idején a Nyugattal, most ezzel kezdek foglalkozni.

Tüskés Anna

16 *Ötágú síp. (Tisztelgés Illyés Gyula emléke előtt)*. Szerk. Sumonyi Papp Zoltán, Balla D. Károly. Bp. – Beregszász – Ungvár, 1992. Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Baráti Társasága, Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub.

17 Georges-Emmanuel Clancier, Sylvestre Clancier, Jean-Luc Moreau, Sumonyi Papp Zoltán, Illyés-díj átadása.

18 Sumonyi Zoltán: *Franciák, magyarok Illyés szemével*. Magyar Napló, 14. évf. (2002) 11. sz. 30–31.

SUMONYI ZOLTÁN

„Halk csipogást hallottam, apró, elfojtott zokogást”

(Illyés verssorára. Nyugat, 1928)

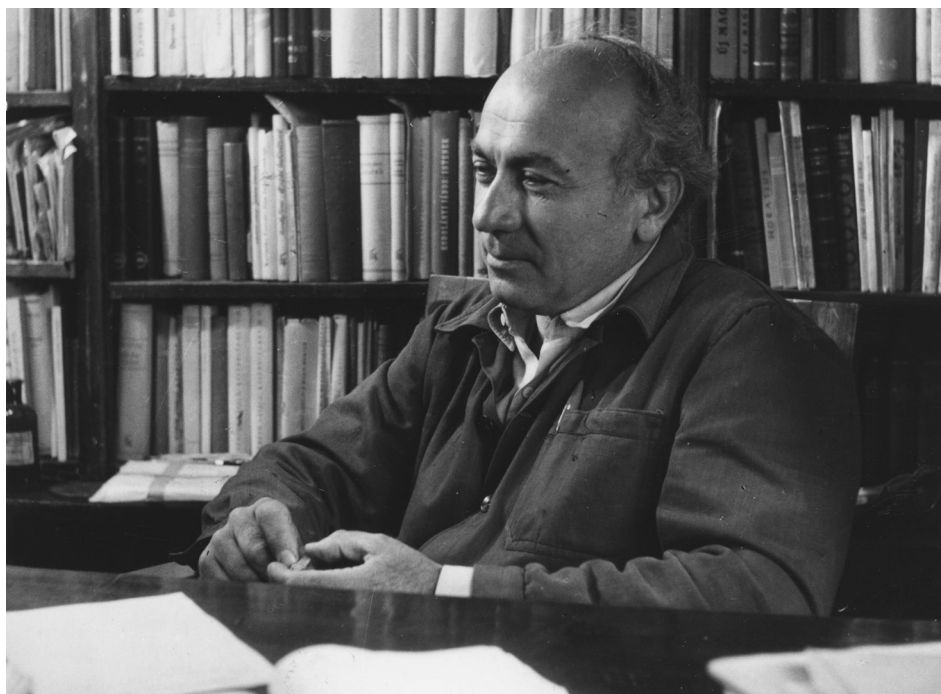
*Az északi partról mentem át a déli partra,
Mint minden nyárutón, a nyaralás végeztével,
Megkerülve a Keszthelyi öblöt, hogy benézzek anyámhoz,
Aki nyárelőtől szeptember közepéig szokott lent maradni.*

*Tudtam, hogy most már nem találom ott, most először,
Kilencvenharmadik évében temettük el, még márciusban,
De azért arra kerültem – megszokásból? – meg öcsémmel,
Húgaimmal is biztos találkozási hely volt Bélatelep.*

*Anyám szobáját rendezték, amelyhez nem nyúltak
A nyaraló felújításakor sem, s most hozták a tárgyait,
Mit vinnék el belőlük? – Egy Rádióújságot őrzött
'82. július elejéről, a címlapon fekete-fehér fotóval:*

*Illyés mellett ülök, kései fia lehetnék, huszonhat éve annak,
De még most is fülemben dobol indulatos kopogása,
Körmével kocogtatja azt a '42-es francia antológiát, amelyet
Mint koszorút rakott le – innen – a megalázott nemzet lába elé.*

2009. február 12.

Illyés Gyula az íróasztalánál, 1952. Zinner Erzsébet felvétele

Közös történelmünk hívószava a szabadság

Beszélgetés Roman Kowalski lengyel nagykövettel

Roman Kowalski nagykövetet 2014. március 18-án Antall József-díjjal tüntették ki. Az elismerést a lengyel–magyar kapcsolatok és a visegrádi együttműködés elmélyítéséért, valamint az „antalli hagyomány” továbbviteléért ítélte oda a kuratórium. A nagykövet az ifjúsági csereprogramokat és a gazdasági kapcsolatok további élénkítését tartja kiemelten fontosnak. Úgy véli, az angol nyelv nem helyettesítheti a regionális nyelveket, s ez utóbbiak ismerete nélkül egymás kultúráját sem érthetjük meg.

Jerzy Bin fényképe

– Nagykövet úr megszakitásokkal ugyan, de összességében tizenhét éve szolgál Magyarországon. Gyermekként mikor hallott először a magyarokról?

– Magyarországról nincsenek különleges gyermekkori élményeim. Az első és maradandó magyar emlékem Molnár Ferenc regénye, *A Pál utcai fiúk*. Nagyon szerettem a regényt, főleg a főhőst, Nemeceket, akivel azonosulni tudtam. Magam is törekeny, szegénysorban élő fiú voltam hasonló gondokkal. Középiszólásként már többet tudtam Magyarországról. Remek történelemtanárunk volt, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a valóságot tanítsa. Elhallgatott kérdésekről mesteri módon beszélt. Arra törekedett, hogy minél kevesebb szóval minél többet mondjon. Tőle tudtuk, hogy mi történt Katyńban, s azt, hogy Magyarországon 1956-ban forradalom volt.

– Nyíltan beszélt ezekről a kérdésekről? Hiszen az 1970-es években járunk, s Magyarországon ekkori-

A szerző más lengyel közéleti személyiségekkel készített beszélgetései a Magyar Napló Kiadó gondozásában idén májusban megjelent *Lengyel mozaik* című interjúkötetben olvashatóak.

ban az iskolai oktatásban az említettek még tabutémának számítottak.

– Inkább diszkréten, ugyanakkor egyértelműen. Tanárunk viselkedését akkor még nem igazán értettük, később jöttünk rá, mit köszönhetünk neki. A történelemórák élményét felerősítette az a magyarok iránti rokonszenv, amely mindenfelé és általában a társadalom döntő többségének részéről megtapasztalható volt Lengyelországban.

– A Magyarország iránti rokonszenvről jelen időben is beszélhetünk?

– Igen, ezt jelen időben is mondhatjuk. Meggyőződésem, hogy a két ország polgárai közötti erős emberi kapcsolatok legszilárdabb tartópillérei. A politikai berendezkedés változhatott és változott is, de az emberek közötti szívélyes viszony megmaradt. A XX. század történelmi sorsfordulóit nemegyszer az ellentétes oldalra sodortak bennünket, de a megbízható, jó kapcsolatok megmaradtak. Egy lengyel politikus fogalmazta meg a lényegét: kevés olyan ország van a világban, ahol lengyelként már a származásunk miatt is szívesen fogadnak bennünket. Magyarország olyan ország, ahol már lengyel vol-

tunknak köszönhetően megnyílnak a kapuk előttünk.

– Ma Magyarországon milyen a lengyel-kép? És fordítva: milyen ma a lengyelek magyar-képe?

– A magyarokra mint bátor és harcos nemzetre nézünk, bár sok barátom arról győzködött, hogy ez nem feltétlenül igaz. Úgy vélem, hogy mi lengyelek is kissé ilyenek vagyunk. Éppen ezért mindketőnkre igaz, hogy nem adjuk föl könnyen a küzdelmet, lázadunk, de kissé nehézkesek vagyunk. Szerintem ez pozitív kép. Lengyelország és Magyarország történelme sok szempontból nagyon hasonlít. Emlékszem egy barátom látogatására. Itt tartózkodása első napjaiban olvasta el Waclaw Felczak professzor könyvét a magyar történelemről. Megrendülve mondta, hogy ha a könyvet becsukja az ember, vér folyik ki a lapok közül, annyit szenvedtek a magyarok. Annyit, mint mi, lengyelek.

– Lengyelország történelmi szövetségeseiként mely országokat, mely népeket lehetne még felsorolni?

– Mind a magyarok, mind a lengyelek elmondhatják, hogy a mérleg negatív, ha azt kell számba vennünk, hány országban kedvel-

nek bennünket igazán. A történelem során kevés valódi szövetségünk volt. Éppen ezért, ha van olyan ország, ahol pusztán a lengyel voltunk miatt többletpontot kapunk, akkor az különleges élményt jelent, és meg kell becsülnünk. Érdekes ezzel kapcsolatban megjegyezni azt is, hogy a társadalom érzelmi hozzáállása sokat nyom a latban, ha egy országnak akár politikai, akár gazdasági kérdésekben kell döntenie. Vagyis a társadalmi rokonszenv nyomást is tud gyakorolni az éppen aktuális politikai elitre.

– *Lehet erre racionális magyarázatot adni?*

– Az érzelmek soha nem magyarázhatók tisztán racionális alapon, ebből fakad a bájuk is. Sőt, a lengyel–magyar barátságnak is az a varázsa, hogy nem kell magyarázni. Nem akarom most föl-sorolni azokat a történelmi eseményeket, amelyeket mindannyian ismerünk, de annyit érdemes föl-idéznünk, hogy sorsfordító pillanatokban ez a barátság hatékonyan működött. Gondoljunk arra, hogy amikor a magyarok megnyitották a lengyel menekültek előtt 1939-ben a határt, kockáztattak. Nem volt egyszerű a döntés. Bátorság kellett a nagy tömegű lengyel menekült befogadásához. 1956 októberében pedig a lengyel társadalom segített önzetlenül a magyaroknak. Pénzt gyűjtöttek, s a sebesültek számára rengetegen adtak vért. Ez a segítőkészség szintén példa nélküli. Lengyelország is megszállt ország volt, az emberek nagyon szerény körülmények között éltek. Erre sincs teljesen racionális magyarázat.

– *Az utóbbi években gyakran halljuk, hogy a fiatalabb nemzedékek már kevésbé érdeklődnek*

Közép-Európa iránt. Nagykövet urat ez a jelenség nem aggasztja?

– Kissé másként látom én ezt a kérdést. A fiatalabb nemzedékek esetében nem tapasztalom az említett érdektelenséget, úgy látom, hogy az sokkal inkább a középgenerációra jellemző. Van tehát egy úr, amit a Kádár-rendszer utolsó évtizede teremtett. A '80-as években a lengyelek nehéz helyzetbe kerültek Magyarországon. A kádári kor lengyelelles propagandája nagyon kedvezőtlen „lengyel-képet” teremtett, holott Lengyelországban éppen ezek az esztendő-k jelentették a szakítópróbát. A hiánygazdaság arra kényszerítette honfitársaimat, hogy az úgynevezett „lengyel piacokon” kereskedjenek. Az akkori Magyarország sajtója pedig folyamatosan negatív „lengyel-képet” sulykolt, így ekkor felnőtt egy olyan nemzedék, amelyik közömbösebben viszonyul a lengyelekhez. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy az otthonokban másként gondolkodtak és beszéltek a lengyelekről, mint azt a hivatalos propaganda sugallta.

– *Lengyelországban mindig kedvező volt a Magyarországról alkotott „hivatalos” kép?*

– Úgy gondolom, igen. Nálunk nincs olyan úr, amelyről az imént beszéltünk. Az persze tetten érhető, hogy bizonyos időszakokban kisebb a magyarok iránti érdeklődés, de kifejezetten negatív, magyarelles propaganda nem volt. Sőt, a Kádár-korszak vége felé Magyarországra úgy néztünk, mint egy nyugati államra. Gyönyörű ország, csodálatos emberek, a boltokban már minden kapható. Számunkra akkoriban ez volt az elérhető Nyugat, így sokaknál az amúgy is pozitív Magyarország-kép még jobban erősödött.

– *1989 után mennyire változott meg a helyzet?*

– Az 1989 utáni időszakra mindannyian büszkék vagyunk. Arra különösen, hogy az Európai Unió tagjai lehetünk. A határok gyakorlatilag eltűntek. Lassan nagykorú lesz a lengyel és magyar társadalomnak az a nemzedéke, amelyik az országhatár fogalmát csak tankönyvekből és az egykori határőrség néhány pusztulófélben lévő bődéjáról ismeri már. Természetesen azt tapasztalom, hogy ezen a téren rengeteget lehet még tenni, és ebben nagy felelőssége van mind a kulturális, mind a politikai elitnek. A magunk mögött hagyott évek azonban a lengyel–magyar kapcsolatok virágzó időszakát jelentették.

– *Annak ellenére mondhatjuk ezt, hogy egyre kevesebb a lengyel szakra jelentkező egyetemi hallgató?*

– Az oktatási rendszer itt és Lengyelországban is megváltozott. Itt talán jobban, de távol álljon tőlem, hogy bírálatot fogalmazzak meg, hiszen változásokra még hazámban is nagy szükség van. Talán lassan eljön az az időszak, amikor egyértelművé válik, hogy a lengyel nyelv ismerete erősíti a fiatalok helyzetét a munkaerő-piacon. Saját tapasztalatomból tudom, hogy folyamatosan keresik a jó lengyel nyelvtudással rendelkező szakembereket. Végig kell gondolnunk, hogy az egyetemi lengyel filológiai tanulmányok lehetőségének biztosítása mellett mit kell erősítenünk. Talán egy szélesebb ösztöndíjrendszert kellene elindítanunk úgy, hogy például szakmát lehessen tanulni a másik országában. Ehhez természetesen kapcsolódna az értékes nyelvtudás.

– *Az angol nyelv széleskörű ismerete nem helyettesítheti részben a lengyelt?*

– Az angol nyelv kiváló kommunikációs csatornájának bizonyult, de nem helyettesítheti a lengyelt. Remek eszköze a közvetítésnek, de egy nép kultúráját csak annak anyanyelvén ismerhetjük meg a maga gazdagságában. Az egyetemi képzés teljes időszakára kiterjedő ösztöndíjrendszert kellene létrehozni. Ha Magyarországon több lengyel diák tanul, és fordítva, akkor egy természetes kapcsolati háló is kiépül. Én mindenképpen erősíteném ezt a vonalat. Lengyelország nagy ország, hasznos volna, ha Magyarországon minél többen jelentkeznének lengyel szakra.

– *A lengyel és a magyar külügyminiszter éppen a közelmúltban (2014 januárja) írt alá egy olyan megállapodást, amelynek keretében ilyen ösztöndíjak megvalósulhatnak.*

– Személyes törekvésem volt, hogy ez az ösztöndíjrendszer minél hamarabb megvalósulhasson, de a lengyel–magyar ifjúsági programoknak még csak a kezdeti szakaszuknál tartunk. Ha terveink megvalósulnak, akkor a lehetőségek tárházát növeljük. Természetesen fontosak az európai programok, mint például az Erasmus-ösztöndíj vagy a regionális V4-ösztöndíj, de mellettük kétoldalú ifjúsági csereprogramokra is szükség van, amelyeknek stabilitását megfelelő jogszabályi háttérrel kell megerősíteni.

– *A Lengyel Intézzel közösen programsorozatot indítottak idén januárban Történelemórák a szabadságról címmel. Tizenkét alkalommal a huszonöt évvel ezelőtti eseményeket, a rendszerváltozás időszakát idézik föl a sorsfordító évek egykori szereplőivel, történészekkel, politológusokkal. Kiket várnak ezekre a történelemórák-nak nevezett programokra?*

– Természetesen elsősorban a fiatalokat, akik szép számban képviseltetik is magukat az előadásokon. Ugyanakkor sokan jönnek olyanok, akik megélték ezt az időszakot, és emlékezni szeretnének, még egyszer át akarják élni 1989-et. Olyan előadókat hívunk meg, akik alakították a történelmet, akik maguk is nagy árat fizettek azért, hogy most demokráciában élhetünk.

– *Február végén Bogdan Borusewicz, a lengyel szenátus elnöke volt a vendégük előadóként. Ő több évet ült börtönben a kommunista rendszer elleni tevékenysége miatt.*

– Igen, mellette Engelmayer Ákos, a lengyel Szolidaritás mozgalom egykori tagja szólalt fel, aki a rendszerváltozás után a magyar állam első nagykövete volt Varsóban. Meghívtuk Pákh Tibort is, aki egyetlen magyarként vett részt az 1980. májusi Podkowa-Leśna-i éhségstrájkban. Márciusban Waclaw Felczakra, a krakkói Jagello Egyetem professzorára emlékeztünk Kovács István történész, volt krakkói főkonzul közreműködésével. Bemutattuk Felczak közelmúltban megjelent vaskos életrajzi monográfiájának szerzőjét, Wojciech Frazikot is, aki maga is tanítványa volt a legendás történésznek. Felczak különleges helyet foglal el a lengyel–magyar kapcsolatok történetében. Nemcsak szerette a magyarokat, de néha bírálta is. Nagyon jól ismerte Magyarországot, szíven viselte az ország sorsát. Azt se felejtjük el, hogy a Fidesz megalapításában is szerepet töltött be.

– Történelemórák a szabadságról. Ezt a címet adták a programsorozatnak.

– A cím nem véletlen. Meggyőződésem, hogy ha közös történelmünknek van kulcsfontosságú

vószava, akkor az a szabadság. Mindig kiálltunk egymás mellett, amikor a szabadságért kellett megküzdeni. 1989 negyedszázados évfordulójára nagyszabású rendezvénysorozatot szerveznek Lengyelországban, ehhez kapcsolódunk mi is. Huszonöt év már olyan távlat, amelyből érdemes visszatekinteni: mit sikerült és mit nem sikerült megvalósítani kitzűzött céljainkból? Úgy értékeljük, hogy Lengyelország szempontjából rendkívül sikeres negyedszázadot éltünk meg.

– *Magyarország számára létfontosságú az agrárágazat fejlesztése. A lengyel élelmiszeripar területén is kimagasló változások mentek végbe az elmúlt évtizedben. Nyilvánosságra hozott adataik alapján az értékesített termelés értéke a szektorban kétszeresére nőtt, a 2000-es évben mért 93 milliárd zlotyról 2011-re 186 milliárdra emelkedett, ez 50%-os növekedést jelent. Ennek a sikernek köszönhető az is, hogy Lengyelországban 82%-os az Európai Unió támogatottsága?*

– Úgy vélem, hogy ez a magas arány elsősorban a józan gondolkodásnak köszönhető. Végre valami mellett, és nem valami ellen kell a voksunkat letennünk. Több száz éven keresztül a lengyel hazafiság vagy poroszellenes, vagy oroszellenes volt. Ez megváltozott. Mára „pro-európaiak” vagyunk. Beláttuk, hogy ennek van értelme, ez erősíti Lengyelországot. Az Európai Uniónak köszönhetően új lehetőségeink nyíltak, elég utalni a gazdasági fejlődésre és a kereskedelmi kapcsolatokra. A lengyel élelmiszeripar kiemelkedik a többi európai uniós tagállaméi közül. A termelés értéke szempontjából Lengyelország az EU hatodik legnagyobb élelmiszertermelő országa. A 2000-tól 2008-ig

terjedő időszakban az élelmiszer-termelés növekedési üteme az egyik legmagasabb, 5,7% volt, csak Litvánia (9,5%) és Bulgária (5,8%) előzte meg. Az utóbbi évtized pozitív változásai a lengyel élelmiszeriparban jó alapot adnak a további fejlődéshez, és megerősítik az élelmiszeripari cégek versenyképességét a világpiacon. Fontos megjegyezni azt is, hogy a lengyel ipar jól használja ki azokat a lehetőségeket, amelyek az Európai Unióhoz való csatlakozás óta nyílnak, a szektor igen jól teljesített az EU kibővült piacán. Erről tanúskodik, hogy a lengyel élelmiszeripar ellenállt a világgazdasági válságnak is, valamint folyamatosan növekszik a lengyel export mennyisége.

– *Visszakanyarodva országaink kapcsolatára, hol lehet az együttműködést szélesíteni, elmélyíteni?*

– Amikor négy éve nagykövetségként Magyarországra jöttem, két fontos célt tűztem magam elé. Az egyik a fiatalok közti kapcsolatépítés elősegítése, de erről már beszéltünk. A másik a gazdasági kapcsolatok elmélyítése. Nem az én érdemem, hogy a gazdasági kapcsolatok területén mára nagyon jól állunk. 2013 első kilenc hónapjában például a Magyarországra irányuló lengyel export értéke 2.867,7 millió euró volt, ami 10,7%-os növekedést jelent az előző év azonos időszakához képest.

– *Az infrastrukturális fejlesztésekről viszont huszonöt éve beszélünk, de még mindig nagyon sok a tennivaló, és mintha kevés valósult volna meg a tervekből.*

– Nem hiszem, hogy csak huszonöt éve beszélne erről. Az első visegrádi királytalálkozón sem volt másról szó, mint a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztéséről és az utak építéséről. Hétszáz éve került

szóba a kérdés, de úgy érzem, végre valóban jó úton járunk a megvalósítás felé. Ha csak azt nézzük, hogy az utóbbi években mekkora figyelem összpontosul Magyarországon a régió közös ügyei felé, akkor már megjegyezhetjük, hogy óriási a változás, aminek meg is van a gazdasági és társadalmi eredménye. Évről évre több itt a lengyel turista, évről évre bővül a két ország közötti kereskedelem. Felfigyeltünk arra, hogy mekkora kiaknázatlan lehetőségek rejlenek a szorosabb regionális együttműködésben. Amikor 2010-ben elfoglaltam állomáshelyem a magyar fővárosban, azt hajtogattam: megengedhetetlen, hogy Budapestről Varsóba tizenhat órát kell autózunk, és hogy a vonatút is tizenkét órás. Az ilyen feltételek nem kedveznek az üzleti kapcsolatoknak. Nem állja meg a helyét az az érvelés, hogy először építsünk ki kapcsolatokat, aztán, ha ezek megvannak, majd elkezdünk rendes utakba beruházni. Először építsük ki az utakat, s akkor kapcsolataink erősebbek lesznek. Nagy kincs, hogy azok megfelelő infrastruktúrális hálózat nélkül is jók. Rögtön hozzá kell tennem azt is: az utóbbi években politikusaink mindkét országban szorgalmazzák a megfelelő észak–déli irányú úthálózatok kiépítését.

– *Személyesen is tapasztalja, hogy a lengyelek részéről megnövekedett az érdeklődés Magyarország iránt?*

– Egyértelműen. 1991-ben kezdtem el először Magyarországon dolgozni, megfelelő az összehasonlítási alapom. A rendszerváltozást követő években kizárólag keletnyugat kategóriában gondolkoztunk, mára ez megváltozott mindkét országban. Ma már arról beszél-

lünk, hogyan képviseljük közösen regionális érdekeinket az Európai Unió különböző fórumain, mi több, közösen indulunk nagy közbeszerzési pályázatokon. Összefogva sokkal izgalmasabb partnerek vagyunk Japán vagy éppen Ázsia számára.

– *Ennyi Budapesten töltött időszak után nem érzi magát kissé magyarnak?*

– Budapestinek mindenképpen érzem magam. Őszintén mondom, megtisztelő, hogy ennyi évet dolgozhattam ebben a csodálatos városban. Sehol máshol nem töltöttem el ilyen hosszú időszakot, mint itt. Budapesten töltött éveim száma jövőre eléri a nagykorúságot. A magyar fővárosban tudom, és csak itt, hogy hol találok meg a legjobb szabót, cipészt vagy orvost. Az ember itt nem unatkozhat. Az ország lengyelként szívélyesen fogad. Nem mondom, hogy a helyzetemet mindig megkönnyíti, de egy olyan országban élek, ahol rengeteg barátom van. Néha azon kapom magam, hogy még lengyelként gondolkozom-e, vagy már túlzottan magyarként?

– *Milyen tervekkel tér majd haza?*

– A külügyminisztériumban fogok dolgozni ismét. És nagy terveket dédelgetek lengyel gazdálkodó parasztként. Észak-Lengyelországban van egy tizenhét hektáros földem, amivel komolyan szeretnék végre foglalkozni. Egyelőre azonban a közeljövőre összpontosítok. Még hozzávetőlegesen négyszáz napot maradok Magyarországon, összesen ez tizennyolc évet jelent, tehát nagykorú budapesti leszek. A magyar élet lezárását is jelenti a hazatérésem, hiszen dolgozni már nem jövök ide. Hálás vagyok a családomnak, hogy elfogadta ezt a rám szabott magyar sorsot.

Kovács Orsolya Zsuzsanna

JERZY SNOPEK

Az írói etika és az irodalom helyzete ma

1. Az írói etikáról

A polgári etikai kódexek között találunk olyanokat, amelyek a legkülönbözőbb szakmák, hivatások képviselőire vonatkoznak: állami és polgári tisztviselőkre, ügyvédekre, bírókra, tanárookra, tudósokra, újságírókra és így tovább. A szakmák bizonyos kategóriáit részletes jogi-erkölcsi elvek szabályozzák. Írói kódex – vagy tágabban fogalmazva: alkotói, művészi kódex – azonban nem létezik.

Hogyan lehetséges ez? Azt képzeljük talán, hogy az író mint művész – ellentétben más társadalmi hivatások képviselőivel – nem köteles megfelelni semmiféle erkölcsi normának? Lehet-e, szabad-e az írói etikai kritériumok alapján értékelni?

Mielőtt elgondolkodnánk ezeken a kérdéseken, meg kell vizsgálnunk, hogy mik az irodalom fő céljai, és mi a feladata. Nos, ami a magas irodalmat illeti, a vélemények általában megegyeznek abban, hogy az irodalmi művek fő hatástere az erkölcsi szféra. Ennek bizonyítékeként idézzük fel D. H. Lawrence idevágó véleményét: „Az egész nagy irodalom az erkölcsről szól. Mi több: valójában az irodalom tanítja az erkölcsöt, nem pedig a kötelességeinkről szóló száraz elmélkedések. Nem az az erkölcsösség számít, ami a fejünkben van, hanem ami a zsigereinkben. A szépirodalom pedig pontosan a zsigereinkre hat.”

Különösen manapság van nehéz próbának kitéve az igazi irodalom nemes küldetésébe vetett megindító hitünk. És nemcsak azért, mert a tömegekre ható, globális média mindenütt ott van, és a popkultúra eszméi villámgyorsan terjednek, hanem azért is, mert magát a „magas irodalmat” is eluralja a sekélyesebb, közönségesebb célokat maga elé tűző irodalmi termelés. De ezekre a problémákra a későbbiekben még visszatérünk.

Maradjunk azonban még a Lawrence által „nagy irodalomnak” nevezett kérdésnél! Míg általában meg tudjuk határozni a professzionalizmus, a szakmai ethosz alapvető, minden irodalmi alkotóra vonatkozó kritériumait: úgymint a gondosságot, pontosságot, megbízhatóságot és erkölcsi fegyelmet, a stricte művészi alkotók esetében el kell gondolkodnunk az

erkölcs és a művészi alkotás kölcsönös kapcsolatán. Más szóval: fel kell tenni a kérdést, hogy szabad-e az erkölcsnek korlátoznia az alkotói szabadságot, a művészi kreációt. Ha igen, milyen mértékben? És hogyan kell megszabni azokat az erkölcsi határokat, amelyeket a műalkotás nem léphet túl?

Thomas Mann az egyik esszéjében különös módon fogalmazta meg a kérdést: „A művész erkölcsössége az összpontosításban, a magába szállásban nyilvánul meg; az erkölcs az egoista koncentráció, a forma, az alak, a korlátok közé szorítás, a megtestesülés, a szabadságról, a végtelenről, az érzelmek határtalan áramlásáról való lemondás hajtóereje – egy szóval, az az akarat, amelynek célja a mű megszületése.”

Így értelmezte Thomas Mann 1909-ben a művész morális kötelességét, amelyről még azt is megjegyezte, hogy „az erkölcs minden bizonnyal a legfontosabb dolog az ember életében”. Később, mint tudjuk, számos etikai problémával kellett szembenéznie, de ezek inkább az író-művész társadalmi szerepére vonatkoztak, mintsem közvetlenül a műveire. Az utóbbiakkal kapcsolatban a művészi alkotások elsőbbségét hirdette. Morális posztulátum a művészi alkotás létrehozására való törekvés. Az erkölcs korlátozó voltáról itt nincs szó.

Vajon védhető lenne-e ma a Thomas Mann-i álláspont? Köztudott, hogy olyan időben élünk, amelyben számos alkotó (és ez nemcsak az irodalomra, hanem a képzőművészetekre is vonatkozik), engedve a nyugati kultúrában uralkodó popkultúra általános trendjeinek, tudatosan provokál, enged a transzgresszióknak. A társadalmi szokásokkal kapcsolatos tabuk áthágása, a vallási érzelmek megsértése nem is annyira művészi célja, mint inkább marketingfogássá válik.

Úgy tetszik azonban, hogy megoldható a gordiuszi csomó, ha elfogadjuk azt – amit évszázadokon át vallottunk, és ma is vallunk, bár ma már kevesebben –, hogy a „nagy irodalom” (művészet) végső célja a katarzist kiváltó, a lélek megtisztulását eredményező, az esztétika és etika szétválaszthatatlan hullámzását megteremtő mű. A léleknevesítő, az érzékennyé tevő műalkotás. Csakis az ilyen mű lesz hiteles. Csakis az ilyen mű felé vezető úton lesz abszolút szabaddá a művész.

Az európai kultúra történetében találkozhatunk az íróval szemben megfogalmazott másféle erkölcsi elvárásokkal is. De ezek természetesen sohasem voltak kodifikált szakmai etikai szabályok (különösen nem abban az időben, amikor az írást még nem tekintették

szakmának, csupán küldetésnek vagy kedvtelésnek), hanem a szókratészi értelemben felfogott etikai elvárások (mint például a normatív kijelentések és az alany valódi tevékenysége közötti koherencia). A romantika korában mindez az írói (a vátesz-költői) szó és tett egységében nyilvánult meg. Ha a költő nemzetének vezére akart lenni, és verseiben a szabadság kivívására buzdított, csakis példamutatásával tehette ezt meg (mint Byron és Petőfi).

A jeles lengyel költő, Cyprian Norwid (1821–1883) mutatott rá arra, hogy milyen súlyos az író erkölcsi felelőssége, amikor fiatalok ezreit küldi csatába a katonai győzelem esélye nélkül.

Mint látjuk, az ilyenfajta erkölcsi elvárások azokra az alkotókra vonatkoztak, akik a leginkább hatottak kortársaikra. Minél nagyobb volt a vezéri törekvés, annál nagyobb volt a felelősség is. Az általános morális elvárások között szerepelt az író tisztessége és függetlensége. Ezek alól feloldozást – főleg az utókor megítélésében – csak remekmű jelenthetett.

A fenti kívánalmakkal összhangban az írónak a plátói jó és szép ideáját kell szolgálnia. És természetesen az igazat, bár ezt még nehezebb meghatározni. Az író erkölcsi megítélésének próbája általában a hatalom iránti magatartása. Nem szabad politikai pártok vagy az aktuális politikai propaganda szócsövénévé válnia. Ha mégis azzá válna, csak kivételes esetben és csakis „pro publico bono” teheti. Semmiképp sem támogathat semmiféle totalitarizmust. Ezt ugyanis lehetetlen megtenni anélkül, hogy az valamiféle hamissággal, képmutatással, legjobb esetben pedig káros navivitással, vagy egyszerűen butasággal ne párosulna.

2. Az irodalom mai helyzetéről

Az utóbbi tízegy-néhány évre (Nyugaton pedig néhány évtizedre) jellemző, alapvető kulturális tény a tömegkultúra egyre növekvő expanziója, amelynek hordozói, közvetítői (egyúttal megtestesítői) a modern médiumok. Ebben a kontextusban különös színt és jelentőséget kap a magas művészi szintű irodalom és népszerű irodalom, illetve az újságírás egymáshoz való viszonya.

Igaz ugyan, hogy a legnemesebb újságírás hosszú évek óta tágítja a magas művészi szintű szépirodalom határait, gazdagítja azt nonfiction formákkal, elsősorban a riporttal és a tárcával, ugyanakkor a kortárs tabloid újságírás óriási területei szövetkeznek – a tömegtársadalom működési feltételei között –

a popkultúrával, és ugyanúgy elsősorban a piaci mechanizmusoknak vetik alá magukat. A nyomtatott újságírás többnyire nagy médiakonsernek keretei közt vagy azokkal szoros együttműködésben fejlődik. Ily módon jut hozzá az audiovizuális médiumok – kommersz rádióadók, de főként tévéállomások, valamint internetes portálok – promóciójához. A tőkefelhalmozásra való törekvés az oka annak is, hogy ugyanannak a sajtó/médiakonsernek a keretein belül bulvármagazinok ugyanúgy keletkeznek, mint igényesebb (ún. véleményformáló) napilapok vagy hetilapok. Főleg utóbbiak foglalkoznak irodalommal. Kulturális rovataikban és rendszeres (néha kizárólag könyveknek szentelt) kulturális mellékleteikben recenziókat, könyvismertetőket, írókkal készült beszélgetéseket, ritkábban kritikákat, kritikai jegyzeteket közölnek, de helyt adnak különféle rangsorolásoknak, bestseller-listáknak, egyebeknek is. Ezeknek összehasonlíthatatlanul nagyobb (elvben akár több százszoros) esélyük van arra, hogy az olvasó kezébe jussanak, mint a hasonló, de kis példányszámú irodalmi lapokban megjelenő tartalmaknak. Ezért a kiadók is, a művészigényes művek szerzői is abban érdekeltek, hogy az általuk közreadott könyvről valamilyen módon hírt adjanak a nagy példányszámú újságok és folyóiratok. S ugyanez vonatkozik más népszerű médiumokra is.

Az a tény, hogy a magas művészi igényű irodalom ilyen sajátos módon függ az újságírástól, alapvetően megváltoztatja ennek az irodalomnak a helyzetét. Elkerülhetetlenül összeütközésbe kerül a popkultúra termékeivel. Korábban sohasem tapasztalt módon sorompóba kell lépnie ellenük, s az ilyen összecsapásokból gyakran sebzetten, megalázva, megszegyenítve kerül ki. Történik mindez azért, mert az újságíró-írtészek közhelyes értékeléseket közölnek az irodalmi alkotásokról; készek arra, hogy gátlástalanul „6 csillagot” ítéljenek meg valamely aktuális bestsellernek, és csak feleannyit a hazai vagy külföldi irodalom kiemelkedő klasszikusának. Ez a gyakorlat különösen a különféle internetes portálokon figyelhető meg, ahol hétköznapi olvasók avanzsálnak műértő kritikussá. Az alacsonyabb rendű szellem győzelme a magasabb rendű fölött – ez a mai kultúra ismertetőjegye és bélyege. Ebben a közegben egyre inkább uralomra törnek azok a kritériumok, amelyek idegenek a magas színvonalú, vagyis természeténél fogva elit kultúrától, jellemzőek viszont minden sorozatban gyártott műre, így a popkultúrára is.

Mindezek további következményekkel járnak az irodalom és az író helyzetére és státuszára nézve. Köztudott, hogy a posztkapitalista világban a legfőbb – haszonra váltható – érték a márka (logó). A márka hatékonyságának előfeltétele, hogy felismerhető legyen. Ez egyúttal a márka legfontosabb jellemzője, de az optimális hatás érdekében össze kell kapcsolódnia – vagy inkább társulnia kell – a presztízzsel, a divattal, az általános érdeklődéssel, a tömegigénnyel. Vagyis paradox hatást kénytelen kifejteni: tömegsznobizmust hoz létre. Ekkor válik sajátos hajtóerővé ahhoz, hogy a termék eljusson a fogyasztóhoz. És ez az irodalmi termékre is vonatkozik.

Arról, hogy a felismerhetőség önmagában nem sokat ér, számos klasszikus mű és alkotó példája tanúskodik. Előnyös piaci helyzetük gyakran kizárólag azon alapul, hogy benne vannak az iskolai kötelező olvasmányok kánonjában. A kötelező jelleg miatt azonban különféle módon játsszák ki vagy alakítják át ezeket a műveket (jobb esetben az ingyenes elektronikai változatok felhasználásával, rosszabb esetben megelégedve a rövidített kivonatokkal). A tömegkultúra piaci mechanizmusainak sajátos terrorja egységesíti azokat a kritériumokat, amelyek alapján értékelik a műalkotást, jelen esetben az irodalmi művet mint terméket. Zárójelben jegyezzük meg, hogy ebben a kontextusban különösen sajátos a képzőművészetek, főleg a festészet helyzete.

Az irodalmi alkotások értékelésénél alkalmazott kritériumok kiüresítése a médiumok közvetítésével, vagy éppenséggel általuk történik. Maga a folyamat azonban mindig a „popkultúra-ipar” keretében és annak különféle – vele közlekedőedények rendszerét alkotó – ügynökségeiben történik. Ott aztán a kreatív menedzserek kigondolják, adaptálják, átveszik a „formátumot”, tesztelik, s ha „siker-esélyes”, intenzíven elkezdik reklámozni; ott születnek – hasonló módon – a tekintélyek, az ízlésguruk, a divatdiktátorok. A különböző (gyakran *joint-ventures* rendszerben működő) médiumok újságírói hozzálátnak az új – vagy felújított – trendek „alkotó terjesztéséhez”. Megsúgják a témákat, az eszméket, az értékeket, önhatalmúan meghatározzák a hangnemet és stílust, megmondják, mi a „menő” és mi a „gáz”, mi a „ciki”, és mit lehet nyugodtan „coolnak”, sőt akár „kultikusnak” mondani. Ez, a tabloid médiumok kevésbé reflexív újságírásában általánosan elfogadott gyakorlat fokozatosan átterjed az eredendően igényesebb, kritikusabb, önállóan gondolkodó olvasóknak szánt

folyóiratokra (vonatkozik mindez, természetesen, az audiovizuális médiára is). Elvileg kivételt jelentenek a szakmai periodikák, amelyek szigorú szakmaiságuknál fogva szükségszerűen a piac peremén léteznek, így nem érinti őket közvetlenül a piaci mechanizmus. Ide tartoznak elsősorban a szűk kört érintő tudományos kiadványok. Középen helyezkednek el az irodalmi folyóiratok. Alapjában véve mindegyik piaci részvételre törekszik. Szeretnék tágítani olvasóik körét, ami persze dicséretes dolog, de a legfontosabb mégis az, hogy egyúttal őrizzenek meg bizonyos sztenderdeket. A mai magaskultúra helyzetének egyre láthatóbbá váló jellemzője pedig éppen az, hogy kezdenek eltűnni a sztenderdek. Ennek a folyamatnak két – dialektikusan összefonódó – aspektusa van: alanyi vonatkozású (az érzékenységek és a tudat eróziója) és tárgyi vonatkozású (a jelenségek tűnékenysége, a határok és felosztásuk viszonylagossága). A mélyreható elemzésnek és a hiteles diagnózisnak e problematika egész bonyolultságát figyelembe kell vennie. Jelen esetben a szociológiai tényező látszik a legkézzelfoghatóbbnak: az, hogy a popkultúra egyúttal a magaskultúrában is jelen van, s így annak sztenderdjei széles körben terjednek és adaptálódnak. Tegyük hozzá, hogy ez a tendencia figyelhető meg különböző mértékben a tanárok, de még a tudósok körében is!

A popkultúra sztenderdjeinek meghatározó eleme a kereslet (a fékező tényezőknek ebben az esetben kizárólag tiltó jellegük van, egyéni döntések vagy jogi megoldások lehetnek). A tömegigény újabb marketing-mechanizmusokat hoz mozgásba annak érdekében, hogy ezt az igényt tovább növeljék, de legalább is minél tovább szinten tartásuk. Ha a kívánságlistára felkerül egy könyv – manapság ez rendszerint szerelmi történet, kémregény, krimi vagy fantasy –, fokozatosan összetapad a popkultúra különféle termékeivel, műtűrjeivel. Aztán megjelennek a könyv folytatásai, megfilmesített változatai stb., a szerző pedig a celeb rangjára emelkedik. Ebben a helyzetben meglehetősen jelentős szerepet játszik az irodalmi alkotás szerzőjének „média-alkalmassága”, vagyis többek között az, hogy mennyire fotogén (a fiatalság és előnyös külső nagyon sokat számít), milyen a beszédkézsége, s mennyire tudja megnyerni a közönség legszélesebb köreinek rokonszenvét.

Az is előfordul, hogy éppen az olvasói érdeklődés illetően felkeltése és a könyv iránti kereslet élénkítése az, ami elindítja az alkotás folyamatát.

Olyankor fordul ez elő, amikor a könyveknek, leggyakrabban kvázi-önéletrajzi köteteknek a szerzői a popkultúra celebjei, sztárjai, sztárocskái, az üzleti világ szereplői, valamint bizonyos esetekben a híres sportolók köréből kerülnek ki. Ilyen helyzetekben az alkotói folyamat közhelyesítéséről, azoknak a céloknak a deformálásáról van szó, amelyeket az irodalmi alkotásoknak, még a népszerűsége töre alkotásoknak is szolgálniuk illik. Az ily módon előkészített és létrehozott termék ugyanis alapvetően újságírásszerű jellemző jegyeket visel. Ezek az önéletrajzok tudniillik általában a pletykalapokban és képes újságokban közölt írások óriásivá duzzasztott változatai. Ugyanaz az ideiglenesség és képmutatás, ugyanaz az esztétikai és érték-horizont jellemzi őket.

A popkultúra terjeszkedése, médiumainak hatalma a magasabb rendű tehetségeket ugyanúgy vonzza, mint az irodalom tisztas mesterembereit. Ennek következtében viszont a népszerű irodalom hagyományos formáinak megítélésének és tökéletesedése is megfigyelhető, s ez közrejátszik abban, hogy bizonyos pontokon elmosódnak a határok, amelyek elválasztják ezt az irodalmat a magas irodalomtól. A populáris irodalom azért, hogy újabb támaszpontokat szerezzen magának – a magas irodalom kárára –, szövetkezik az újságírás műfajaival, különösképpen a tágabb értelemben vett riporttal. Egyre gyakrabban fordul elő, hogy a hagyományosan szépíróknak szánt irodalmi díjakat riportereknek ítélik oda. Az iskolai tankönyvekben és vizsgaanyagokban is mind több helyet kapnak újságírók szövegei vagy populáris irodalmi részletek. A legmagasabb irodalmi díjak esetében az áttörés ugyan még nem következett be (Churchill Nobel-díját továbbra is szabályt erősítő kivételnek tekinthetjük), ám a díjazottakat egyre erőteljesebben vonják be a popkultúra hatókörébe mint sikeres, rendkívüli és híres, tehát a média számára attraktív személyeket.

Napjainkra jellemző a magas irodalom művelői-

nek flörtölése a popkultúrával. Sokan vannak közöttük, akik nem vetik el annak lehetőségét, hogy párhuzamosan mindkét területen működjenek, ami – az alapvetően eltérő, a tömegkultúra társadalmi dominanciája által kijelölt körülmények miatt – megkülönbözteti az ilyen szerzők helyzetét, mondjuk, Julian Tuwimétól, aki a két világháború között kabaréknak dolgozott. A függés egy másik megjelenési formája az, amikor az írók szégyenkezve, rejtőzködve, de azért látható módon próbálják „igényes alkotásaikkal” beverekedni magukat már nem is annyira a tömegízlés berkeibe, mint inkább az újságírás és a média világát mozgató körök kegyeibe, amelyek (az „összeesküvés-elmélet” javíthatatlan képviselői szerint) akarva-akaratlanul még hatalmasabb döntéshozókat szolgálnak ki. Így jönnek létre az olyan művek, amelyek a pozitivista tézisregény vagy a szoc-reál szellemében fogant alkotások hagyományát folytatva mutatják be az erőszak (különösen a családon belüli erőszak), az identitás, a szerelem (többféle-képpen értelmezett) kérdéskörét, mindenekelőtt pedig a (folyamatosan sérülő) emberi- és szabadságjogok témáját, amelyek közül a legfontosabbak közé tartozik az ember saját nézeteinek és meggyőződésének kifejezéséhez fűződő jog.

A kitűnő lengyel író, Eustachy Rylski nemrég nyilatkozta, hogy az író erkölcsössége, becsületessége és szavahihetősége azon alapszik, hogy azt írja le, amit maga is szívesen elolvasna. Ez azt jelenti, hogy nem hatnak rá a divatos ideológiák, szellemi áramlatok, nem úgy ír, hogy illusztrálja a szalonok, az egyes érdekcsoportok, véleményformáló körök „igazságát”.

Azt hiszem, ez ma az írói etika alapja; egyik központi eleme a tisztesség. És bár a tisztesség nem garancia arra, hogy remekmű szülessen, nélküle biztosan nem születik remekmű.

**Gedeon Márta
és Szenyán Erzsébet
fordítása**

Prototípusok (1995–2002)

KOVÁCS ISTVÁN
**„Ifjúságom éveit
a hazának adtam”**

Wacław Felczak életéről

Minden igazi tanár annak örül, ha tanítványa szellemi teljesítményével, életművével fölébe emelkedik. Különösnek mondható az az eset, amikor a tanítvány éppen tanára életéről és munkásságáról készít kiemelkedő színvonalú, tudományos igényű monográfiát. Ezt tette Wojciech Frazik, aki a krakkói Jagelló Egyetem Újkori és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékén oktató professzora, Wacław Felczak politikai életrajzát írta meg *A Szabad Lengyelország emisszáriusa (Emisariusz Wolnej Polski)* címmel. A kötet 2013-ban jelent meg Krakkóban a Nemzeti Emlékezet Intézete (IPN) gondozásában. Megírását több mint huszonöt évi kutatómunka előzte meg, amelynek során Frazik módszeresen feltárta a hazai levéltárakon, könyvtárakon kívül Anglia lengyel vonatkozású intézeteiben (a londoni Sikorski Intézet és Múzeum, a Földalatti Lengyelország Tanulmányozása Intézet) könyvtáraiban és levéltáraiban őrzött dokumentumokat. Átnézte a korszak sajtóját, szak- és emlékirat-irodalmát. Emellett már az 1980-as évek közepétől interjúkat készített Felczak kortársaival, bajtársaival és börtöntársaival is. Többségük ma már nem él.

Ez a könyv a magyarok érdeklődésére is számot tarthat, mivel hőse 1940 nyara és 1944 tavasza között fontos szerepet játszott a londoni lengyel kormány és a németek (valamint 1941 júniusáig a szovjetek) által leigázott Lengyelország földalatti kormányképviselte közötti kapcsolat megteremtésében és működtetésében. 1943 tavaszáig a futárszolgálat budapesti bázisának parancsnokhelyettese volt. Megjegyzendő, hogy a budapesti bázis szerkezete kicsinyített tükörképe volt a londoni lengyel emigráns kormányának. Ebben is, abban is négy koalíciós párt – a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Néppárt, a Munkapárt és a Lengyel Nemzeti Párt – képviselői vettek részt. Ez azt jelentette, hogy a piłsudskistákra, a háború előtti évek kormánypárti képviselőire, politikusaira, akiket felelősöknek tartottak a háború előtti autokratikus („szanációs”) rendszerért és az 1939 szeptemberében elszenvetett vereséért, nem számítottak. Ez persze

megnehezítette a budapesti futárbázis működését, mert parancsnoka, a néppárti Edmund Fietowicz saját párthíveit részesítette előnyben, s a Munkapárt-hoz közel álló Wacław Felczaktól meg akart szabadulni. Pedig a magyar viszonyokban Felczak volt a leginkább tájékozott, s Budapesten, Magyarországon is otthonosan mozgott. Wojciech Frazik hatalmas forrásbázisra támaszkodva sikerrel szálazza szét a különböző pártokban gyökerező, különféle ideológiákból táplálkozó személyes kapcsolatok szövevényét, s a benne szereplőket találóan jellemzi és helyezi el a lengyel politikai élet háború előtti átlátható és háború alatt konspirációval álcázott palettáján.

Wacław Felczak sajátos családból származott. Édesanyja nagyszülei, dédszülei hazafias helytállása miatt elszegényedett nemesi család sarjaként látta meg a napvilágot, s ment férjhez egy viszonylag jómódú, korszerűen gazdálkodó paraszthoz, aki kitűnt társadalmi aktivitásával. Felczak a házaspár nyolcadik gyermekeként 1916-ban született az 1815-ben Oroszországgal perszónálunióban álló, de az 1831-es szabadságharc után I. Miklós cár által felszámolt Lengyel Királyság területén, amelyet 1915-től már a központi hatalmak tartottak megszállva. A család hazafias szellemét jellemzi, hogy Felczak két legidősebb bátyja, Franciszek és Zygmunt önkéntesként vettek részt az 1920-as lengyel–bolsevik háborúban.

Az ifjú Wacławban a magyar történelem s különösen Kossuth iránt elemi iskolai tanítója által fellobbantott érdeklődést a poznańi Adam Mickiewicz Egyetemen végzett történelmi stúdiumok mélyítették el. Társszervezője volt az ott megalakuló Lengyel–Magyar Baráti Körnek, tagjai számára kirándulásokot szervezett Magyarországra, többször vett részt a debreceni nyári egyetem nyelvtanfolyamain: jól megtanult magyarul. Az 1938/39-es tanévben – Divéky Adorján támogatásának köszönhetően – magyar állami ösztöndíjjal az Eötvös Collegium diákja volt, s az itt töltött szemeszterekben doktori értekezéséhez gyűjtött anyagot. Gyakran megfordult az 1939 tavaszán Budapesten megnyílt Lengyel Intézetben, ahol barátságot kötött egy magát ruszinnak valló, lengyelül tanuló diákkal, az ELTE majdani orosz tanszékének vezetőjével, Baleczky Emillel. Ekkor persze még sejtelve sem volt, hogy ez az intézmény rövidesen milyen fontos szerepet fog játszani a lengyel menekültek életében. Felczak 1939 őszén folytatni akarta tanulmányait, s ehhez az ösztöndíjat is megkapta.

A háború kitörése miatt csak 1940. május 29-én, pontosan a születésnapján tért vissza Magyarországra, mint a Munkapárt által létrehozott Függetlenségi Szervezetek Központi Bizottságának felelős tagja. Az FSzKB a „piłsudskisták” által létrehozott konspiratív Fegyveres Harci Szövetség ellensúlyozására, Władysław Sikorski tábornok emigráns kormányának támogatására jött létre. A konspirációba a Munkapártban vezető szerepet játszó bátyja, Zygmunt Felczak vonta be Waclawot. Felczaknak, hogy Magyarországra jusson, előbb a Hitler által a háború előtti Lengyelország egynegyedén létrehozott Főkormányzóság és Szlovákia határán – a régi lengyel–magyar határon – kellett átkelnie. Az illegális határátlépésben görálok és szlovákok segítettek. A magyar határig beszervezett szlovák taxisok fuvarozták – jó pénzért. Első útja kis híján balul ütött ki. A Kassa fölött húzódó szlovák–magyar határ közelében a szlovák határőrök elfogták, de sikerült megszöknie. Egyébként úgy járhatott volna, mint nem egy honfitársa: átadják a Gestapo ügynökeinek, akiknek keze közül nem került volna ki élve.

Felczak 1943 tavaszáig irányította parancsnokhelyettesként a budapesti futárbázis működését. Azt követően, hogy kibékíthetetlenül összekülönbözött parancsnokával, Edmund Fietowiczsal, akit a munkára alkalmatlan, jellemtelen embernek tartott, önállósította magát, s a Honi Hadsereg megbízásából katonai futárbázist szervezett, amely Magyarország német megszállásáig működött. Minden határátkelés életveszéllyel fenyegetett. Felczak az elkövetkező nyolc évben közel kilencven határátkelést – „zöld határt” – tudhatott maga mögött. Akkor vállalkozott önállóan átkelni „a zöld határokon”, amikor nagyobb összegű pénzt, több tíz- vagy százezer dollárt kellett Varsóba eljuttatni, s túl nagy volt a kísértés „a közfutárok” számára. A fontos politikai megbeszélések is személyesen Varsóba szólították, s az ezekről szóló jelentéseket London számára Budapesten készítette el. 1943 nyarától könnyebb volt a futárszolgálat, mivel a Kállay-kormány kiugrási kísérletéhez szükség volt a magyarországi lengyel menekültek és a londoni lengyel politikusok közvetítő szerepvállalására. Ez azt jelentette, hogy a Varsóból érkező futárküldemény, ha csak nem tartalmazott bizalmas anyagot, magyar diplomáciai postával került Lisszabonba, s az ottani magyar követségről beavatott lengyelek vitték tovább Londonba.

Magyarország német megszállása a lengyel futárbázisok működésének is véget vetett. Március 19-én

1939 tavaszán az ekkor megnyílt budapesti Lengyel Intézetben

Felczak szerencsésen elkerülte a letartóztatást. Katonai szolgálatot teljesítő barátjával, a kimenőn lévő Baleczky Emillel mulatott hajnalig, s nem volt ott, amikor érte mentek a letartóztatandók névsorával a Gestapo Budapestet járó emberei. 1944 júliusában azonban, amikor a bázist Szlovákiába akarta áttelepíteni, a rozsnyói gyorsvonaton letartóztatták. Mint mondta: először szegte meg a konspiráció elemi szabályát; a Nyugati pályaudvaron anyanyelvén váltott pár mondatot a Lengyel Intézet igazgatójával. Ezzel hívta fel magára a közelben álló titkosrendőr figyelmét. A vonaton igazoltatták, és előállították a rozsnyói rendőrkapitányságon. Táskájában nemcsak hamis igazolványokat, valutát, különféle dokumentumokat, hanem adó-vevő készülékhez szükséges lámpákat is találtak. A rozsnyói kapitányság ügyeletes tisztje közölte vele, hogy értesítette a Gestapót, s a másnapi gyorsal küldi őt Budapestre. Éjszaka sikerült a rozsnyói börtönből megszöknie. Törött lábbal jutott el a határ túloldalán lévő szlovák összekötőhöz, s onnan Pozsonyba, ahol néhány napig kórházban ápolták. Ekkor már a Szlovák Köztársaság elnöke, Jozef Tiso is kereste a megoldást, hogyan kerülhet ki a személye és országa körül szoruló hurokból, s a lehetőséget abban látta, ha Szlovákia unióra lép Lengyelországgal. A lengyel emigráns kormány ezt teljeséggel lehetetlennek tartotta ugyan, de arra utasította Felczakot, hogy tárgyaljon róla Tiso összekötőivel. Az „emisszárius” egy titkos pozsonyi lakásban hallgatta a varsói felkelésről szóló rádióhíreket, beszámolókat. Ha nem tartóztatják le, s nem kényszerül Pozsonyban bujkálni, ő is bizonytalanságban harcolt volna.

Tisztában volt vele, hogy Lengyelország hitleri megszállását felváltja a sztálini. Úgy döntött: hű marad esküjéhez, s folytatja a harcot. Erre biztatta

édesanyja is, akivel csaknem öt év után, 1945 februárjában találkozott a kirabolt családi udvarházában. Azt tudta, hogy Wiktor nevű bátyja még 1939 szeptemberében elesett a bzurai csatában. Kiderült, másik testvérét, Franciszeket egy német páncélcocsi halálra gázolta, a Honi Hadseregben harcoló Kazimerzt pe-

Legendás futártársával, Tadeusz Chciukkal a háború alatt

dig a varsói felkelés kirobbanása előtt végezték ki a nácik. Egyik nővére még a megszállás kezdetén elhunyt. Amikor tanácsot kért édesanyjától, mit tegyen, kíméletlen választ kapott: „Dédnagyapád részt vett az 1831-es szabadságharcban, Szibéria lett a sorsa, nagyapád részt vett az 1863-as szabadságharcban, Szibéria lett a sorsa... Tudod, mit kell tenned.” „Elborzadtam – emlékezett vissza később Felczak –, hogy egy édesanya, aki négy gyermekét elveszítette, az ötödik életét is gondolkodás nélkül kockára teszi a hazáért...” A haza ilyen önzetlen szolgálata az egész XIX. és XX. században jellemjegye volt az Adam Mickiewicz által is megénekelte „lengyel anyának”.

Az elkövetkező hónapokban megmutatkozott, mi vár a Jalta utáni Lengyelországra: kezdetét vette a háború alatti befolyásosabb politikai pártok vezetőinek letartóztatása, megfélemlítése, zsarolása, végleges kiktatása a közéletből. (Zygmunt Felczak, mint a kezdet kezdetén a kommunisták koalíciós partnerének számító Munkapárt egyik csoportjának vezetője, magas közhivatalt vállalt, majd 1946-ban gyanús körülmények között elhalálozott.) Ezzel párhuzamosan érzékelhető volt, miként fordítanak hátat a londoni lengyel kormánynak addigi szövetségesei: Anglia és az Egyesült Államok, s ismerik el a kommunista befolyás alatt álló „lublini lengyel kormányt”, azt hangsúlyozva: Sztálin ígéretet tett a demokratikus választások megtartására és a demokratikus normák betartására.

Felczak a Lengyelországban történeteknek közvetlen szemtanúja volt. 1945 júliusában sikeresen kijutott Németország angolok által megszállt övezetébe, ahonnan a nyugati fronton harcolt 1. lengyel páncélos dandár őrmestereként Párizson át utazott Londonba. Szeptember elején több lengyel emigráns politikussal találkozott, s Władysław Raczkiewicz emigráns köztársasági elnökkel hosszabb beszélgetést folytatott. Testközelből tapasztalhatta, hogyan hullik szét az emigránsok politikai tábora, beleértve a koalíciós lengyel kormányt is.

Felczakot ekkor már az foglalkoztatta leginkább, mi legyen a lengyelek magatartása a szovjetizálásra ítélt országban, ahol több földalatti katonai szervezet – például a nagy befolyással bíró Szabadság és Függetlenség (WiN) – folytatta a fegyveres ellenállást. 1946 decembere és 1947 márciusa között több hónapot töltött Lengyelországban, s tanúja volt az 1946-os decemberi választások meghamisításának, amelyben a nyugati megfigyelők semmi kivetni valót nem találtak. „Abban a pillanatban, amikor hazám földjén álltam, már legalább két hónapja tartott a választás előtti terror” – kezdte 1947 áprilisában kelt jelentését, amelyben kitűnő jellemzését adja a hazai pártoknak, vezetőiknek, taktikaiknak, lehetőségeiknek, amelyek napról napra szűkülnek. Külön kiemeli, hogy az „erdőnek”, vagyis a partizánakcióknak nincs értelmük. Rámutat a társadalmat, különösen a falvak lakóit pusztító legnagyobb veszélyre, az alkoholizmusra és az antiszemitizmusra. Az utóbbi fokozódásához a legfelsőbb kommunista vezetés és az államvédelmi hatóság tiszti apparátusának személyi összetétele, és az ezt sokszorosára növelő hírek is hozzájárultak. Az NKVD egységei és a lengyel belbiztonsági osztagok sorra számolták fel a partizáncsapatokat, s tartóztatták le, börtönözték be, végezték ki vezetőiket. Felczak 1946-os, 1947-es lengyelországi útjain is meggyőződött arról, hogy a fegyveres ellenállás adott helyzetben értelmetlen, szükségtelenül elvérezteteti a háborúban amúgy is végzetesen meggyengült nemzetet. A szerinte legalább másfél évtizedig tartó szovjet megszállást más eszközökkel, elsősorban a látszólagos alkalmazkodással kell túlélni. A londoni emigráns kormány vezetőit is sikerült erről meggyőznie, akik elfogadták azt a javaslatát, hogy a fegyveres ellenállást be kell szüntetni, az erre szánt pénzzel a hazai ellenzéki szellemi mozgalmak képviselőit kell támogatni, a romjából felépülő egyetemek könyvtárait kell gyarapítani, s a bebörtönöztöket és családtagjaikat segíteni.

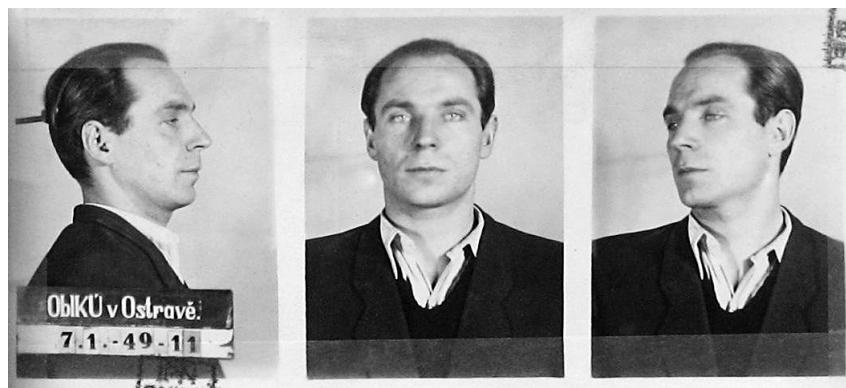
Ő maga is szakítani akart a közvetlen politizálással: beiratkozott a Sorbonne-ra, hogy Budapesten félbeszakadt tanulmányait folytassa. Idejének nagy részét 1947 ősztől a párizsi Nemzeti Könyvtárban és a Lengyel Könyvtárban töltötte. 1948 nyarán a Lengyel Néppárt egykori vezére, Stanisław Mikołajczyk hosszas rábeszélésének engedve, vállalta, hogy kihozza Lengyelországból annak két közeli ismerősét. (Mikołajczyk Władysław Sikorski 1943 júliusában bekövetkezett halála után lett az emigráns lengyel kormány miniszterelnöke, majd miután hazatért, az ellenzéki Lengyel Néppárt egyik vezetőjeként elvállalta a kommunista dominanciájú Ideiglenes Nemzeti Egységkormány miniszterelnök-helyettesi posztját és mezőgazdasági miniszteri tárcáját. 1947 őszen a személyét fenyegető letartóztatás és bebörtönzés elől nyugatra menekült.) Felczak balsejtelemmel készült újabb, kérdéses kimenetelű lengyelországi útjára. Előérzete beigazolódott. 1948. december 22-én a csehországi Moravska Ostravában letartóztatták. Szökést kísérelt meg, de törött lábbal most elfozták.

A csehszlovák belügyi szervek nem egészen két hónap múlva adták át a lengyel belbiztonsági hatóságnak, amely ugyanazzal a fényképpel körözte Felczakot, mint a Gestapo 1944-ben Magyarországon. Waclaw Felczak egy 1946 novemberében kelt s a londoni lengyel kormánynak címzett összefoglaló jelentésében írt a Jerzy Borejsza nevű „sajtódiktátorról”, aki a „Czytelnik” Kiadó igazgatója volt, s Władysław Gomułka-val együtt a Lengyel Püspöki karral való együttműködésre törekedett. Öccse, aki Józef Rózański néven államvédelmi ezredes volt, s a rendőri „keményvonalasságot” képviselte, a Közbiztonsági Minisztérium nyomozati osztályának élén állt. „Rendkívüli éleselméjűség és nem mindennapi intelligencia jellemzi” – írta róla jelentésében Felczak. Néhány

év múlva minderről személyesen is alkalma nyílt meggyőződni. Amikor a Katowicéből érkező rabszállító kocsibefordult a varsói Közbiztonsági Minisztérium udvarára, Rózański ezredes láthatóan őszinte örömmel üdvözölte az elébe vezetett sántikáló rabot: „Felczak úr! Felczak úr! Elnézését kérem, hogy nem volt időnk a tiszteletére diadalkaput felállítani, de higgye el, őszintén örülök önnek.”

Több mint két éven át tartó kegyetlen kihallgatások sora következett. A kínzások apogeumát az jelentette, amikor hat teljes napon kellett meztelenül vigyázban állnia. Ekkor kis híján megtébolyodott. Egyik vallatóját, a brutalitásáról hírhedt Jerzy Kędziórát, aki 1990-ben ezredesként vonult nyugdíjba, 2012-ben nem jogerősen négy év börtönre ítélték a foglyok kínzása miatt. Felczakkal az 1951. április 6-án börtöncellájában tartott „tárgyalás” végén közölték, hogy büntetése életfogytiglani börtön, noha az ügyész halált kért a fejére az államrend megdöntésére tett kísérlet és kémkedés miatt. Három évet töltött magánzárában. Sztálin halála után került elviselhetőbb körülmények közé, de egészségi állapota annyira megromlott, hogy 1956 nagy részét a börtönkórházban feküdte végig. Ekkor tudta meg, hogy szülei meghaltak. Közben 1956 májusától ezrével helyezték szabadlábra a politikai vádak alapján bebörtönzötteket. Őt kikerülte a kegyelem. Október 31-én tíz hónapi betegszabadságot kapott.

Az „októberi olvadás” címszóba foglalható lengyel helyzetet jól jellemzi az, hogy őt mint politikai elítéltet 1957 közepső harmadától Henryk Wereszycki professzor, a Jagelló Egyetem Újkori és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszékének vezetője óradíjjal témakutatóként alkalmazta, annak ellenére, hogy elvileg az év ősztől folytatnia kellett volna büntetése hátralévő részének letöltését. Ekkorra azonban már folyamatban volt perének felülvizsgálata. Az újabb

Felczak 1949-ben történt letartóztatásakor

perre 1957. december 23-án került sor, majdnem napra pontosan kilenc évvel azután, hogy Ostravában le tartóztatták. Ezen a tárgyaláson is tagadta, hogy kémkedett. Hét év és négy hónapra ítélték. Mivel ennél a valóságban négy hónappal többet ült, nem kellett visszatérnie a börtönbe.

1958. szeptember 1-jétől gyakornokként Wereszycki professzor tan székén tanította a lengyel ifjúságot. Elmúlt negyvenkét éves, s harmadszor kezdhetett neki a tudományos pályának. Eötvös-kollégistaként gyűjtött jegyzetanyaga és könyvtára Budapest ostromakor a lángok martaléka lett, párizsi jegyzeteit és könyveit halálhíre után főbérője kidobta. „Nincs késő, ha az ember jellemét, gerincét, vagyis önmagát meg tudta őrizni” – mondta nemegyszer. Legsürgetőbb feladat számára doktori értekezésének megírása és megvédése volt. Az 1848 előtti magyar nemzetiségi politikát választotta témául. A nehézséget ezúttal az jelentette, hogy nem kapott útlevelet, s nem utazhatott Magyarországra kutatni. Állandó rendőrségi felügyelet alatt állt, s többször kísérletet tettek a beszervezésére. Emiatt távol tartotta magát a nyílt politizálástól. Kiderült, hogy egykori börtöntársai, háború alatti bajtársai is jelentettek róla. Sejtette, s emiatt nehezen fogadott bárkit is a bizalmába. 1959 szeptemberében a belügyminiszter-helyettes, Mieczysław Moczar tábornok

Felczak, miután 1956 őszén kijött a börtönből

engedélyével lehallgatókészüléket helyeztek el albérleti szobájában. Nem a legkorszerűbb technikát, mert annyira rossz volt a felvett beszélgetések hangminősége, hogy nem lehetett kivenni a szóban forgó nevet. Egykori Eötvös-kollégista társai siettek a politikai vesztgár alatt tartott Waclaw Felczak segítségére – Borsa Gedeonnal, a régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiája szerkesztőségének vezetőjével az élen. Ők vették mikrofilmre a szükséges forrásanyagot s vitték el személyesen Krakkóba.

1962-ben védte meg doktori értekezését, s hat évvel később ítélték

oda az akadémiai doktori titulust *Horvát–magyar kiegyezés 1868-ban* című munkájáért, amelyet gazdag forrásanyagot tartalmazó úttörő jellegéért minden bírálója nagyra értékelt. E munka megírását az tette lehetővé, hogy egykori börtöntársa, az 1956 után tábornokká avanszált Grzegorz Korczyński közbenjárására 1965-ben útlevelet és féléves ösztöndíjat kapott Magyarországra. Ezt követően megírta *Magyarország története* című munkáját, s társszerzője volt a Jugoszlávia történetét feldolgozó monográfiának. Mivel ekkoriban több évig tartott a könyv megjelenítése, amiatt aggódott, hogy az átfutás ideje alatt esetleg felbomlik a délszláv állam. Az akadémiai doktori cím alapján az egyetem vezetése többször felterjesztette professzori kinevezését, amit azonban legfelsőbb szinten rendre elutasítottak. Professzori kinevezésének dokumentumát végül Lech Wałęsa közársasági elnök nyújtotta át neki 1993. október 4-én – halála előtt nem egészen három héttel.

1974-ben újabb fél évet töltött ösztöndíjjal Budapesten. Ettől kezdve minden évben megfordult Magyarországon, s jó kapcsolatot alakított ki a fiatal polonistákkal, történészekkel, költőkkel, a Lengyelországot autóstoppal bejáró ún. nagy generáció képviselőivel. 1979. december végén Budapesten érte Afganisztán szovjet megszállásának híre. „Ez a vég kezdete, a Szovjetunió belátható időn belül össze fog omlani” – jelentette ki, noha korábban azt hangoztatta, hogy ha ő nem is, de mi megérjük a kommunista világbirodalom felbomlását. A Szovjetunió közeli végébe vetett hitében Karol Wojtyła krakkói érsek pápává választása is megerősítette. A romantika korában elterjedt jós-

1986. június 4-én a 70. születésnapjára készített Hungaro-Polonica című emlékkönyv átadása a Jagello Egyetem dísztermében (Kiss Gy. Csaba, Jerzy Gierwoski [rektor], Jerzy Wyrozumski [dékán])

lat szerint szláv pápa megjelenése vet véget a keleti zsarnok uralmának. Felczak a rá jellemző realisan elemző gondolkodása ellenére is hitt e látomásban.

Csoóri Sándor, Zelnik József és e sorok írója 1981. június végén „Felczak tanár úr” meghívására töltöttek néhány napot Krakóban, s vettek részt többek között Lech Wałęsának az óvárosi piactéren rendezett nagygyűlésén, jelezve az ott összegyűlt több mint hetvenezer embernek, hogy a magyarok szolidárisak a lengyelekkel. A hadiállapot bevezetése Felczakot lesújtotta. Nem hitte volna, hogy lengyel katonatisztek ilyesmire képesek lehetnek. Történelmi ismeretei alapján biztos volt benne, hogy az afganisztáni kalandba egyre inkább belebonyolódó Kreml nem fog még egy frontot nyitni, vagyis a Szolidaritás miatt nem vonul be Lengyelországba, ahol nemcsak a lengyelek ellenállásával kellett volna megbirkóznia, hanem gazdasági gondjainak sokaságát is át kellett volna vállalnia. Így számára elfogadhatatlan volt Wojciech Jaruzelski tábornoknak az az indoklása, hogy a jónak ugyan nem mondható megoldással, vagyis a hadiállapot bevezetésével a lehető legrosszabbat előzték meg. Felczak a hadiállapotot mélységesen megalázónak érezte a lengyel nemzetre nézve. Ráadásul az csak elmélyítette a gazdasági és társadalmi válságot, és elodázta a megoldásokat.

Magyarországi tanítványai 1986. június 4-én születésének hetvenedik évfordulója alkalmából *Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből* címmel ünnepi rektori tanácsülésen emlékkönyvet nyújtottak át neki a Jagelló Egyetem Szent Hedvig királynő által alapított ódon épületének, a Collegium Maiusnak dísztermében. Egy évvel később az Eötvös Kollégium akkori igazgatója, Szijártó István vendégtanárnak hívta meg a hajdani kollégistát. 1987. szeptember közepétől november elejéig Waclaw Felczak annak a Ménesi úti épületnek falai között tanított, ahol ötven évvel ezelőtt maga is tanult.

Wojciech Frazik is részletesen ismerteti a mind közismertebb történetet. Azt, hogy előadásainak híre a közeli Bibó István szakkollégiumba is eljutott, amelynek diákjai, Orbán Viktor és Kövér László megkérték, tartson előadást a Szolidaritásról. Az előadást egy hét múlva újabb követte. Az ezt lezáró beszélgetés során került szóba a fiatalok politikai cselekvésének további módja is. „Alakítsatok politikai pártot. Lecsuknak benneteket érte. De minden jel arra mutat, hogy nem fogtok sokat ülni” – hangzott a tömör ja-

vaslat. Hasonló ösztökélést a legidősebb nemzedék egykor politizáló hazai képviselőitől – többek között Vörös Vincétől – is kaptak a Bibó szakkollégium hallgatói. Öt hónap múlva megalakult a Fidesz. Ennek hírére Waclaw Felczak akár elégtételnek is vehette – börtönevei miatt. Számára a politikai példaképeket a magyar reformkor nagyjai jelentették: Kossuth, Széchenyi, Eötvös, Deák, Szemere. Kossuth Lajosról, akit óriásnak tartott, s annál inkább bírálta hibái miatt, monográfiát szándékozott írni. Az ifjúságára vonatko-

Felczak az 1990-es évek elején

zó fejezetek megszülettek. Belőlük következtethetünk arra, hogy bizonyára korszakos munka lett volna. Már nem volt ideje és – megtépázott egészsége miatt – ereje sem a monográfiát megalapozó levéltári kutatáshoz. „Források nélkül pedig nem lehet történelmet írni” – mondta diákjainak is nemegyszer. Ahogy azt is, hogy a politikusnak tisztában kell lennie a történelmmel. Ehhez a múlttól és a politizálásról szólva azt is hozzátette: csak kikezdhethetlen jellemű és múltú ember vállaljon politikai szerepet. A politizálás bölcs cselekvéssel a teremtő mintaadás művészete. A politikusnak a legkisebb botlásáért is ki kell zárni a közéletből, mivel nem lehet követendő példakép.

Akiket Felczak tanár úr a bizalmába fogadott, azokkal szemben magasra tette a mércét. Tehette. Önmagával szemben támasztotta a legnagyobb elvárást.

Wojciech Frazik kitűnő munkát írt mestere életéről. Jó volna ennek egy népszerűsítő változatát a lengyel, a magyar és a szlovák nagyközönség számára is hozzáférhetővé tenni.

JERZY SNOPEK

Kuczera-Chachulski és Brakoniecki verseihez

Néhány héttel ezelőtt az egyik lengyel napilap hasábjain Andrzej Franaszek irodalomkritikus, magasan jegyzett kötetek szerzője (legkiemelkedőbb műve a Czesław Miłoszról szóló monográfiája) azt a tézist állította fel, hogy az olyan nagyszerű szerzők, mint Zbigniew Herbert, Czesław Miłosz, Wisława Szymborska halála után a legfiatalabb nemzedék soraiban nem látni a méltó utódokat. Franaszek véleménye szerint a lengyel költészet – amely nemrégiben még virágzott – lassan mély válságba zuhan. E lesújtó diagnózis azonnal hangos (őszintén szólva kevésbé meggyőző) tiltakozást keltett az inkriminált nemzedék költői és irodalomkritikusai részéről. Jellemző, hogy voltaképpen a saját védelmükben fellépve a náluk jóval idősebb, nagyra értékelt pályatársaik munkásságára hivatkoztak, tőlük idézgettek.

A dolog lényege, hogy Franaszek szigorú ítélete nem a teljes mai lengyel költészetre vonatkozik, hanem elsősorban az 1970 után született költőnemzedékre. A kritikus azért marasztalja el őket – véleményem szerint nem teljesen alaptalanul –, mert úgymond költészetük medre túlságosan sekély, gondolataik horizontja szűk, lírai munkásságukat öncélú – és gyakran kétséges – nyelvészkedésbe vezették, s még sorolhatnánk.

E kifogások egyike sem vonatkozhat a következő oldalakon – kényszerűen rövid versválogatásban – bemutatásra kerülő két költőre, akik a XX. század hatodik évtizedében születtek: Bernadetta Kuczera-Chachulskára (1957) és Kazimierz Brakonieckire (1952).

Tudatában a költészet fejlődésének, amely az elmúlt évszázadban végbement, mindketten kitartanak a líra legnemesebb alapértékei mellett; a versben az érzések és a felismerések megragadására törekednek, az önkifejezés határait feszegetve – a gondolkodását, melyet képtelenség pusztán elméleti úton megragadni. Személyes misztika, intim eszkatológia is szükségeltetik hozzá. Ők ketten különböző módszerekkel gyakorolják ezt, következésképpen nagyon különböznek egymástól mint költői jelenségek. Ugyanakkor abban egyesülnek, ami a leglényegesebb: költői világuk szavahihetőségében.

Bernadetta Kuczera-Chachulski költészete a csendből és az összpontosításból keletkezik. Joggal feltételezhető, hogy költői eszközei és céljai már alkotói pályája kezdetén kikristályosodtak. A későbbi szakaszok sem hoztak lényeges változást – elhagyásokat, kiegészítéseket, fordulatokat. Megmaradt a szüntelen, makacs törekvés ugyanabba az irányba, tömören fogalmazva: a titok felé. (Hogy művei keletkezésében milyen csekély jelentősége van az időrendnek, megfelelően tanúsítja a tény: válogatott verseinek kötetében a harminc évvel ezelőtt írt darabok gond nélkül keverednek a legfrissebbekkel.)

Kuczera-Chachulski alkotói módszeréhez a költőóriás Cyprian Kamil Norwidtól (1821–1883) merít ihletet. Itt nem kizárólag a nagy előd munkásságának keresztény magjáról van szó, amely megalkuvás nélkül elveti a romantikus költészet minden általános külső jegyét, beleértve a dallamosságot, a színességet, a lelkesültséget és a felfokozott pátoszt, hogy végül ezekből a félredobott értékekből visszanyerje a *lényeg*et, az igazság kohójában megtisztítva és átnevesítve. Ugyanis a valóság megismerésének legmagasabb foka, a költői megismerés egyúttal esztétikai és erkölcsi tapasztalás is. Norwid nagy gondot fordított arra, hogy „illő módon szót adjon a dolgoknak”, és – bizonyos értelemben – Kuczera-Chachulski számára is ez az erkölcsi parancs a világító lámpás. Ebben az imperatívuszban csúcspontba kerül a költői módszereinek aszkézise. A költőnő nem tárja fel próbálkozásait és útkeresését, „festői díszítményeit” (Edward Stachura megfogalmazása). A papíron kizárólag a végső választás marad: csak az a szó, amelyet nélkülözhetetlennek ítél az egyetlen lehetségesnek tartott szókapcsolathoz.

A teljes elszórtlanodás határához vezető útján Pilinszky segítségül hívta Rainer Maria Rilke nézetét, miszerint a tények eltakarják előlünk a valóságot. Gyanítom, Bernadetta Kuczera-Chachulski is egyetértene ezzel. Verseiben nem találunk aktuálpolitikai vagy társadalmi történéseket, semmiféle időszzerű körülményt vagy kényszerűséget, semmi nyomát az információs-propagandisztikus lármának, amely napjainkban mindenfelől ömlik az emberre. (Zárójelben szólva, a ma már kilencvenedik életévén túl járó Tadeusz Rózewicz, az élenjáró „aszкета költő” munkásságában viszont szerepelnek ilyen aktuális utalások). A költőnő mindenfajta élményt és érzelmet kizár, mindent, ami nyíltan tart felé az egyéni érzékenység útján. Megelégszik személyes bizonyágaival.

Teszi ezt a lehető legegyszerűbb módszerekkel, s csak annyi engedményt tesz, hogy olykor bizonyos jelképekre és kulturális kifejezésekre támaszkodik. A részletekre: az egyedülálló és tetszés szerinti – alkalmi – helyzetekre, tárgyakra vagy felismerésekre összpontosítás kellő jelentőséget kölcsönöz a műveknek, segít feltárni a nyugtalanító látványt. A költőnek számos ilyen esetben sikerül túllépnie a monász birodalmába tartozó egyedi tapasztalaton, és megmutatnia ezt a világot másoknak – az olvasónak.

Értekezhetnénk itt a hétköznapi apró feltárulkozásairól, vagyis az „elragadtatás szürke eminenciásairól”, de Bernadetta Kuczera-Chachulska költői világához a legjobb kulcs – úgy vélem – Simone Weil egyik mondata, amely *Duklai faágak* című, 2009-ben kiadott verseskötete mottójául szolgál: „Tapasztalatból tudjuk, hogy bár az igazság kizárólag egyetemes lehet, a valóság pedig kizárólag alkalmi, ketten mégis megbonthatatlan egységet alkotnak.”

Ha kellő távolságból tekintünk Kazimierz Brakonieckire és szerteágazó munkásságára, és egybevetjük őt Kuczera-Chachulskával, megállapíthatunk néhány szembetűnő különbséget. Bátran kijelenthetem, hogy szemtanúja voltam Brakoniecki első, a költészet ingoványos talaján megtett lépéseinek. Az én kedves barátom, akkoriban tizenéves ifjú, bonyolult személyiség volt, akiben viharosan fonódtak egybe a legellentmondásosabb jellemvonások és képességek: féktelenül heves természet és intellektuális beállítottság, hajlam a búskomorságra, önmagába zárkózás, a létezés fájdalmának maradéktalan átélése és így tovább. Utólag mindezt az „ifjúkor nevű betegség” megszo-kott tüneteinek nevezhetjük, mindazonáltal ebben az esetben az ellentétes elemek találkozásából kivételes költői teljesítmény született.

Brakoniecki irodalmi színre lépése rendkívül hatásos volt, és döntően kedvező fogadtatásban részesült. A folytatás pedig egyre jobban alakult. Szépen sorban érkeztek az újabb kötetek és a díjak. Mára Kazimierz Brakoniecki több mint harminc kötet szerzője. Főként verseskötetéről van szó, de néhány esszégyűjteményről is, továbbá kisprózai művekről (melyek gyakran költői prózák). Mindamellert tizen-negy kötet műfordítása látott napvilágot, leginkább francia, illetve angol nyelvből. Seregnyi lengyel költészeti antológiában szerepel, s műveiből németül és franciául önálló válogatáskötetek is megjelentek.

Sokrétű, gyümölcsöző irodalmi munkássága mellett az irodalomszervezés, a kultúra mezején is nagy-szerűen tevékenykedik, és ezért több rangos elismerésben részesült. Brakoniecki társalapítója és alkotója az 1990-ben létrejött olsztyni Borussia Kulturális Egyesületnek és a tizenhat évvel később életre hívott Borussia Alapítványnak, illetve a *Borussia. Kultúra. Történelem. Irodalom* című, elismert folyóirat első főszerkesztője. 1995 óta az Olsztynban önkormányzati keretek között működő Lengyel–Francia Központ vezetője is. Szűkebb hazájában, Warmiában és Mazóviában, a drámákkal terhes, meglehetősen bonyolult lengyel–német történelem földjén legendás közéleti alaknak számít.

Kazimierz Brakoniecki költői eredményeinek sokrétű gazdagságát lehetetlen felölelni e dolgozat szűkös keretei között. Ezért most csak annyit jelentsünk ki, hogy költői munkássága révén Brakoniecki két rendszert teremtett: egy közösségi és egy magánmitológiát. Az első egybekapcsolódik a warmiamazóviai népcsoport képzeletvilágával és fájdalmas történelmi tapasztalataival, ám visszaverődik a közösség tagjainak egyéni sorsából is; a társadalom kisebb egységeinek kollektív emlékezetéből és a tudatban mélyen gyökerező családi múltból; beleíratott a táj jellegzetes képébe, megjelenik az állatok világában és a tárgyakéban, melyek megannyi tanúként kísérik emberi létezésünket. Mindez bizonyos mértékben emlékeztet az Oravec Imre költészetében megmintázott Szajla vidékére.

Azokat a verseket, amelyekben a közösségi szemlélet érvényesül, összességében elbeszélő szerkesztésmód jellemzi és fesztelen, terjedelmes mondatok. Ha a költő a személyesség síkjára lép, a hozzá legközelebb álló, archetipikus alakokhoz kapcsolódva, mindenekelőtt az Anyához és az Apához, a vers egyszerűbbé válik, sűrűbbé, a verssorok lerövidülnek. A legnyilvánvalóbb jelentést hordozó mondatai összetett, megfejtendő állításoknál szomszédolnak, máskor paradoxonoknál és groteszk képeknél. A költőnőtől függetlenül, Brakoniecki költészetének megkülönböztető jegye – egybekapcsolva azt Kuczera-Chachulska bizonyos tekintetben másfajta költészetével – az a sajtós, metafizikai borzongás, amely verseit élessé, áthatóvá teszi.

Zsille Gábor fordítása

KAZIMIERZ BRAKONIECKI

Álomlátó

1.

Torkon ragad engem.
Szavamon fog.
És nem ereszt.

Mi ez?

Az élet?
A halál?

Torkom kínálom, szavam adom,
és kvittek leszünk.

Hát ez.

2.

Anyám álmomban
a kézfejem figyel.
Álmomban anyám az én kézfejem.

Milyen kicsi a tenyered!
Hozzáméri tenyerét az enyémhez.
Csakugyan. Az enyém kisebb.
És milyen sötét, az övé viszont ragyog.

Ha találkozunk, megetetek!

Elmúlik a tenyér, az árnyéktalan fény.
Álmomban anyám és a mi tenyerünk.

3.

Ma semmit sem álmodtam.
Nehéz éjszaka volt.

Mindent megkettőzve láttam,
belülről és kívülről.

Mindaz, mi velem összeillett,
halálra íteltetett,
és egyáltalán nem álmodtam meg.

4.

Pillanatnyi figyelmetlenség,
és életem veszíthettem volna,

de felébredtem.

Nem léteztem énelőttem.

Nem leszek többé énutánam.

Annyi van belőlem, amennyi bennem.

Egy hullának nincs neve.

Szétbomlik befelé.

5.

Telefon. Halló?

Szervusz! Apám hangja.

Azután semmi. A semmi hallgatása.

Az álom alacsony energiája,

amely tudatában van a halálnak.

Gondolat. Hang. Csend.

Az értelem megismerhetetlen.

Végül kiirtja az embert a világegyetemből.

6.

Édesanyám,

netán Isten.

Már semmitől sem félek.

Még Isten halálától sem.

7.

Anyanyelvem megnyomorít.

Isten a nyelv sírgödre.

8.

Nem vágyom válaszokra.

Kezdek félni a kérdésektől.

Agyam a halálé.

9.
Fiaim
felfalnak engem,
ahogy én is felzabáltam az apám.

És olyanná váltam, mint ő.
Csak a nyelv marad enyém a halál
végezetéig.

10.
Mind gyakrabban
látok szavak és álmok nélkül.
Magam vagyok a látás.

11.
Isten meghalt bennem.
Én haltam meg Istenben.
A halál ateista.

12.
Nappalhoz hasonlatos nappal.
Éjszakához hasonlatos éj.
Időtlen vagyok.

13.
Vajon a holtak álmodnak?
Ha nem is tovább, csak egy holt pillanatig?
Ha igen,
akkor ők istenek.

14.
Hó cibál a kezemnél fogva.
Megfordulok. Ez az én hideget kedvelő anyám.

15.
Nincs élet az élet után.

Kizárólag
a halál utáni halál van.

16.
Anyám az életem volt.
Az ő hasában éltem.
Anyám a sírgödröm lesz.
Meghalt.
Én még élek.
Halott vagyok anyámmal.

17.
Olyan szívesen
beszélgetnék apámmal,
akinek anyám
ebédre feltálalta
a szívem.

18.
Egy buszon utazva,
a konyha ablakán keresztül megláttam
apámat,
aki zsámolyon állt,
és keresett valamit a kredenc tetején.
Szikár és napbarnított.

Ez álmomban történt,
ez a halálunk után történt.

Csupán az álom volt való,
nem volt kezdete, sem vége.

Mit kerestem,
mit kerestem a buszon,
miért volt mindez csak álom?

19.
Ilyen kétségtelen
és névtelen álmok.

Mindannyian halandók vagyunk.
Jobb későn, mint teljesen.

20.
Azt álmodtam, hogy felébredtem
álmomból, melyet nem egyedül álmodtam.
Ki volt ő, akiben álmodtam?

21.
Volt apja és anyja,
de sohasem született meg.

22.
Egy magányos éjjelen
túláradó gyöngédség
egy nő iránt, aki nem
a feleségem.
Kinyitom szemem.

*Itt vagy?
Igen, itt.
Behunyom szemem.
Egyedül az élettelen anyámmal.*

23.
*Valaki megjön.
Ereje van és értelme.*

*Koronatanúd:
Isten?
Anyád?
Feleséged?
A vers?
A halál?*

Zsille Gábor fordításai

BERNADETTA KUCZERA-CHACHULSKA

•
*fél évszázaddal azután
elhagyatott
az őrhely
már senki se ment föl
az alacsony lépcsősoron
nem fürkészte a növényeket
és az ég színét
nem győződött meg
az éppen változó
szélirányról
nem követte szemével
a dombhátak
mozdulatlan fáinak vonalát
nem kereste az okot
amiatt csodálkozott átkozódott
a látható világ
legrejtettebb rendjét
már nem várt tovább
a gond bevégeztetett*

*botok és saruk
sorra a kezekbe nyomva*

Nélküle

*Nélküle magunkban
mintha agyagtárgyak
volnánk*

*mozdulatlanságra ítelt
telt-kezű
vonalainkban
kemények vagyunk
és
összetörés
a rendeltetésünk*

megszólítás

II. János Pál emlékének

*és ismét
a régi Róma vagy
Róma
ciprusfák mérik
az eget
és pálmák tollforgói
fogózkodnak a szélbe
a város alatt gépkocsik
mintha
pár évszázada
szüntelen
az Egyetlen Élet felé
igyekeznének
a kezdet
még egyszer
beállítva*

Kovács István fordításai

Árvaság a csillagos ég alatt

Papp-Für János és Tornai József köteteiről

Az otthontalanság otthona. Papp-Für János *nehogy egyedül* című verseskötetében a bibliai neveken, tulajdonneveken kívül minden cím, versszak kisbetűvel íródott, akár egy lendülettel papírra vetett gondolatfolyam egy hosszú őszi estében. Kirkegaard és Heidegger tanításai az egzisztenciális szorongásról, a létbe-vetettségről, az elementáris és alapállás-szerű magányosságról és az ember halálfélelméről mind testet öltenek ebben a kötetben.

A költő saját gyermekkorába tér vissza, újraéli az akkori emlékeit, nem csupán visszapörgeti, hanem ismét benne áll – egzisztál –, mint akkor, nyolc-tízéves fiúként.

Mintegy rejtjelezett hitvallással nyit a *fej, szív, jobb és bal váll* című verssel, mely a kereszttetésre utal, amit a lírai én mint kisgyerek les el a falubeli öregasszonyoktól:

„felismerhetetlenül egyformák voltak, / meg az a titkos jel is, amit a levegőbe / írtak; fej, szív, jobb és bal váll. / kirohantam a ház elé, és órákig ezt / gyakoroltam. ezt az ellesett, titkos / jelet.”

A többi vers a szűk család kört – anya, apa, nagymama – mutatják be, akár egy csoportképet. A versek képszerűek, festményeknek is beillenek, intenzív színekkel, élénk kontúrokkal, pontos és expresszív „pillanat-töredékekkel” dolgoznak.

Az apa alakja fekete kontúros, a fő fájdalomforrás: a gyermeki lírai én a hát, a becsukódó ajtó, a távolság fogalmaival tudja megragadni, és a sörösüvegek, a cigaretta képeivel. A versek késélesen rögzítik a zilált családi miliőben vergődő gyerek lelki állapotát, szorongásait, tehetetlenségét.

Az anya a csendes szenvedés és az áldozatos szeretet eleven szobra, aki csak titokban sírt „saját zárójelében”, majd „összeszedte az elnémult tányérokat, elmosogatott”, és „arca állandó omlásveszély” volt. Bár a verssorok szabatosak, kimértek, nyersegek és bátrak – a szeretett és sajnált anya és a hiányzó, a családból lassan kikopó apa iránti düh kettőssége drámai.

A második ciklusban a családról és a gyermekorról Isten felé fordul a költő tekintete. Egy olyan Isten felé, aki jelen van, megszólítható, s akihez a lírai én meghitt kapcsolat fűzi.

A létezés öröme és a keresztség misztériuma együtt, egymással párbeszédet folytatva jelenik meg az érett

hit és a minden nehézségével, küzdelmével megélt élet forrásaként:

„bármilyen másnak hátat fordítasz, / de magához húz-von a keresztt, / és az összes csontot ott hagyod, amikor elsétálsz mellette. / amíg te is a hátadra veszed, / végiggondolod a legutolsó ítélet / erejét.”

Az utolsó két ciklus, a *harangozás utáni csönd* vagy és a *nehogy egyedül* elsősorban a szerelmessel, a társsal való törekeny és ambivalens, de mélységes szeretettel és figyelemmel átítatott viszonyt helyezi előtérbe. Itt is a hiány képeinek felmutatásával érzékelteti ragaszkodását, kötődését a lírai én.

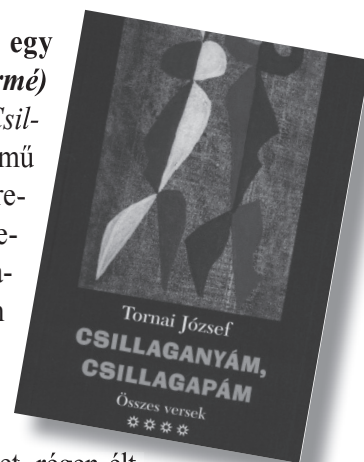
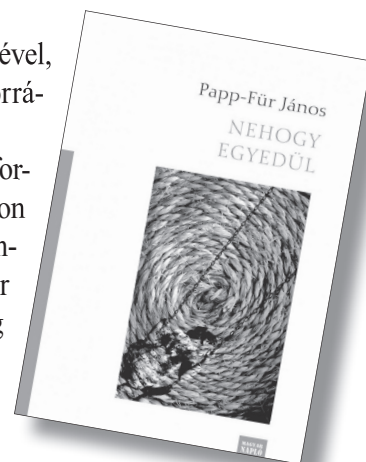
Az idősíkokat szabadon kezeli, hol a megismerkedés pillanatai robbannak be, hol a már összeforrott, megállapodott élet mozzanatai.

A tapintatosságnak, kötődésnek, úton levésnek és a másra való rácsodálkozásnak e világában elképzelhetetlen az elszakadás, akár az én legbelső önazonosságától, akár Istentől, a családtól vagy a szeretett nőtől. Ahogy Jókai Anna írja a kötet *Utóhangjában*: „Költőnk nem akar egy -talan-telen világban élni, talan-telenül. Istentelen létben istentelenül. Résztelen kapcsolatban résztlenül. Érdemtelen sikerben érdemtelenül. És védtelen gyengeségben védtelenül. Hanem takarásban. A Golgota kereszttje mögött.”

„A világ célja csak egy könyv” (*Stéphan Mallarmé*)

Csillagfi. Tornai József *Csillaganyám, csillagapám* című versgyűjteménye a gyökereikig hatol le, és a saját eredetét, „östörténetét”, genealógiáját kutatja. De nem csupán a test szerinti elődöket, hanem még inkább a szellemi nemzőket, az ihletet adó nagy mestereket, régen élt, vagy a szerző által jól ismert kortárs költőket, gondolkodókat idézi meg, állít nekik emléket.

A sor hosszú: Goethén, Baudelaire-en, Petőfin keresztül, Arany Jánoson, Adyn, Szabó Lőrincen, Babitsón, József Attilán, Németh Lászlón át vezet a fiatal Tornainak még kortárs, az idős költő számára

pedig már gyászolt, visszasírt költőbarátokig, pályatársakig: Illyés, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Szilágyi Domokos, Ratkó József, Nagy László, Hervey Gizella, Határ Győző, Bella István, Nagy Gáspár...

Nemcsak egyszerűen megidézi a költők alakját, hanem, akár az egymásra montírozott képeknél, saját arca is áttűnik az elhunyt pályatársakén: „Áll a költő Tihany-révnél, / előtte az öregéjfé. / Meg se moccan, akár Buddha, / Mintha csak egy kő aludna. / Kő akarok lenni, hang szól, / legurulva önmagamról. / Nagy bazalttömb, mindennel egy: / e kérdés már, se felelet” (*Weöres-kő*).

A magyar nyelv és a magyar költészet előtt is tiszteleg együttal, egy pillanatra se feledve, hogy ebből a termőföldből nőtt ki maradandó, ragyogó versvirágai. De ez nem akadályozza meg abban, hogy ne fogalmazzon meg kemény, fájó, szókimondó, de együttal aggodalommal és féltéssel teli, „Ady-s” kritikákat hazájával kapcsolatban.

Tornai József holisztikus látásmóddal dolgozik, a régen élt költők, meghalt pályatársak, a hegyek, a hegyekben megbúvó „holdszarvasok”, „vérfarkasok”, a Hold, a „csillaganya”, a „csillagapa”, a bódító virágok, a szeretett asszony egyetlen nagy egész alkot sajátos világában. Ez a világ pedig áramlik, változik, nem a semmiből jön, és nem a semmi felé tart, hanem folyton sarjad, nemz, szül és születik: „Nem, nem az úrból bújunk elő, / és nem oda hullunk vissza. / Hé, ugyanabba a mohóságba, / habzsolásba” (*Tenger az ágyékunkban*). „Ha én is úgy beszélhetnék, / akár a legbüszkébb / madarak és erdők, / hogy nincs dicsérendőbb / dolgunk, mint a nemzés csodálata. / Sehol más haza” (*Egyetlen virágzás van*). Alkotói génuszának teljességét dolgozta bele Tornai József ebbe a kötetbe, szinte átfoghatatlanul, beláthatatlanul nagy utakat téve meg a magyar irodalomtörténet, a saját ezerszínű, ízű benső világa, a testi szerelem misztériuma és a halál fantomjának riogatása ellenére is múlhatatlan, diadalmas lét-labirintusaiban és csillagösvényein.

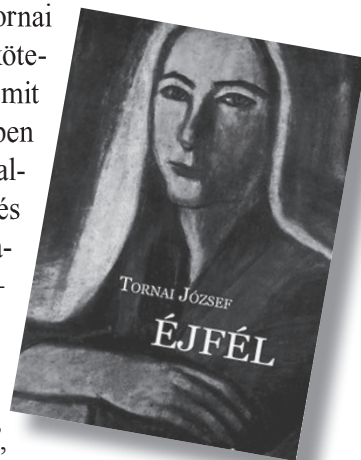
Kereteiken, rendszereken, társadalmi berendezkedéseken és vallásokon kívül mozog, túlnő rajtuk, fölérjük emelkedik, és sokoldalú élettapasztalattal, bölcsességgel, némi iróniával és rezignáltsággal tekint az emberek és „istenek” alkotta rendszerekre. Ez az átfogó kötet úgy törekszik a teljesség felé, alkotói öntudattal és a „látók” magabiztosságával, hogy közben megvan benne a kellő alázat ahhoz, hogy tudja: elérni nem, esetleg csak megközelíteni tudja a teljes-

seget. A kötet fülszövegében így vall a *Csillaganyám, csillagapámról* a szerző:

„Amit ősök hosszú sorától ingyen kapott természetem sugallatai a magyar költészetnek visszaadtak, ez az egy könyv, a *Csillaganyám, csillagapám*. Sok kötet, melyeknek verseit kamaszkoromtól kezdve máig írtam, de végül: ez az egy könyv.”

Éjfél utáni csönd.

Tornai József újabb, *Éjfél* című kötetét olvasva megérthetjük, mit jelent a maga teljességében az éjfél utáni csönd, a valamás utáni döbbenet és az újjászületés előtti várakozás. Ebben a korban – éppen nyolcvanöt éves a szerző – már sok mindent kimondhat, nem kell már „helyezkednie”, ugyan ki árthat neki, ki vezethetné még félre?

A kötet elején olvasható idézetek fölmutatják azt a két fő csapást, melyen Tornai halad az *Éjfél* című kötetében: az egyik közismert népdalunknak, az *Ősszel érik babám, a fekete szőlőnek* az első strófája, a másik idézet pedig Shelley *A költészet védelmében* című versének egy részlete, mely így kezdődik: „A költészet a legboldogabb és legjobb szellemek legjobb és legboldogabb pillanatainak csúcsa...”

Az első ciklus, a *Valami felé* nosztalgikusan szép külső és belső tájakra kalauzolja az olvasót: a lírai én anekdotázva, meglepően apró részletekre is emlékezve idézi vissza az idilli gyermekkort, amikor a természettel együtt mozogva, lüktetve, szabadon éltek a testvérekkel, pajtásokkal.

Ám a színes, puha, tószagú vidéki képekbe fekete tintaként csöpög az elmúlás, a halál. A visszatekintés együttal számvetés is, az eltűnt, meghalt családtagok, szülők, barátok emlékeztetik a költőt az idő múlására, és sajátos víziókban fonódik össze a harsogó gyerekkor, a szerelmek, a család és a saját halálára való nyugodt, el-elmerengő készülődés: „S azóta hányszor támadt rá sötét, / hányszor ültem tűz mellett egyedül! / Nők, szerelem minden szédületét / itt kínlódok koponyámon belül. // Anyám meghalt, mind sirattuk a sírt: / nővérem, szívek, messzi rokonok. / A szétpancsolt fiatalság éveit / titkok követték, ezekből vagyok” (*Valami felé*).

Viszont nem rezignált vagy kesergő az alaphangja, bár több versben elfogadóan, megbékélve ír az öregségről, betegségről, a korlátozott mozgástér tényéről, belső horizontja mégis szédtően tágas, és nyugodt kíváncsisággal, várakozással és a legnagyobbakra jellemző költői öntudattal néz a jövő felé. Mondaszerű, ősmagyar motívumokkal teli, helyenként panteista szemléletű költeményei komplett „sajátmitológiát” teremtenek. „Az éjnek apja vagy, az apa gyermeke, / hálótól a mindenség mindene remeg, / idő nincs és a csillagok / zenéje bimbózik fejedből” (*Legismeretlenebb, legsötétebb*).

Az ősi magyar, finnugor, türk versformákhoz hű hetvenöt költemény között helyet kapnak a nagy mesterek, költőelődök is *A költő agya* című ciklusban. Nemcsak az egyén, hanem a magyar nemzet lelke is megszólal a megszólított, megszólaltatott szellemóriásokon és – ahogy Turcsány Péter írja a fűlszöveg-

ben – „a költő egzisztenciális kalandjának ábrázolásán” keresztül.

Külön részt kap a szerelem a *Hattyúcsillag szava* ciklusban, mely egy mélységes, ezer szállal, pókháló finomságú emlékfátyollal bevont vallomás. Az életen túli, halálon túli, az örök egyesülésre vágyó extázistól az emberélet arany színű, érett őszének csöndes örömeig tartó hódolat ez a társ előtt.

Végezetül eljutunk az origóig, az *Anyaméh* záró-ciklusig. Innen nincs tovább a lineáris, horizontális síkon, a keletkezés, létezés eme titokzatos, áldott helyéről már csak a vertikális tengelyen, az transzcendens felé nyílnak utak:

„Ó nagy Enlil, ó nagy Ré, ó nagy Jahve, ó nagy Brahma, ó nagy Zeusz, ó nagy Atya, ó nagy Manitu, ó nagy Allah, adjatok nekem varázstitkot, hogy a lenyúzhatatlan fájdalom bőrét túléljem!” (*Anyaméh*).

Csepcsányi Éva

„Állva elszáradó fenyvesek”

Darányi Sándor:
*Végleg most;
Narvál és Mákvirág,*
Széphalom Könyvműhely,
Budapest, 2012.

Az 1951-es születésű szerző legújabb kötetében megjelent két munkája minden ízében különleges mű. Az olvasó, mondhatni, egy *nyers fordítással* máris a másik műben találhatja magát, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a két kötet szó szerint egymást fedi, csak egymáson elforgatva olvasható. De azért is, mert a két munka tulajdonképpen csak látszólag különül el egymástól, és amiatt is, mert a költő mondanivalói és szimbólumai át- meg átfedik egymást. Mindazonáltal formailag és éppen a szerkesztés miatt mutatkoznak bizonyos eltérések. Talán a szerző nem kívánt egyetlen, vaskos verseskötetet a világ elé tárni, mégis, lezártág-számvetés-jelleg hatja át a műve(ke)t. Miért is gondolom ezt? A köteteken végigfutó alapélmény, az időbe-testbe üzettség-ágyazottság keserű érzése miatt. A szerző, pontosabban, a lelke, nem ismeri el, ámbár kénytelen elfogadni, hogy az anyag-idő-test foglya. Küzd ez ellen a bizonyosság ellen, és ezerféleképpen megfogalmazza a hozzá(juk) való viszonyát. Mint írja: „Én már nem

hiszek a testben” (*Ithakát elkerülve*), mert, írja egy másik versében: „már csak húsom rombolja az idő / nem engem” (*Merlin veszte*), és kérlelhetetlen viszolygását ebben a keresetlen sorban rögzíti, póriás egyszerűséggel: „Az anyag oly gusztustalan” (*Meghasználás*). És mégis, az időben halad! Visszafelé, az ifjúságba, a szerelembe, és vissza időtlen időkig, a hagyományba, az idillbe, a nagyon tisztelt ősökig, egészen a Teremtés kezdetéig. Többféle idézet utal erre verseiben. Szívesen merítkezik meg a klasszikusok világában. Mindezt páratlan tökélytel teszi, mind formailag, mind hangulatilag, és bizonyos jó ízt hozzáadva, továbbgondolja az Ó- és Újszövetség; az Orfeusz-mítosz; Róma; a Reneszánsz irodalom motívumait. És őket követi Madách, akivel rokonlelküként szól, hiszen hite éppoly tiszta. Az alászállás költője ő (is), a minden poklot, borzalmat föl vállaló, az ellentéteket önmagában fellelő és egyesítő: „(Angyalok) A fényre szomjazunk, mint más a vízre”; és a másik hangnem is az övé: „(Lucifer) Fogadást ajánlok – /

Ha elveszítem, üsse kő, dicsérlek” (*Az éteri szín*). Úgy tűnik, küldetésének, bélyeg-hordozottságának, elhivatottságának épp a műveit megfényesítő, hol a düh, a kétségbeesés, hol meg a különös rezignáltság a bizonyítéka. De éppúgy jellemző rá az elfogadás (de nem a megalkuvás!), és a derű, mely nála (csak sajnós, érzésem szerint, túl kevés versében érintve) éppoly nemes, mint bölcs. És távolról sem mond el-lent magának a költő, mikor tiszta felismerését ilyen frappáns és szép szavakba önti „... az időt / Azért kaptuk, hogy gyógyítsunk és feledjünk, / Faképnél hagyva egy öröklét szenvedéseit” (*Felvonásköz*).

Olyan nagymértékű a költő fájdalom-tehetetlensége, a világ állapotát érezve-látva, hogy sokszor úgy érzékelhetjük, egymás után adja fel a fedezkei-állásait, azt remélve, hogy csak a kimondás, a megfogalmazás-szóbaöntés aktusa által enyhülhetnek kínjai. Mintha teljesen egyetértene az Ady-féle „minden egész eltörött” élményével. Ahogy maga is írja: „Csak a sötét, az egyedül / Ép még, minden más eltörött” (*De profundis*); egy másik versében pedig, egy nagyon szép, erőteljes képpel szól: „Már szétesünk, marokká, kis köteg” (*Szerelem*). Mégis, egyfajta negatív előjelű reménység, vagy mondjuk úgy, reménytelen reménykedés élteti, és tartja a földön: „...minden keserűn átviharzik az édes / és minden, ami töredék, / egyszerre egész lesz” (*Harmat*). Ez a sötéten izzó líra szemfölnyító vészkiáltás lehet(ne) a boldogságságukban (vagy, boldogságkeresésükben) félálomban repkedő, és e költőtől nagyon távol álló, fogyasztó-habzsoló embereknek, ha egyáltalán olvasnának verseket. Ezt azonban, tudjuk jól, nem teszik. Gyakorlatilag, katasztrófa-krónikás Darányi, aki előtt: „...mint itt ezek a vastag oszlopok, / dőlt össze bennem minden emberi” (*Sámson*); és egy szorongattató sorban: „Az Úr pedig nem szól” (*Jefte lánya*); és aztán így: „Mint torony dőlt a földre a csend” (*Utolsó vacsora*). De nem kívánom a szerzőt, afféle „hát te csak sötéten tudsz látni?”-típusú művészként beállítani, mert igenis, széles-színes a palettája, játszi könnyedséggel és örömmel is képes élni-írni a sorsát, és, ahogy szokták mondani, a nagybetűs Életet. Milyen kedves humorú tud lenni: „(Éva) Lőjék agyon. Hiszen szereti Goethét (*A berlini szín*); és mennyire elbájoló itt: „...a táj tovafut, / Szökellő elefánt” (*Úton*

a tájtalamba); vagy itt, egy elképesztő-meglepő és szép képben (a sok közül, tegyük hozzá!): „Az eső körbejár, ahogy kutya csörög láncán, nehézkesen ledobban” (*„Minden lángban áll”*). Röviden még szót kell ejtenem a költő által – gyakran – alkalmazott szimbólumról, jelesül, a fűgéről. Mind a két kötetben sűrűn előfordul: „...felhasít, duzzadt fűgét” (*Eurüdiké Orpheusznak*); vagy: „Mint a fűgét, ha föl-szakítják” (*Alászállás/II.*); továbbá itt is: „...vérét fűgeként ejtő” (*Gyermekarcképek*); és végül: „...a parkokban irdatlan fűgefák” (*Sabado De Gloria*). A fűge sorozatos előfordulása azt a teljességet, a boldogságot szimbolizálja Darányi számára, ami a Paradicsom óta elveszett.

Mindamellet a költő hisz a versben, a szóban (még ha az emberekre mért közvetlen hatásában nem is annyira). De valljuk be, kevés boldogító vagy legalábbis megnyugtató élményt kínál az olvasónak Darányi. Megértjük szenvedését, meg az őszinteségét is, mert nem tehet mást: arról ír, amit megél. Egyfajta kiútként ajánlja: „...nincs már istennő, nincs sorsközösség”; „nem maradt, az ital csak” (*Szapphó Dikának*). Ez is egy lehetőség, és egy más versében írja: „nem így muszáj, de már csak így lehet” (*Múzsza*). A költő nem adja (adta) fel – hiszen ír. Ez a leglényegesebb szempont. Tudja: „A másik tér sugárzik át mindenfajta esztétikában” (*Hullám-hegy*). A szerző az időben haladó útját végigírja, a halálra való végső készenlétig: „A majd mögött, és nemsokára, / felgyülemlik a végtelen” (*A szabadok*). Az értő olvasó joggal bólint elismerése jeléül, mert nagyon tud valamit ez a költő: „...a bűn az istenbizonyíték, / mert hogyha nincs bűnös, kinek bocsáss meg, / hogy szerelmed demonstráld, s hogy törödsz velünk?” (*Lépték*). Milyen tiszta ismeret! És tudja azt, hogy: „Minden vers egy eloldozott csomó” (*Sz. Eu. E. r. /XX.II.*); és azt is, hogy: „A szó a tárgyi lét túlszárnyalása”; „átmenet a megvalósulásba” (*Sz. Eu. E. r./XXV.*).

Hozzá kell még tennem, hogy az elviselhetetlennek érzett szenvedés nyilvánvalóan elviselhető, már csak azért is, mert – elviselték. Ezt tudja és üzeni a költő: „A költő dolga a vigasztalás” (*Sz. Eu. E. r./XVIII.*).

Jahoda Sándor

Anna Świrszczyńska: Magyar Napló
Barikádöt építettem Kiadó, 2014.

Ostromlott város, kártyavárként leomló bérházak, lángokban álló utcán idegen tankok, gyerekhősök. A magyar olvasó elé ismerős kép tárul, amikor kezébe veszi Anna Świrszczyńska kötetét. Az 1944-es varsói felkelés 63 napját megörökítő *Barikádöt építettem* című kötetet olvasva a XX. század Közép-Európájának minden tragédiája felidéződik bennünk. Varsó utcáin a Budapestet lövő szovjet tankok láncfalpa csikorog, két szem krumpli ugyanannyit ér, mint fél évszázaddal később az ostromlott Szarajevóban, és még ki tudja, mennyi városban éppen most vagy holnap. Mennyi arc és történet villan fel; fotósorozat és percről percre tudósítás a jelen kríziseiről! És mi azt hisszük, értjük, mi történt, mi történik. Pusztán azért, mert látjuk, halljuk a háborút, olvaszuk a híreket.

Tudunk-e az ostromtűzben is barikádöt építő, a félelmén felülkerekedő hétköznapi ember erejéről? Ismerjük-e a kivégzőosztag előtti rettegés másodpercének hosszát? És mérjük-e jelenünket az esetek hátrahagyta ürrel?

Anna Świrszczyńska lenyűgöző erejű – Zsille Gábor kiváló fordításában megjelent – verseskötetében, ebben a sokszor álomszerű, rendkívül éles vonalakkal rajzolt portrékból és pillanatképekből álló tablóban ott van az egész emberi történelmen végig húzódó erőszak abszurditása, az emberi természet hősiessége és hitványsága, az állati rettegés és a felfoghatatlan bátorság. A versekben visszhangzó csatazaj, az emlékezetből kitörölhetetlen szellemalakok, rémálomszerű képek, az iszonyat és az esetek iránti tisztelet, valamint a felkelést kirobbantók erkölcsi felelősségének kérdése harminc évet várt arra, hogy a költő formába öntse. Harminc év – csaknem egy emberöltőnyi idő telik el, amíg két hónap története versekké tisztul Świrszczyńskában. Harminc év után az álmokban visszatérő alakok újra megelevenednek, az emlékekről lekopik a gyűlölet, formát kap az együttérzés, a pillanat káosza bölcsességgé rendeződik.

És micsoda bölcsességé, micsoda tudássá alakul! Pont akkor, amikor a háború utáni első generáció eléri a felnőttkort, éppen lázadni kezd, és a haját növeszti, amikor a prágai tavasz és az 1970-es gdański munkásmegmozdulások megroppantják a rendszert,

Świrszczyńska leül, és elénk tárja a varsói felkelés tablóját. Hogy milyen az, amikor rommá lőtt utcán járunk, és a köztengerben semmi nem jelzi, hogy valakinek a nappalijában vagy épp egy utcasarokon állunk-e. A házaknak – ha még állnak – nincs ajtajuk, a homokzsákokkal napokig erősített épületből egy bomba után csak a homok marad. Ami van, mind semmivé lesz. Milyen egyszerű igazság, milyen alapvető tapasztalat, és mennyire nincs velünk a mindennapjainkban! És ne higgyük, hogy csak a tárgyak esnek szét darabjaira. Az érzések, mint a kötelesség, a szülői szeretet sincsenek tartósabb anyagból. Az orvos egy gyémántos cigarettatárcáért sem megy át az utcán, nem tesz meg tíz métert azért, hogy azt végezze, ami a kötelessége: hogy gyógyítson. A katona nem gondol haldokló anyjára, miközben a töltenyeket számolja. Megszűnik a hitvesi kapcsolat, nincs többé férj és feleség.

A krónikási szerep mellett a felkelés alatt ápolónóként dolgozó költő az élet és a halál, az anyag és a lélek törékeny táncát is kendőzetlenül, mesterkéletlen egyszerűséggel tárja elénk. Az élet és az elmúlás közötti szűk, de sokszor elmosódó vonalú mezsgyén ezerféleképp történik az átlépés. Látjuk a tizenéves felkelő még tapasztalatlan és a tetszeni vágyó fiatal lány szégyenkezéssel teli halálát, és a szerelmespár, a szörmetolvaj, a valaha szép, most oszlófélben levő menyasszony, az egyetlen fiát óvó apa és a pár napos csecsemő halálát. Halljuk, ahogy a fia elestéről tudomást szerző anya ordításával újra megszüli gyermekét.

Arcul csap a véres pocsolójában ázó, boldog múltból megmaradt levélfoszlány, a szétlőtt lakás ajtaját még bezáró, de a kulcsot a romok közé hajító nő képe azzal, ahogy az embert a saját gondosan elzárt leveleire és napi rutinjára emlékezteti. Kinézünk az ablakon, és az étellel teli, zajongó utca helyett a legyőzött város csendjét hallgatjuk. Gondoljunk bele: a szemközti bolt csillogó kirakata akár némán, betörve és kifosztva is állhatna. Előtte idegen egyenruhás gyilkos, szemében ugyanaz a rettegés, mint az áldozatában. 1944-ben Varsóban vagyunk. Vagy 1956-ban Budapesten. És holnap, amikor bezárjuk az ajtót munkába menet, pár lépés után visszafordulunk, és megtapogattjuk zsebünkben a kulcsot.

Sárossy Bence

Bányai Tamás (1946, Budapest) író, kétszeres Kassák Lajos-díjas. 1972-től 2013-ig az Egyesült Államokban élt. 1979 és 1982 között a clevelandi Amerikai Magyar Népszava/Szabadság főszerkesztője volt. *Mire minden jóra fordul* (Magyar Napló, 2008) című regényével elnyerte a Barankovics Alapítvány regény pályázatának első díját. Legutóbbi kötete: *A vesztes jutalma* (novellák, 2012).

Kazimierz Brakoniecki (1952, Barczew) lengyel költő, esszéíró, műfordító, kritikus. A Borussia Kulturális Egyesület társalapítója, a Borussia. Kultúra. Történelem. Irodalom folyóirat alapító főszerkesztője. A warmiamazóviai népcsoport kultúrájának kutatója, népszerűsítője. Teljes munkássága több mint negyven kötet. Számos fontos elismerés mellett 2007-ben az UNESCO kulturális nagydíjában részesült.

Cs. Nagy Ibolya (1946, Budapest) kritikus a Debreceni (Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-néprajz-népművelés szakán végzett. A Kossuth Egyetemi Kiadó volt főszerkesztője. Témaköre a kortárs magyar irodalom és határon kívüli magyar irodalmak. Legutóbbi kötete: *Kérdés az idő* (tanulmányok, esszék, Felsőmagyarország Kiadó, 2002).

Cseke Péter (1945, Recsenyéd) író, szociográfus, irodalomtörténész. 1968-tól újságíró, 1990-től a Korunk szerkesztője, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója, a két világháború közötti időszak kisebbségi eszméletörténetének kutatója. *Pro Literatura-* (2004), *Szabó Zoltán-* (2005) és Aranytoll-díjas (2010). Idén a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki. Legutóbbi kötetei: *Álom egy kolozsvári Solveig-házról* (2010), *Fájó sebekből termő ágak* (2010), *Védjegyek (Íróportrék – ellenfényben)*, (2011), *Csíkólyói Székely Népfőiskola* (Burus Jánossal, 2013).

Csepessányi Éva (1985, Eger) teológiát és gyermek- és családvédelmet tanult Egerben és Budapesten. 2009-óta az Irodalmi Jelen külsős munkatársa. Első kötete: *Mistica Profana* (regény, 2011).

Darányi Sándor (1951, Budapest) mérnök, tanár, kutató, író, költő. 1986 óta publikál esszéket, verseket. Verseskötetei: *Aszterión háza* (2008), *Könyörtelen utazó* (2010), *Végleg most; Narvál és Mákvirág* (2012).

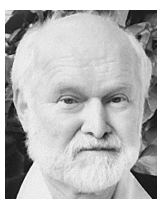
Filip Tamás (1960, Budapest) költő, közjegyző. Verseskötetei: *Fékezett habzás* (1986), *Függőhíd* (1998), *Amin most utazol* (2001), *A harmadik szem* (2003), *Mentés másképpen* (naplójegyzetek, versek, 2005), *Rejtett ikonok* (2006), *Saját erőd* (2008), *Kő, papír, olló* (2012).

Gedeon Márta (1951, Hatvan) tanár a Varsói Tudományegyetem Magyar Tanszékének magyar nyelvi lektora, az Őrszavak című magyarságtan és magyar tanításmódszertani internetes folyóirat szerkesztőségi tagja, a varsói Divéky Adorján Hétvégi Magyar Iskola pedagógiai vezetője, a Lengyelországi Magyar Egyesület programszervező titkára. Magyar tanításmódszertani írások szerzője. Jerzy Snopekkel négy gyermek szülei.

Jahoda Sándor (1976, Budapest) költő. 2004-től publikál különböző lapokban. Legutóbbi verseskötete: *Tizenhét szótag* (2010).

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilencek költőcsoport tagja. *A gyermekkor tündökléte* című regényéből *Budakeszi srácok* címmel játékfilm készült. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa. József Attila- és Babérkoszorú-díjas. Legutóbbi kötetei: *Az idő torkában* (versek, 2007), *A barátság anatómiája I-II.* (Írások a magyar-lengyel kapcsolatokról, 2007, 2009), „Egy a lengyel a magyarral” (történelmi esszék, 2008, 2013, 2014). *Bem tábornok. Az örök remények hőse* (2014).

Kovács Orsolya Zsuzsanna (Budapest, 1981) jogász, tolmács, polonista. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán végzett, ösztöndíjjal Német- és Lengyelországban tanult. 2010-től a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium munkatársa, elsősorban a közép-európai kapcsolatok építése a feladata. *Lengyel mozaik* című interjúkötete a Magyar Napló Kiadó gondozásában jelent meg (2014).

Bernadetta Kuczera-Chachulska (1957, Varsó) lengyel költő. Az irodalomtudomány doktora, a Stefan Wyszyński Biboros Egyetem tanszékvezető professzora, szakterülete a lengyel romantika és Cyprian Kamil Norwid költészete. Költőként ritkán publikál, maig négy kötete jelent meg, legutóbb: *Jób és más alakok* (2013).

Lázár Fruzsina (1973, Budapest) újságíró a szegeci József Attila Tudományegyetem földrajz-magyar szakán végzett. 1997–2000 között középiskolában tanított, 2001 óta a Magyar Nemzet munkatársa, 2005–2010 között a Magyar Katolikus Rádió szerkesztőjeként dolgozott.

Mann Lajos (1931, Tiszavértey) költő, műfordító. Évtizedeken át a Pannónia Filmstúdió lektora volt. A Magyar Írószövetség és a József Attila Társaság tagja. Angol és német nyelvből fordít. Legutóbbi kötete: *Lewis Carroll: Snyárk-vadászat* (versek, 2011).

Papp-Für János (1976, Hajdúdorog) Bella István-díjas költő. A Kertész László Hajdúsági Irodalmi Kör elnöke, a Magyar Írószövetség Hajdú-Bihar megyei csoportjának titkára, a Bar-talk zenekar gitáros-énekes, a Partiumi Íróklub kurátora. Legutóbbi kötete: *nehogy egyedül* (versek, 2013).

Sárosy Bence (1979, Budapest) a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végzett angol–lengyel–elméleti nyelvészet szakon, jelenleg lengyeltanít a budapesti Lengyel Intézetben.

Szenyán Erzsébet (1943, Péteri) József Attila- és Hieronymus-díjas műfordító, pedagógus. A JATE magyar–orosz szakán szerzett diplomát. 1980 óta szabadfoglalkozású műfordító. 2011-ben Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztben részesült.

Jerzy Snopek (1952) lengyel irodalomtörténész, műfordító. 2006-ig a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, ma a varsói B. Prus Bölcsészettudományi Főiskola dékánja. Főbb munkái közül: *Objawienie i Oświecenie. Z dziejów libertynizmu w Polsce (Megvilágosodás és felvilágosodás. A lengyelországi libertinizmus történetéből)*, 1986), *Wegry. Zarys dziejów i kultury (Magyarország vázlatos művelődéstörténete)*, 2002). Jelenleg Petőfiről ír monográfiát.

Tüskés Anna (1981, Budapest) irodalomtörténész, művészettörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. Fő kutatási területei: Illyés Gyula, XX. századi magyar irodalom, egyetemtörténet, peregrináció, középkori művészet és építészet.

Sumonyi Zoltán (1942, Szatmárnémeti) Déry Tibor- és József Attila-díjas, Quasimodo-emlékdíjas költő. 1970–2007 között a Magyar Rádió munkatársa. 2002-től a Magyar PEN Club ügyvezető elnöke, majd elnöke, 2011-től tiszteletbeli elnöke. Legutóbbi kötete: *Hogy legyen hűséges fiad?* (versek, 2013).

Vasadi Péter (1926, Budapest) költő író. Tizenévesen belekerült a II. világháború forgatagába. Hazatérve 1947-től 1950-ig az ELTE nyelvi, később kritika-filozófia–esztétika (összevont) szakán tanult. 1950-től egy közlekedési nagyvállalatnál középvezető volt, 1967-től nyugdíjazásáig újságíró és szerkesztő. A *Magunk kenyere*n című versantológiában indult 1972-ben. József Attila- (1991), Füst Milán- (1996), Arany János- (2004), Stephanus- (2005), Péterfi Vilmos- (2010) és Déry-díjas (2011). Legújabb kötete: *Sokan vagyok* (esszék, 2014). 2012-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

Szabó Palócz Attila (1971, Zenta) író, költő, újságíró, szerkesztő. Az újvidéki Művészeti Akadémián szerzett oklevelet. Az Új Symposionban kezdett publikálni, a Napló című hetilap, az Újvidéki Rádió és a Magyar Szó munkatársa volt, majd a Képes Ifjúság főszerkesztője lett. Családjával 2004-ben települt át Magyarországra, újságíróként, szerkesztőként dolgozik. Eddig tizennégy kötete jelent meg, több színművét és hangjátékát bemutatták. A Magyar Naplónál megjelent regénye: *A legvidémből tárhely* (2013).

Zsille Gábor (1972, Budapest) költő, műfordító, szerkesztő. 2004-ig Krakkóban, jelenleg Budapesten él. A Magyar PEN Club volt titkára, a Magyar Írószövetség Műfordítói Szakosztályának elnöke, a Magyar Napló versrovatvezetője. Bella István-díjas (2008). Legutóbbi kötetei: Roman Chojnacki: *Íratlan versek* (fordítás, 2008), *Amit kerestünk* (versek, 2009), Evelyn Waugh: *Heléna* (fordítás, 2010), Waclaw Oszajca: *Az öröm szenvedése* (fordítás, Kovács Istvánnal közösen, 2012), Anna Świrszczyńska: *Barikádot építettem* (fordítás, 2014).

Kovács Orsolya Zsuzsanna:

Lengyel mozaik – Tizennégy interjú

A/5, kartonált, 96 oldal

Ára: 1600 Ft

A 14 interjúban, például az Oscar-díjas Andrzej Wajdával, Lech Wałęsával és II. János Pál titkárával arra keressük a választ, van-e létjogosultsága és súlya a Visegrádi 4-ek együttműködésének, mennyire találta meg régióink helyét az Európai Unóban. Kiderül, mikor itta a kétszeres külügyminiszter a legjobb magyar pálinkát, és miért annyira népszerű *A Pál utcai fiúk* című regény a Visztula partján.

Kovács Orsolya Zsuzsanna

Lengyel mozaik

Tizennégy interjú

